

Vijf eeuwen Vijzeltuin

Inventariserend archeologisch onderzoek binnen het plangebied De Vijzeltuin in Enkhuizen

Vijf eeuwen Vijzeltuin

Inventariserend archeologisch onderzoek binnen het plangebied De Vijzeltuin in Enkhuizen

C.P. Schrickx

Colofon

West-Friese Archeologische Rapporten 25

Titel:	Vijf eeuwen Vijzeltuin Inventariserend archeologisch onderzoek binnen het plangebied Vijzeltuin in Enkhuizen
OM-nummer:	42263
Projectnummer:	326
Opdrachtgever:	Vijzeltuin West: M.J. de Nijs Care BV Vijzeltuin Oost: Gemeente Enkhuizen
Coördinaten:	148372.69 / 524229.55 148402.25 / 524226.80 148312.08 / 524253.71 148295.58 / 524236.28 148331.32 / 524292.86 148329.50 / 524278.07
Auteur:	C.P. Schrickx (archeoloog, Archeologie West-Friesland)
Redactie:	M.H. Bartels (senior-archeoloog, Archeologie West-Friesland)
Veldwerk:	C.P. Schrickx (archeoloog, Archeologie West-Friesland) D.M. Duijn (archeoloog, Archeologie West-Friesland) Y. Meijer (archeoloog, Archeologie West-Friesland) C. Aay (veldtechnicus, Archeologie West-Friesland) A. Weel (Archeologie West-Friesland) J. Melis (stagiaire Archeologie West-Friesland)
Determinatie keramiek:	C.P. Schrickx en D.M. Duijn
Determinatie metaal:	C.P. Schrickx
Determinatie leer:	A. Vissie-Hoogland en E. Winters-Ran (vrijwillig medewerkers Archeologie West-Friesland)
Tekeningen leer:	A. Vissie-Hoogland en E. Winters-Ran
Digitalisering tekeningen:	D.M. Duijn
Fasering tekeningen:	C.P. Schrickx
Fotografie objecten:	C.P. Schrickx en D.M. Duijn
Ontwerp en lay-out:	C.P. Schrickx

© Archeologie West-Friesland maart 2012, versie 2

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, film, fotokopie, digitaal of geautomatiseerd systeem zonder voorafgaande toestemming van de copyrighthouders en de auteurs.

De uitgever heeft de inhoud met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Ondanks deze zorgvuldigheid kunnen gegevens zijn veranderd of onjuist zijn weergegeven.

Inhoudsopgave

1 Inleiding		7
2 De onderzoekslocatie	<i>D.M. Duijn</i>	
2.1 Fysisch-geografische achtergrond		10
2.2 Historische achtergrond		11
2.2.1 Inleiding		11
2.2.2 Rietdijken in de 15de eeuw		11
2.2.3 Stadsbeeld in de 16de eeuw		13
2.2.4 Stadsbeeld in de 17de eeuw		15
2.2.5 Stadsbeeld in de 18de eeuw		17
2.2.6 Stadsbeeld in de 19de en 20ste eeuw		18
3 Opzet en doel van het onderzoek	<i>C.P. Schrickx</i>	
3.1 Onderzoeksopdracht		23
3.1.1 Vijzeltuin Oost		23
3.1.2 Vijzeltuin West		24
3.2 Methode		25
4 De Resultaten	<i>C.P. Schrickx</i>	
4.1 Inleiding		27
4.2 Vijzeltuin Oost, zone 1		27
4.2.1 Natuurlijke bodem		27
4.2.2 Aanplemping van het terrein		28
4.2.3 Sporen van bebouwing uit de 16de eeuw		32
4.2.4 Sporen van een 17de-eeuws huis		37
4.2.5 Afbraakfase		43
4.3 Vijzeltuin West, zone 3		51
4.3.1 Natuurlijke bodem		51
4.3.2 Eerste ophoging		51
4.3.3 Tweede ophoging		52
4.3.4 Bebouwing uit de 16de en 17de eeuw		52
4.3.5 Bebouwing uit de 18de eeuw		53
4.3.6 Bebouwing uit de 19de en 20ste eeuw		53
4.4 Vijzeltuin West, zone 5		55
4.4.1 Natuurlijke bodem		55
4.4.2 Eerste ophoging		55
4.4.3 Afvalplek		56
4.4.4 Erfscheiding met houten palen		58
4.4.5 Tweede ophogingspakket		58
4.4.6 Erfscheiding en looppniveaus		59
4.4.7 Uitbraaksporen huis		62
4.4.8 Afvalkuil		62
4.4.9 Bovenlaag		63
4.5 Vijzeltuin West, zone 7		64
4.5.1 Natuurlijke bodem		64
4.5.2 Eerste ophoging		64
4.5.3 Tweede ophoging		65
4.5.4 Aslagen en askuilen		66
4.5.5 Aslaag		68

5. Vondstcomplexen	<i>C.P. Schrickx</i>	
5.1 Vijzeltuin-Oost (zone 1): ophogingspakket 1475-1500		69
5.1.1 Keramiek		69
5.1.2 Metaal		75
5.1.3 Leer		80
5.1.4 Hout		83
5.1.5 Conclusie		83
5.2 Vijzeltuin-West (zone 5): afvalkuil S25/S26 1670-1690		84
5.2.1 Keramiek		84
5.2.2 Glas		97
5.2.3 Metaal		98
5.2.4 Overig		98
5.2.5 Tabakspijpen (<i>J. van Oostveen</i>)		100
5.2.6 Conclusie		104
Catalogus		105
5.3 Vijzeltuin-West (zone 7): afvallaag 1570-1585		123
5.3.1 Keramiek		123
5.3.2 Metaal		131
5.3.3 Leer		132
5.3.4 Overig		135
5.3.5 Conclusie		135
6 Beantwoording onderzoeksvragen	<i>C.P. Schrickx</i>	137
7 Literatuur		145
Bijlage 1	Zone 1: fase 1	147
Bijlage 2	Zone 1: fase 2	149
Bijlage 3	Zone 1: fase 3	151
Bijlage 3B	Zone 1: fase 3 (reconstructie huis)	153
Bijlage 4	Zone 1: fase 4	155
Bijlage 5	Zone 1: fase 4B	157
Bijlage 6	Zone 1: profielen	159
Bijlage 7	Zone 1: profielen	161
Bijlage 8	Zone 3: fase 2	163
Bijlage 9	Zone 3: fase 3	165
Bijlage 10	Zone 3: fase 4	167
Bijlage 11	Zone 5: fase 1 en 2	169
Bijlage 12	Zone 5: fase 3	171
Bijlage 13	Zone 5: fase 3B	173
Bijlage 14	Zone 5: profielen	175
Bijlage 15	Zone 7: fase 2	177
Bijlage 16	Zone 7: fase 3	179
Bijlage 17	Zone 7: fase 3B	181
Bijlage 18	Zone 7: profielen	183
Bijlage 19	Determinatielijst keramiek	185
Bijlage 20	Determinatielijst glas	213
Bijlage 21	Determinatielijst metaal	214
Bijlage 22	Determinatielijst leer	221
Bijlage 23	Determinatielijst overig	226

1 Inleiding

Van 2 augustus tot en met 11 augustus en van 6 oktober tot en met 19 oktober 2011 is een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd binnen het plangebied Vijzeltuin in Enkhuizen (afb. 1 en 2). Het onderzoek is verricht door Archeologie van West-Friesland. De projectleiding was in handen van senior KNA-archeoloog drs. M.H. Bartels. Het veldteam bestond uit KNA-archeoloog drs. C.P. Schrickx, KNA-archeoloog drs. Y. Meijer, veldtechnicus C. Aay en medewerker A. Weel. Zij werden geassisteerd door D.M. Duijn (studente archeologie Universiteit van Amsterdam) en J. Melis (studente archeologie Universiteit van Leiden). De uitwerking van het onderzoek is gedaan door C.P. Schrickx en D.M. Duijn, met medewerking van vrijwillig medewerkers Archeologie West-Friesland.

De aanleiding voor het onderzoek vormde de geplande herontwikkeling van het terrein van het Snouck van Loosenziekenhuis, het parkeerterrein aan de overzijde van de Vijzelstraat en een perceel aan het Sijbrandtsplein. Hiertoe is in opdracht van de gemeente Enkhuizen door Archeologie West-Friesland een Archeologisch Bureauonderzoek (ABO) uitgevoerd, waarvan de definitieve versie op 19 januari 2010 is verschenen.¹ Doel van dit ABO was in de eerste plaats het reconstrueren van de historische ontwikkeling van het plangebied aan de hand van geschreven en cartografische bronnen.

In het ABO is vastgesteld dat het plangebied zich bevindt aan de rand van de 16de-eeuwse stadskern van Enkhuizen en een ontwikkeling kent van bijna 800 jaar waarin dijkbouw,

1. De ligging van het plangebied 'De Vijzeltuin' binnen de historische stadskern van Enkhuizen (bron: Google Maps 2011)

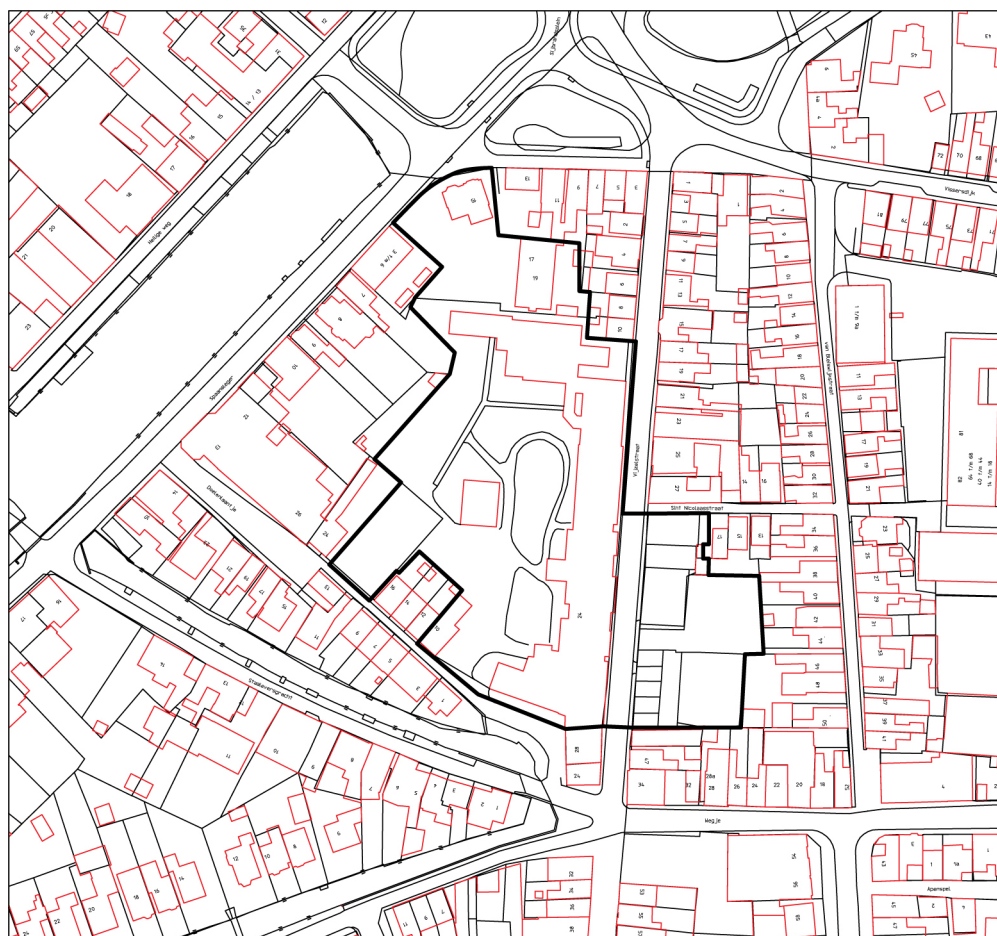
1 Duijn en Bartels 2010.

waterbeheersing, ambacht, huizenbouw en de Enkhuizer schutterij een belangrijke rol spelen. Op basis van deze reconstructie en de resultaten van eerder verricht archeologisch onderzoek in de omgeving van het plangebied is vervolgens een archeologische verwachtingsmodel geformuleerd. In dit model is een onderscheid in zes zones gemaakt. Tenslotte is in het ABO een advies voor verdere archeologische stappen gegeven, namelijk de uitvoer van een inventariserend archeologisch onderzoek door middel van proefsleuven (IVO-P).

Voor de uitvoer van dit IVO-P is door Archeologie West-Friesland een Programma van Eisen (PvE) opgesteld, dat officieel is vastgesteld op 15 juli 2010. In het PvE zijn de locaties van vijf proefsleuven binnen vijf verschillende zones vastgelegd en de eisen waaraan het IVO-P en de rapportage daarvan moeten voldoen geformuleerd. Tevens zijn per zone vraagstellingen geformuleerd waarop het IVO-P antwoord dient te geven.

Het plangebied Vijzeltuin kent twee opdrachtgevers. De oostzijde is in eigendom bij de Gemeente Enkhuizen (zone 1); voor de westzijde ligt de verantwoordelijkheid bij De Nijs Care BV. In mei 2010 is ervoor gekozen om in beide delen van het plangebied archeologisch onderzoek onder één noemer uit te voeren en te rapporteren, wetende dat immers de hieruit voortvloeiende resultaten, adviezen en vervolgonderzoeken voor één planrealisatie zijn bedoeld.

In dit standaardrapport worden de resultaten van het inventariserend archeologisch onderzoek binnen het volledige plangebied Vijzeltuin (OM-nr 42263, project 326) weergegeven. De rapportage bestaat uit twee delen. In het eerste deel worden de fysisch-geografische

2. Het plangebied 'De Vijzeltuin' op de huidige kadasterkaart. Schaal 1:2000.

achtergrond en de historische gegevens met betrekking tot het onderzoeksterrein en de directe omgeving uiteengezet. Hierbij zijn zoveel mogelijk beschikbare primaire en secundaire historische bronnen gebruikt. In het tweede deel worden de aangetroffen sporen en het verzamelde vondstmateriaal geanalyseerd. Enkele grote vondstcompellen worden apart besproken. Tevens is een catalogus van de vondsten uit een avalkuil toegevoegd. Als bijlagen zijn kaarten waarop alle sporen staan weergegeven toegevoegd. De rapportage volgt de eisen die daaraan worden gesteld in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 3.2, en het Kwaliteitshandboek Archeologie Hoorn, versie 2009.

3. Vijzeltuin Oost, zone 1, werkput 7. Op de achtergrond het voormalige Snouck van Loosenziekenhuis aan de Vijzelstraat.

2. De onderzoekslocatie

2.1 Fysisch-geografische achtergrond

De bodem van West-Friesland bestaat uit een afwisseling van klei- en veenlagen. De afzetting van de kleilagen hangt samen met de doorbraak of juist verzanding van het zeegat van Bergen. In tijden dat dit zeegat open was, werden in en vanuit de getijdengeulen kleilagen afgezet. Bij verzanding van het zeegat stagneerde de waterafvoer en ontwikkelde zich in het gebied achter de strandwallen veen.

De natuurlijke ondergrond ter plaatse van het onderzoeksterrein wordt gevormd door een kleilaag die behoort tot het laagpakket van Wormer van de formatie van Naaldwijk. Dit is een licht zandige kleipakket dat is afgezet in de periode 1800 tot 1200 v. Chr. In de periode daarna vond veengroei plaats en in de loop van de Middeleeuwen zou een pakket van maximaal vier meter dik zijn ontstaan. Dit veen, waarvan vaak nog een restant van wordt teruggevonden, wordt gerekend tot het Hollandveen Laagpakket van de formatie van Nieuwkoop.

Door toenemende vernatting werd West-Friesland rond 800 v. Chr. verlaten. Tot het ontstaan van de handelsplaats Medemblik omstreeks 700 n. Chr. was het gebied vermoedelijk onbewoond. West-Friesland was bedekt met een dik veenpakket. Door het ontstaan van de Zuiderzee in de 11de en 12de eeuw werd de invloed van de zee aan de oostzijde van Noord-Holland aanzienlijk groter; de zee sloeg grote stukken land langs de kust weg en de Hollandse binnenmeren ontstonden. Het ontstaan van de Zuiderzee, gecombineerd met een gemiddelde stijging van de temperatuur, zorgde voor een natuurlijke ontwatering van het West-Friese veenpakket en gunstige condities voor ontginning. De eerste ontginningen in West-Friesland dateren uit de 8ste eeuw en vonden plaats rond Medemblik. Van de 10de tot en met de 12de eeuw werd het overige deel van West-Friesland ontgonnen. Het gebied werd geschikt gemaakt voor bewoning en landbouw door op systematische wijze sloten door het veen heen te graven, waardoor het veen ontwaterde. Door de ontwatering oxideerde het veen en klonk het veenpakket in, met een geleidelijke daling van het maaiveld als gevolg. Het land werd hierdoor kwetsbaar voor inbreuken van de zee en overstromingen.² De bewoners van West-Friesland probeerden dit gevaar te verkleinen door dijken aan te leggen. Deze verschillende losse dijken werden met elkaar verbonden, waardoor West-Friesland vanaf ca. 1250 werd beschermd door één dijk: de Westfriese Omringdijk. Deze dijk is in de eeuwen hierna nog diverse malen doorgebroken, waardoor land afsloeg en klei en zand werd afgezet. De loop van de Omringdijk is in de loop der eeuwen sterk gewijzigd. Door het verdwijnen van het voorland (het land dat voor de dijk lag) verzwakte de dijk, waardoor deze op een groot aantal plaatsen, vaak herhaaldelijk, moest worden teruggelegd door middel van inlaagdijken. De huidige Omringdijk bevat hierdoor slechts in een aantal dijkvakken nog de originele 13de eeuwse kern.³ Het tracé van de Omringdijk loopt in Enkhuizen onder de huidige Noorderweg, Vissersdijk en Breedstraat.

Om het gebied binnen de Omringdijk droog te houden, moest dagelijks water worden geloosd in zee. In eerste instantie gebeurde dit tijdens eb via spuisluizen in de dijk. Door de aanhoudende daling van het maaiveld was dit na verloop van tijd niet meer mogelijk. De introductie van de poldermolen in Holland in het begin van de 15de eeuw was een antwoord op dit probleem. De eerste poldermolens bij Enkhuizen stonden ten noorden van de stad, aan het einde van de Oude Gouw, en dateren uit omstreeks 1452.⁴

2 Besteman 1990, 93-96.

3 Boon 1991, 78-114.

4 Ibidem, 100.

2.2 Historische achtergrond

2.2.1 Inleiding

Het plangebied is gelegen binnen het stedelijk gebied dat wordt begrensd door de Vijzelstraat, Sint Nicolaasstraat, Van Bleiswijkstraat, het Doelenlaantje, Spaans Leger en het Sijbrantsplein. De beschrijving van de historische achtergrond richt zich dan ook primair op dit gebied. De geschiedenis van dit deel van Enkhuizen kan echter niet worden begrepen zonder haar context binnen de ontwikkeling van de stad als geheel in ogenschouw te nemen. Met name de vroegste geschiedenis van de Van Bleiswijkstraat en de Vissersdijk is hierbij van belang.

2.2.2 Rietdijken in de 15de eeuw

De huidige Vijzelstraat bestond oorspronkelijk uit twee aparte straten, namelijk de Nieuwe Rietdijk (van de Vissersdijk tot de Driebanen) en de Vijselstraat (van de Driebanen tot de Westerstraat).⁵ De straten zijn in 1906 samengevoegd onder de naam Vijzelstraat. Hetzelfde is gebeurd bij de huidige Van Bleiswijkstraat. Deze straat bestaat uit een samenvoeging van de Oude Rietdijk (van de Vissersdijk tot het Wegje) en de Brugjes (van het Wegje tot de Westerstraat).⁶

Voor de periode tot omstreeks 1560 zijn we door het ontbreken van kaartmateriaal voor informatie omtrent de oudste geschiedenis van de Oude en Nieuwe Rietdijk afhankelijk van geschreven bronnen. Het aantal bewaard gebleven geschreven bronnen voor Enkhuizen is echter klein. Met name de Kroniek van Enkhuizen van Geeraerd Brandt uit 1666 is van belang voor de reconstructie van de vroegste ontwikkeling van Enkhuizen. Toch zijn veel vragen betreffende deze vroegste ontwikkeling nog onbeantwoord. Toekomstig archeologisch onderzoek kan daarom veel waardevolle informatie opleveren en vraagstukken oplossen.

De Oude en Nieuwe Rietdijk zijn, zoals de naam verraad, van oorsprong dijken. Eveneens is uit de namen af te leiden dat de Oude Rietdijk ouder is dan de Nieuwe Rietdijk. De Oude Rietdijk heette aanvankelijk alleen 'Rietdijk'; de benaming 'Oude Rietdijk' is pas na aanleg van de Nieuwe Rietdijk ontstaan.

De Oude Rietdijk was gelegen tussen de westhoek van de Vissersdijk en een parallel aan de Westerstraat lopende sloot: de Vaart (de huidige as Driebanen-Wegje-Karnemelkswaagstraat). Vanaf de Noorderdijk was de Oude Rietdijk de snelste verbinding met de Westerstraat. De Westerstraat is de oudste bewoningsas van Enkhuizen. Zoals reeds werd vermeld, is de Vissersdijk onderdeel van het tracé van de Westfriese Omringdijk. De Vissersdijk maakt echter geen deel uit van de originele 13de-eeuwse Omringdijk, maar is een inlaagdijk. Uit de oudst bewaard gebleven dijkopmeting van 1320 blijkt dat de inlaagdijk waarvan de Vissersdijk deel uitmaakte, op dat moment al aanwezig was.⁷ Het is waarschijnlijk dat de Oude Rietdijk tegelijk of vlak na de aanleg van de Vissersdijk is opgeworpen. Wanneer hier vanuit wordt gegaan, bestond de Oude Rietdijk al in 1320. Harde bewijzen hiervoor zijn echter niet aanwezig. De Kroniek van Brandt vermeldt dat de Oude Rietdijk in 1372 onderdeel uitmaakte van de stad, maar dit sluit niet uit dat de dijk op dat moment al een aantal decennia bestond.⁸ Uit archeologisch onderzoek langs de Oude Rietdijk is gebleken dat de oudste bebouwing langs de oostzijde van deze dijk uit de late 14de eeuw dateert. Ook dit sluit echter niet uit dat de dijk

5 Deze Vijselstraat heette ten minste tot in de 16de eeuw de Strontstraat.

6 Zwart 1986, 29-30, 72-73.

7 Zie voor meer informatie aangaande de dijkopmeting van 1320: Bruin 1997, 6-7; Boon 1991, 99.

8 Brandt noemt de Rietdijk niet specifiek de Oude Rietdijk, maar er kan vanuit worden gegaan dat hier de Oude Rietdijk wordt bedoeld. Zie Brandt 1666, 12-13.

ouder is. De oudste bewoning langs de Vissersdijk dateert immers ook pas uit de 15de eeuw, terwijl de dijk aanzienlijk ouder is.

Ten westen van de Oude Rietdijk lag oorspronkelijk een waterrijk gebied met wateraanvoer vanuit de Oude Gouw. Dit gebied wordt door Brandt het 'moerasch', 'riedtbos', 'grote riedt' of de 'laege Valey' genoemd. Dit moeras is waarschijnlijk in de loop der tijd verland tot een drassig veengebied. In deze tekst zal het gebied echter consequent worden aangeduid als moeras. Waarschijnlijk bevond het moeras zich tot de aanleg van de Oude Rietdijk ook ten oosten van deze dijk en is de Oude Rietdijk dwars door het moeras aangelegd. Het moeras ten oosten van de dijk is vervolgens ontwaterd, zodat het gebruikt kon worden voor agrarische doeleinden. Pas nadat het terrein flink was opgehoogd in de 15de eeuw, werden hier voor het eerst woonhuizen gebouwd.

De Oude Rietdijk vormde na zijn aanleg de westelijke grens van het moeras. De hoeveelheid water in dit moeras zal sterk hebben gefluctueerd, vooral afhankelijk van de regenval en wateraanvoer van de Oude Gouw. De dijk had tijdens hoog water waarschijnlijk een waterkerende functie voor water uit het achterland.

De Nieuwe Rietdijk is ten westen en parallel aan de Oude Rietdijk aangelegd. De dijk had waarschijnlijk, net als de Oude Rietdijk, als doel een deel van het moeras af te sluiten, zodat dit in cultuur kon worden gebracht. Het vaststellen van het precieze moment van aanleg van de Nieuwe Rietdijk is lastig. Uit omstreeks 1450 dateert een keur van het stadsbestuur van Enkhuizen waarin wordt bepaald dat bundels graan, riet of hooi niet op de Rietdijk mochten worden geplaatst, waarschijnlijk omdat zij de weg blokkeerden.⁹ Aangezien de specificatie 'Oude' of 'Nieuwe' ontbreekt, kan er wellicht van uit worden gegaan dat op dat moment alleen de Oude Rietdijk nog aanwezig was. Dit zou betekenen dat de Nieuwe Rietdijk ná ca. 1450 is aangelegd. Het is waarschijnlijk dat de Nieuwe Rietdijk dateert vóór de aanleg van het Spaans Leger. Door Brandt wordt vermeldt dat deze vergroting van de stad in 1489 plaatsvond.¹⁰ De Sijbrandtsdijk, het verlengde van de Vissersdijk, was in ieder geval in 1464 al aanwezig. In dat jaar werd namelijk de Pontustoren gebouwd op het uiteinde van de Sijbrandtsdijk.¹¹

De aarden wal langs het Spaans Leger werd waarschijnlijk aanvankelijk voorzien van een houten palissade (stakettingen), die in 1534 en 1546 zijn vervangen door een stenen muur.¹² Het moeras dat door de aanleg van de nieuwe omwalling in 1489 binnen de vesting lag (tussen de Driebanen, het Spaans Leger en de Vijzelstraat), werd 'metter tijdt gedempt en tot landt gemaakt'.¹³ Door de aanleg van de stadswal en het in cultuur brengen van het moeras vormde het water uit het achterland geen gevaar meer voor de noordzijde van de stad. Het opwerpen van de Nieuwe Rietdijk vóór de Oude Rietdijk zou daarom overbodig zijn geweest, wat het waarschijnlijk maakt dat de Nieuwe Rietdijk vóór de aanleg van het Spaans Leger dateert.

Op basis van deze gegevens kan worden geconcludeerd dat de Nieuwe Rietdijk waarschijnlijk tussen ca. 1450 en 1489 is aangelegd. Mogelijk is de Nieuwe Rietdijk opgeworpen ná het tot stand komen van de Sijbrandtsdijk. Dit zou betekenen dat de aanleg van de Nieuwe Rietdijk heeft plaatsgevonden tussen ca. 1464 en 1489.

Het terrein tussen de Oude en Nieuwe Rietdijk zal na de aanleg van de Nieuwe Rietdijk zijn ontgonnen door het graven van ontwateringssloten. Eveneens is het maaiveld mogelijk opgehoogd, bijvoorbeeld met kleizoden, stadsafval of mest. Of direct na de ontginning huizen

9 Pols 1885, 220, keur 146.

10 Brandt 1666, 36.

11 Ibidem, 29.

12 Ibidem, 58, 70.

13 Ibidem, 36.

langs de westzijde van de Oude Rietdijk en oostzijde van de Nieuwe Rietdijk zijn gebouwd, is niet duidelijk. Mogelijk heeft het land tussen de rietdijken in eerste instantie dienst gedaan als weiland, zoals eveneens het geval was bij het terrein ten oosten van de Oude Rietdijk. In het laatste kwart van de 15de eeuw daalde immers in Enkhuizen, evenals in de rest van West-Friesland, het aantal inwoners. Dit kan stilstand of zelf achteruitgang in de ontwikkeling van het gebied hebben veroorzaakt. Vanaf het begin van de 16de eeuw begon de bevolking weer in aantal toe te nemen en was geleidelijk meer grond voor huizenbouw nodig.¹⁴ Mogelijk zijn de huizen niet langs de Nieuwe Rietdijk gebouwd, maar óp de dijk. Dit fenomeen is bij meer dijken waargenomen, onder andere langs de Breedstraat.

Het terrein tussen de Rietdijken werd gescheiden door een straat, de huidige Sint Nicolaasstraat. Het is niet bekend of deze straat direct na de aanleg van de Nieuwe Rietdijk in gebruik is genomen.

Het gebied tussen de huidige Driebanen, Vijzelstraat en het Spaans Leger was, zoals gezegd, vanaf 1489 gelegen binnen de stadswal van Enkhuizen. Ook dit gebied zal zijn ontgonnen door middel van sloten. Ook hier is niet duidelijk of direct gebouwen langs bijvoorbeeld het Spaans Leger zijn gebouwd. Grote delen van het voormalige moeras bleven in ieder geval tot in de late 16de of de eerste helft van de 17de eeuw in gebruik als weiland.

2.2.3 Stadsbeeld in de 16de eeuw

De ontwikkeling van het gebruik van het onderzoeksgebied kan met meer zekerheid worden gevolgd vanaf ca. 1560 aan de hand van historisch-topografische kaarten. Uit deze tijd dateert de oudst bekende kaart van Enkhuizen (afb. 4). Deze kaart is gemaakt in opdracht van de Spanjaarden door de Mechelse cartograaf Jacob van Deventer. De kaart toont aaneengesloten bebouwing langs de oostzijde van de Nieuwe Rietdijk. Ten westen van de Nieuwe Rietdijk loopt een brede gracht. Dit water moet waarschijnlijk worden gezien als een overblijfsel van het moeras dat hier gelegen was. In een later stadium is de gracht waarschijnlijk van beschoeiing voorzien. De gracht staat in verbinding met een door het voormalig moeras lopende gracht, de huidige Staaleversgracht, die vanuit het achterland wordt voorzien van water door de Oude Gouw. Tussen deze parallel aan de Nieuwe Rietdijk lopende naamloze gracht en de Nieuwe Rietdijk wordt slechts op een aantal punten bebouwing weergegeven. Mogelijk deed de onbebouwde strook grond tussen de gracht en de Nieuwe Rietdijk dienst als loswal. Langs de Sijbrandtsdijk (het verlengde van de Vissersdijk, tot het Spaans Leger) en het Spaans Leger tot de Staaleversgracht is bebouwing aanwezig. Vanaf het Spaans Leger loopt een weg met de naam Doelstraat over de brede

4. Uitsnede uit de kaart van Van Deventer uit omstreeks 1560, met daarop aangegeven de namen van de straten en grachten. Het noorden is boven.

14 Lesger 1990, 107.

5. Uitsnede uit de kaart van Wagenaar uit 1577. Het noorden is rechts.

gracht naar de Nieuwe Rietdijk. Deze weg komt uit ter hoogte van de huidige Sint Nicolaasstraat en was tot in de 19de of 20ste eeuw aanwezig (zie onder). Ten zuiden van de Doelstraat wordt door middel van twee lijntjes een straat weergegeven tussen het Spaans Leger en de brede gracht. Deze straat ligt ter hoogte van het huidige Doelenlaantje. Tussen deze straat en de Doelstraat lag de Nieuwe Doelen, het oefenterrein van de schutterij. Het hoofdgebouw van de Doelen bevond zich langs het Spaans Leger. Hierachter lagen, parallel aan de Doelstraat, de oefenbanen.

Op het achterterrein wordt bebouwing weergegeven, waarschijnlijk bedoeld voor opslag. Waarschijnlijk is de schutterij hier in 1555 gevestigd.¹⁵ De Oude Doelen bevonden zich langs de huidige Doelenstraat, ten zuidoosten van de Westerkerk.

De volgende betrouwbare kaart van Enkhuizen dateert uit 1577 (afb. 5). De kaart is gemaakt door Luytgen Jansz Wagenaar, burger van Enkhuizen.¹⁶ In vergelijking met de kaart van Van Deventer geeft de kaart van Wagenaar een meer gedetailleerde weergave van de inrichting van de stad. Langs de oostzijde van de Nieuwe Rietdijk bevindt zich een aantal huizen; niet alle percelen zijn bebouwd. Langs de westzijde van de Nieuwe Rietdijk zijn, in vergelijking met de kaart van Van Deventer, meer huizen aanwezig. De brede gracht parallel aan de Nieuwe Rietdijk lijkt aan de noordzijde deels te zijn aangeplempt. De gracht wordt op twee plaatsen overbrugd: de brug van de Doelstraat naar de Nieuwe Rietdijk en een nieuwe brug van de ten zuiden hiervan gelegen straat naar de Nieuwe Rietdijk. De houten constructie van deze laatste brug is op de kaart gedetailleerd weergegeven, terwijl dit bij de andere brug niet het geval is. Waarschijnlijk gaat het echter in beide gevallen om een houten brug. De percelen langs de Sijbrandtsdijk en het Spaans Leger zijn op de kaart bebouwd. Ter hoogte van de Pontustoren, op de hoek van de Sijbrandtsdijk en het Spaans Leger, is een onderbreking in deze bebouwing aanwezig. Hier loopt een weg naar de noordzijde van de brede gracht. Langs de oostzijde van de Doelstraat is een aantal huizen op de kaart ingetekend.

Het hoofdgebouw van de Nieuwe Doelen wordt op de kaart weergegeven bij nummer 7 als een groot gebouw met de lange zijde parallel aan het Spaans Leger. Met schuttingen wordt de achtergelegen schietbaan van de Doelstraat en het naastgelegen perceel afgescheiden. Op het achterterrein, tegen de gracht aan, is een aantal kleine gebouwen te zien. Het lange perceel ten westen van de Nieuwe Doelen is alleen aan de zijde van het Spaans Leger bebouwd. Ten westen van dit perceel loopt de straat (op de kaart voorzien van een stippellijn) die ook op de kaart van Van Deventer al aanwezig was. Langs de noordwestzijde van deze straat zijn woonhuizen aanwezig.

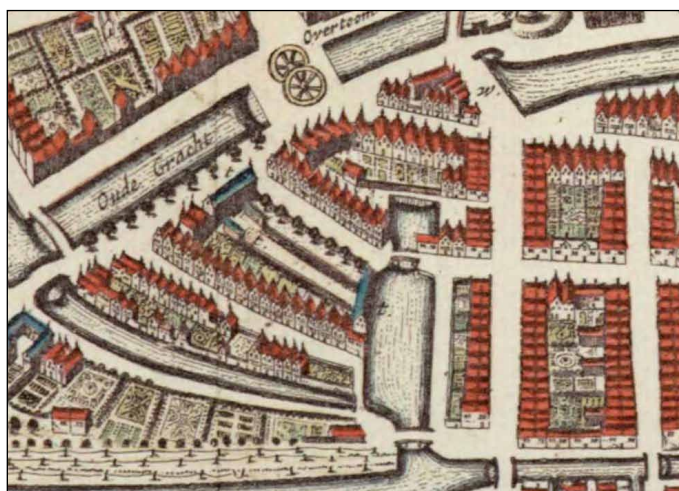
15 Brandt 1666, 78.

16 De Vries 2004, 15.

2.2.4 Stadsbeeld in de 17de eeuw

Pas halverwege de 17de eeuw is opnieuw een betrouwbare kaart van Enkhuizen gemaakt. De kaart is uitgegeven door Joan Blaeu in 1649, als onderdeel van zijn kaartenboek het 'Tooneel der Steden' (afb. 6).¹⁷ Deze geeft een beeld van Enkhuizen ten tijde van haar hoogtijdagen. Tussen 1593 en 1600 had een grootschalige stadsuitbreiding plaatsgevonden aan de west- en noordzijde van de stad. De stadsmuren en torens werden vervangen door de modernste verdedigingswerken in de vorm van aarden wallen en bastions. Tevens werden tussen 1593 en 1619 nieuwe havens binnen de stad gegraven, namelijk de Nieuwe Haven, Oude Buishaven en Nieuwe Buishaven.¹⁸

Rond 1620 bereikte de economische bloei van Enkhuizen zijn piek. Op dat moment woonden ongeveer 22.000 mensen in de stad. De bloei was in de eerste plaats te danken aan de haringvisserij. Hiernaast speelden de handel en scheepvaart een grote rol, met name de Sontvaart (handel op het Oostzeegebied), kustvaart (handel op Frankrijk en landen langs de Middellandse Zee) en handel met Azië door de VOC. Vanaf ca. 1620 was de bloeiperiode voorbij, waarna zowel op economisch

6. Uitsnede uit de kaart van Blaeu uit 1649. Het noorden is boven.

als demografisch gebied verval plaatsvond. De belangrijkste oorzaak hiervan waren de problemen binnen de haringindustrie. Veel andere industrieën in de stad, bijvoorbeeld de kuiperijen, touwslagerijen en zoutziederijen, waren in meer of mindere mate afhankelijk van de haringvisserij en zij werden meegezogen in de neerwaartse spiraal waarin de visserij zich bevond. Hiernaast verslechterde de positie van Enkhuizen als handelsstad, onder andere door stijgende concurrentie van Amsterdam en het buitenland. Het dieptepunt van de crisis werd bereikt rond 1850, toen Enkhuizen nog slechts ca. 5000 inwoners telde. De leegloop had als gevolg dat veel huizen werden gesloopt en de stad een bijna landelijk karakter kreeg.¹⁹

Op de kaart van Blaeu is aan weerszijden van de Nieuwe Rietdijk een aaneengesloten bebouwing aanwezig, evenals langs de Sijbrandtsdijk en het Spaans Leger. De brede gracht lijkt enigszins te zijn versmald aan de zijde van de Nieuwe Rietdijk. De brug van de ter hoogte van het huidige Doelenlaantje gelegen straat naar de Nieuwe Rietdijk is verdwenen; alleen de brug tussen de Doelstraat en de Nieuwe Rietdijk wordt nog weergegeven. De percelen aan de oostzijde van de Doelstraat zijn nu allemaal bebouwd. De weg die op de kaart van Wagenaar vanaf de hoek van de Sijbrandtsdijk en het Spaans Leger naar de noordzijde van de gracht liep, is nog steeds aanwezig. Deze weg begint op de kaart van Blaeu echter vanaf het Spaans Leger en loopt door langs de noordzijde van de gracht naar de Nieuwe Rietdijk. Ook langs deze weg is een aantal huizen getekend.

Het terrein van de Nieuwe Doelen wordt op de kaart aangegeven met de letter t. De lange zijde van het hoofdgebouw van de schutterij bevindt zich ook op deze kaart parallel aan

17 De Vries 2004, 22.

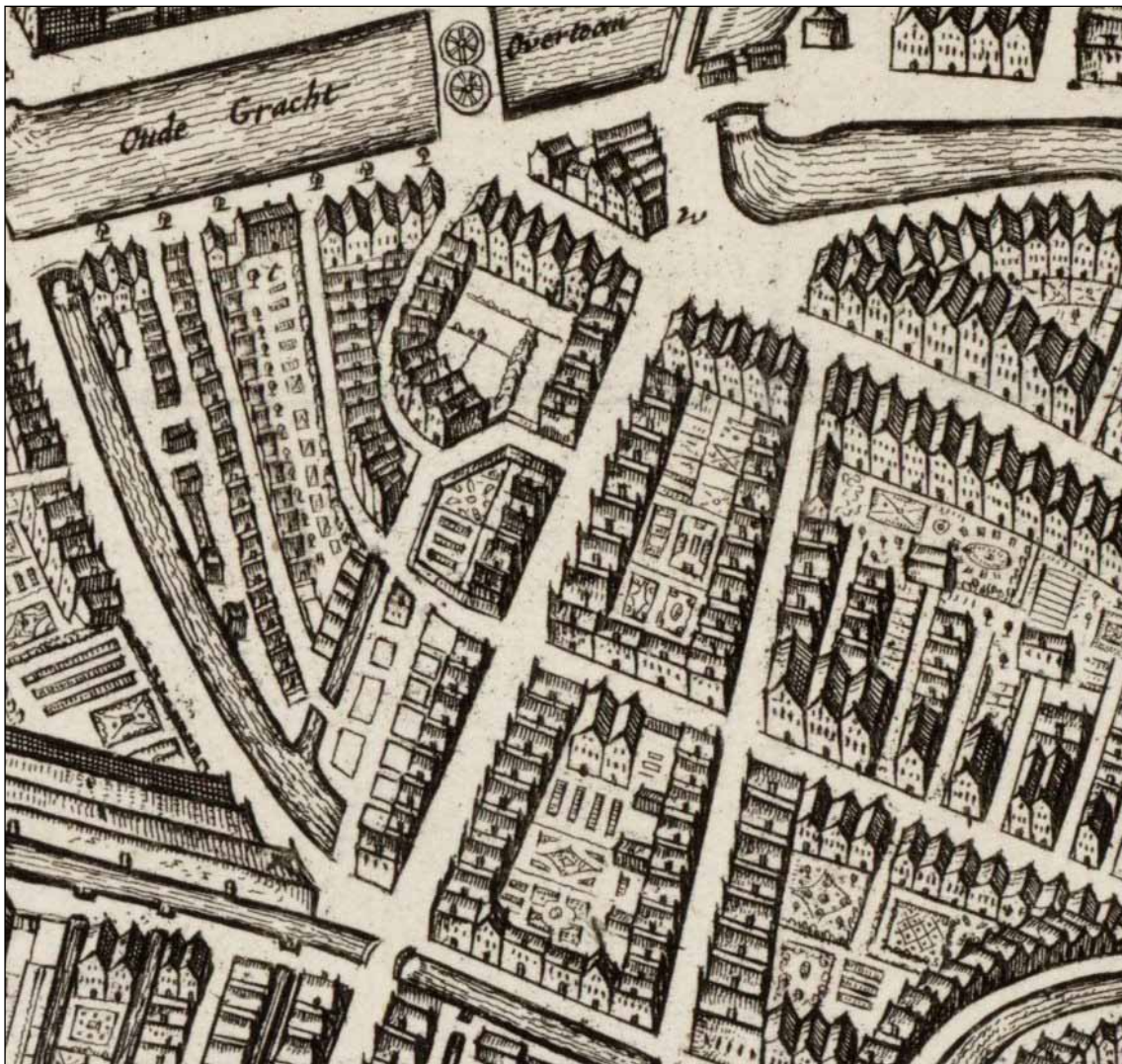
18 De Vries 1987, 13.

19 Willemsen 1988, 157-161.

het Spaans Leger. Achter dit gebouw is een tweetal kleinere gebouwen getekend en achter op het Doelenterrein, tegen de brede gracht aan, is een vrij groot gebouw aanwezig. Alle gebouwen worden weergegeven met een blauw dak, wat waarschijnlijk betekent dat de daken met leien waren bedekt. De schietbanen lijken te zijn omheind en ook over het midden van de schietbanen loopt een muur of houten schutting. De kaart laat aaneengesloten bebouwing zien op de percelen ten westen van de Nieuwe Doelen, terwijl de overzijde van de straat slechts aan de noordzijde is bebouwd.

In 1666 werd de Kroniek van Enkhuizen van Geeraerd Brandt uitgegeven. In deze kroniek waren twee plattegronden van de stad opgenomen. De eerste kaart is een kopie van de kaart van Wagenaar uit 1577. De tweede kaart geeft de stad rond 1666 weer en wordt gezien als de meest betrouwbare plattegrond van het 17de-eeuwse Enkhuizen (afb. 7).²⁰ De kaart is getekend door Otto Suermondt, die in Enkhuizen woonde.

De inrichting van het onderzoeksgebied wijkt op deze kaart op een aantal punten af van de kaart van Blaeu. Het meest opvallend is de verkleining van de brede gracht die parallel aan de Nieuwe Rietdijk liep. De noordzijde van de gracht is aangeplempt tot de brug naar de Doelstraat, terwijl de zuidzijde aanzienlijk smaller is geworden. Deze versmalling lijkt aan de

7. Uitsnede uit de kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666. Het noorden is boven.

20 De Vries 2004, 26.

zijde van de Nieuwe Rietdijk te hebben plaatsgevonden; op de kaart wordt achter de huizen en achtererven langs de dijk een brede kade met lege vakken weergegeven. Mogelijk moeten deze vakken opslagplaatsen of loswallen voorstellen.

Voor het gebied ten oosten van de Doelstraat is een aantal veranderingen waarneembaar. De locatie van de aangeplempte gracht is in gebruik als weg en omheinde achtererven van een aantal huizen aan de westzijde van de Nieuwe Rietdijk. De weg die op de kaart van Blaeu van het Spaans Leger langs de noordzijde van de gracht liep, lijkt ook op deze kaart aanwezig te zijn. De weg begint echter op een ander punt, namelijk op de hoek van de Sijbrandtsdijk en het Spaans Leger. Dezelfde situatie was aanwezig op de kaart van Wagenaar. De weg is op de kaart uit 1666 wat ongelukkig weergegeven: aan de westzijde lijkt het alsof deze door een aantal huizen heen loopt. Het is onwaarschijnlijk dat de loop van de straat in de loop van de tijd is gewijzigd, wat betekent dat óf de kaart van Blaeu óf de kaart van Wagenaar en de kaart uit de Kroniek van Brandt een verkeerd beeld van de werkelijkheid geeft. Waarschijnlijk liep de weg van de hoek van de Sijbrandtsdijk en het Spaans Leger naar de noordzijde van de gracht.

De Nieuwe Doelen zijn ook op deze kaart nog aanwezig. De twee kleine gebouwen achter het hoofdgebouw zijn niet meer aanwezig op deze kaart en op het achterterrein lijken meerdere kleine bijgebouwen te staan in plaats van één groot gebouw, zoals op de kaart van Blaeu het geval is.

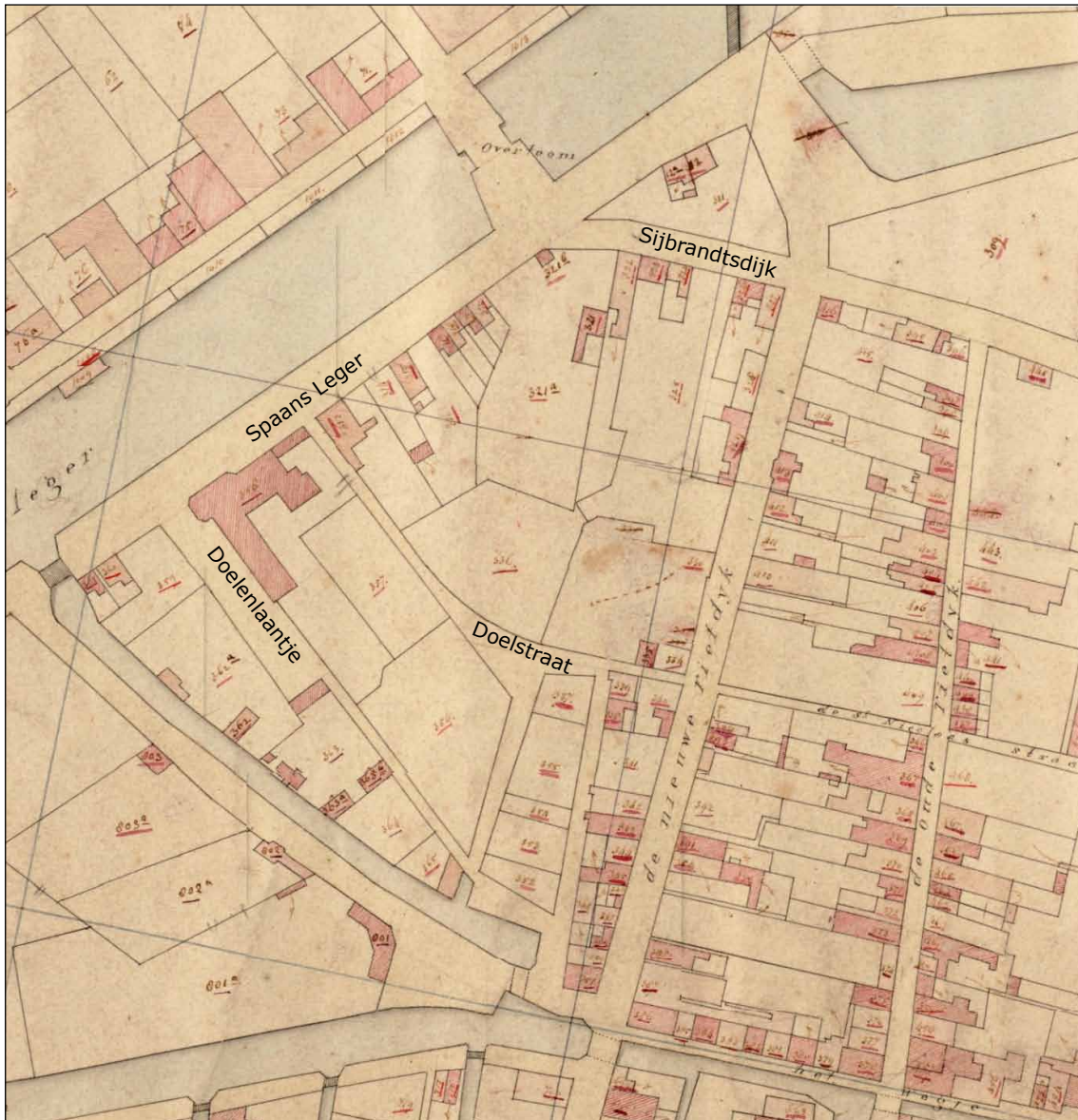
De bewoning langs de meest zuidelijk gelegen straat, parallel aan de Staalevergracht, is nauwelijks gewijzigd. Langs de oost- en noordwestzijde van de straat bevindt zich nog steeds aaneengesloten bebouwing. Aan de zuidwestzijde is slechts een aantal huizen aanwezig. Tussen het terrein van de Nieuwe Doelen en deze straat is de situatie echter gewijzigd. Waar op de kaart van Blaeu ten westen van de Nieuwe Doelen nog huizen met achtererven werden weergegeven, is nu een rij huizen en een nieuwe straat aanwezig. De kleine huizen die zich in twee rijen ten westen van de Nieuwe Doelen bevinden, hebben geen achtererven. Bij deze huizen moet worden gedacht aan éénkamerwoningen, bewoond door de armste bevolking van Enkhuizen.

Vanaf de nieuwe straat is een brug aangelegd over de deels aangeplempte gracht naar de Nieuwe Rietdijk.

2.2.5 Stadsbeeld in de 18de eeuw

Uit 1743 dateert een kaart van Enkhuizen door Isaac Tirion, een bekend uitgever van kaart- en prentboeken. Deze kaart staat te boek als een nauwkeurige weergave van Enkhuizen in de 18de eeuw.²¹ Op de stedenkaarten van Tirion worden huizen en achtererven niet meer individueel getekend, maar weergegeven als gearceerde blokken. De kaart van Enkhuizen wijkt echter af van de andere kaarten van Tirion. De huizen zijn weliswaar als gearceerde blokken weergegeven, maar de achtererven zijn gedetailleerd ingetekend. Een vergelijking met andere kaarten geeft hier een verklaring voor: de kaart van Tirion is een kopie van de bovengenoemde kaart uit de Kroniek van Brandt. Door Tirion zijn slechts de huizen vervangen door gearceerde blokken. De overige detaillering op de kaarten, bijvoorbeeld de weergave van achtererven en de ligging van schepen in de havens, is identiek. Een vergelijking van de kaarten laat echter toch een aantal wijzigingen zien bij de kaart van Tirion: de lijnbanen langs de Driebanen zijn verdwenen en een aantal molens is van de kaart verwijderd of toegevoegd. Waarschijnlijk heeft Tirion een kopie van de kaart uit de Kroniek van Brandt gemaakt en hier slechts de belangrijkste veranderingen in het uiterlijk van de stad op doorgevoerd. De situatie van de

²¹ De Vries 2004, 31.

8. Uitsnede uit de kadastrale kaart van 1823. Een aantal historische straatnamen is aan de kaart toegevoegd. Het noorden is boven.

overige bebouwing is niet aangepast op de kaart van Tirion. Aangezien het zeer onwaarschijnlijk is dat deze bebouwing tussen de vervaardiging van de kaart uit de Kroniek van Brandt en de kaart van Tirion niet is veranderd, geeft de kaart van Tirion geen betrouwbare weergave van het 18de-eeuwse Enkhuizen. Dit geldt ook voor de onderzoekslocatie: de situatie op de kaart van Tirion is identiek aan de situatie op de kaart uit de Kroniek van Brandt.

2.2.6 Stadsbeeld in de 19de en 20ste eeuw

De eerstvolgende bruikbare kaart dateert uit 1823, namelijk de eerste kadastrale kaart van Enkhuizen (afb. 8). De stad bevond zich ten tijd van de vervaardiging van deze kaart economische en demografisch gezien bijna op zijn dieptepunt. Het kleine inwonerstal van Enkhuizen had zijn neerslag op het aantal huizen dat de stad telde. Met name buiten de Oude Gracht en langs de randen van de oude stadskern zijn in de 18de en eerste helft van de 19de eeuw veel huizen gesloopt. Het puin werd bijvoorbeeld gebruikt om grachten en havens te dempen of dijken op te hogen. De lege percelen werden vaak samengevoegd tot grote lappen

grond, die dienst deden als weiland of moestuin. Hierdoor zijn de oude perceelgrenzen niet voor alle delen van de stad bewaard gebleven of te reconstrueren.

Een blik op de kaart uit 1823 maakt duidelijk dat bovenstaande ook geldt voor de onderzoekslocatie: veel percelen langs de straten zijn onbebouwd en tussen de Vijzelstraat, Sijbrandtsdijk, Staaleversgracht en het Spaans Leger zijn veel kleine percelen samengevoegd. De percelen aan weerszijden van de Nieuwe Rietdijk zijn slechts ten dele bebouwd. De gracht die parallel aan de Nieuwe Rietdijk liep, is bijna helemaal gedempt; alleen aan de uiterste zuidzijde is nog een restant zichtbaar. De vorm van de percelering geeft waarschijnlijk een goede indicatie van de locatie van de voormalige gracht.

De Doelstraat is nog aanwezig en heeft twee zijstraten gekregen naar het zuiden, aan weerszijden van de gedempte gracht. Deze straten komen uit op het Doelenlaantje, dat op de kaart uit 1823 dezelfde vorm heeft als tegenwoordig. De noordzijde van deze laan is aanzienlijk breder dan de zuidzijde. Dit kan worden verklaard door het feit dat beide straten die op de kaart uit de Kroniek van Brandt ten westen van de Doelstraat worden weergegeven, zijn samengevoegd in het Doelenlaantje. De brede noordzijde van de laan bestaat uit beide stegen en de tussengelegen ruimte. Op de kaart uit de Kroniek van Brandt waren op deze tussengelegen ruimte nog kleine huizen aanwezig. De smalle zuidzijde van de laan wordt gevormd door de meest oostelijk gelegen steeg. De zuidzijde van de andere steeg was onderdeel geworden van de percelen langs de Staaleversgracht.

Het voormalige terrein van de Nieuwe Doelen is waarschijnlijk nog deels te herkennen in de perceelgrenzen op de kaart uit 1823. Hetzelfde geldt voor de straat die op de kaart van Wagenaar, Blaeu en de kaart uit de Kroniek van Brandt ten oosten van de Doelstraat werd weergegeven. Deze straat is op de kadastrale kaart niet meer aanwezig. De perceelgrenzen in 1823 lijken erop te wijzen dat de straat begint bij de hoek van de Sijbrandtsdijk en het Spaans

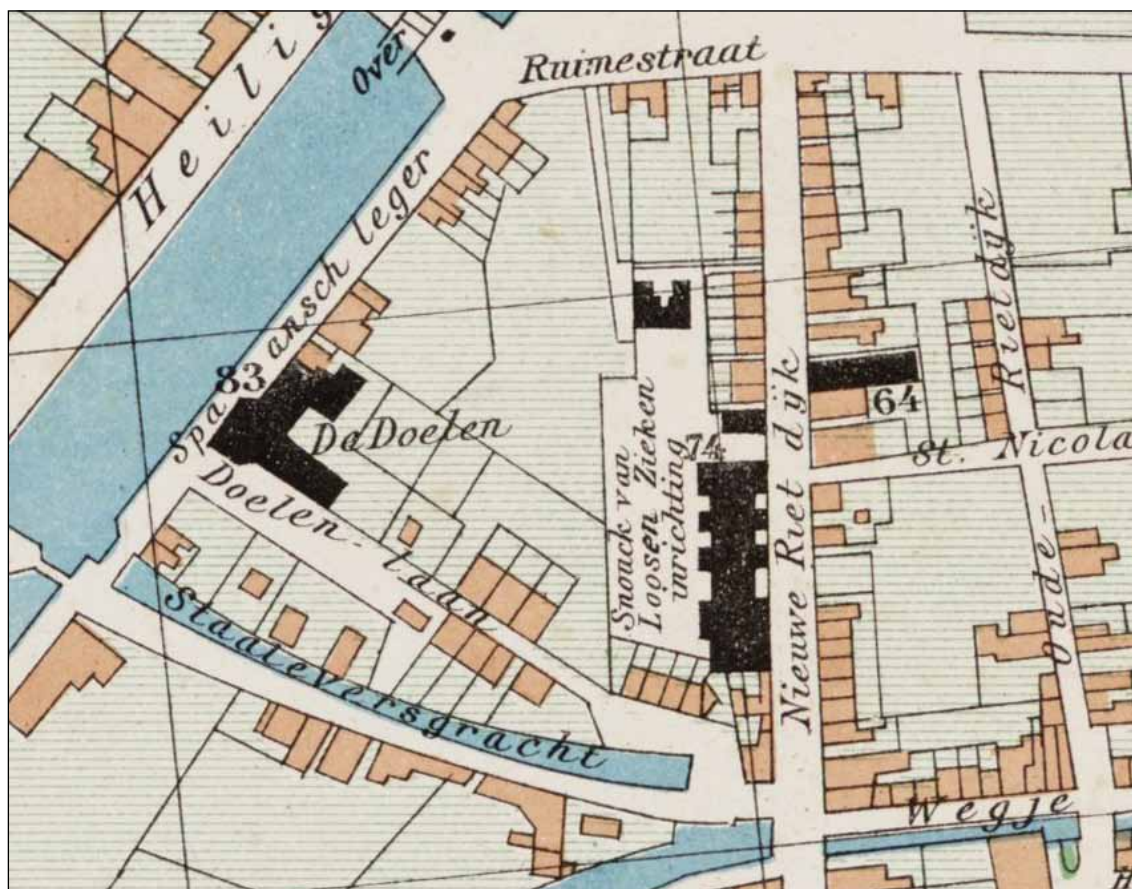

9. Uitsnede uit de kadastrale kaart van 1878. Het noorden is boven.

Leger, zoals op de kaart van Wagenaar en de kaart uit de Kroniek van Brandt het geval was. De inrichting van het onderzoeksgebied op de kadastrale kaart uit 1878 (afb. 9) komt in grote lijnen overeen met die op de eerste kadastrale kaart uit 1823. De Doelstraat was in 1878 bijna verdwenen; alleen aan het Spaans Leger was nog een restant aanwezig. Verder is een aantal kleine percelen langs de westzijde van de Nieuwe Rietdijk samengevoegd. Aan weerszijde van een Nieuwe Rietdijk is een aantal huizen gesloopt en zijn nieuwe huizen gebouwd.

De bewoners van de huizen in het onderzoeksgebied behoorden aan het einde van de 19de eeuw tot de armere bevolking van Enkhuizen. Dit blijkt uit een verslag van de gemeenteopzichter en inspecteurveldwachter uit 1894 waarin de hygiëne van dit stadsdeel als 'erbarmelijk' wordt omschreven.²²

De kaart van Egmond en Meijer toont Enkhuizen in 1906 (afb. 10). Het Snouck van Loosenziekenhuis werd gebouwd in 1900 en is op deze kaart dan ook aanwezig. In vergelijking met de kadastrale kaart uit 1878 is iets meer bebouwing aanwezig in het plangebied. De Nieuwe Rietdijk (huidige Vijzelstraat) raakte weer volledig bebouwd, zoals ook blijkt uit een foto uit omstreeks 1915 (afb. 11). Met uitzondering van het grote gebouw van het ziekenhuis is alle bebouwing te karakteriseren als kleinschalig. Tegenover het ziekenhuis, op de plek van het huidige parkeerterrein, staan kleine huizen. Vrijwel alle bebouwing is tegenwoordig verdwenen. Het ziekenhuis is in de 20ste eeuw diverse keren uitgebreid met bijgebouwen. In 1932 verscheen het gebouw aan de rechterkant van het ziekenhuis aan de Vijzelstraat. Uit 1957 dateert de polikliniek aan het Doelenlaantje. Op de huidige parkeerplaats, langs het Doelenlaantje, is in de jaren 1960 een tuinpaviljoen gebouwd.²³ Dit paviljoen is tegenwoordig niet meer aanwezig.

10. Uitsnede uit de kaart van Egmond en Meijer uit 1906. Het noorden is boven.

22 Koeman en Gutter 2009, 35.

23 Veenstra et al. 2000.

11. De Vijzelstraat met links het Snouck van Loosenziekenhuis omstreeks 1905 (collectie Oud Enkhuizen). Met uitzondering van het ziekenhuis is alle bebouwing verdwenen. Tegenover het ziekenhuis, op het huidige parkeerterrein, staat kleinschalige bebouwing.

12. Voorzijde van het Snouck van Loosenziekenhuis aan de Vijzelstraat niet lang na de bouw in 1900 (collectie Oud Enkhuizen). De poort aan de rechterkant is gesloopt ten behoeve van de uitbreiding van het ziekenhuis in 1932.

13. Achterzijde van het Snouck van Loosenziekenhuis aan de Vijzelstraat omstreeks 1915 (collectie Oud Enkhuizen). De fraaie erker bestaat niet meer.

3 Opzet en doel van het onderzoek

3.1 Onderzoeksoopdracht

In het Programma van Eisen is per zone een aantal onderzoeksvragen geformuleerd die als leidraad bij het inventariserend archeologisch veldonderzoek en bij de uitwerking hiervan hebben gefungeerd. De zonering is afkomstig uit het archeologisch bureauonderzoek en wordt in dit rapport gevolgd (afb. 14). Dit standaardrapport tracht antwoord op de onderzoeksvragen te geven. Hieronder worden deze met een korte toelichting weergegeven.

3.1.1 Vijzeltuin Oost

Zone 1

1 Zijn resten van de Nieuwe Rietdijk of oostwaartse uitbreidingen daarvan aanwezig? Loopt een dijksloot parallel aan de oostkant van de Nieuwe Rietdijk?

2 Wanneer is het terrein in gebruik genomen? Zijn sporen en/of vondsten aanwezig die duiden op agrarische activiteiten?

3 Wanneer zijn hier de eerste huizen gebouwd? Wat is de aard van deze bebouwing? Is direct sprake van gesloten bebouwing? Vanaf wanneer werden de huizen uitgevoerd in baksteen? Hoe groot zijn de percelen? Wat is de indeling van de percelen?

4 Zijn op de erven achter de huizen afvalkuilen of water- en beerputten aanwezig? Uit welke periode dateren deze sporen? Geven de vondsten uit de gesloten vondstcomplexen informatie over het consumptiepatroon en de rijkdom van het bijbehorende huishoudens?

14. De verwachtingszones binnen het plangebied, zoals opgesteld in het bureauonderzoek. Schaal 1:2000.

5 Zijn sporen en/of vondsten aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten?

6 Hoe ontwikkelt de zone zich tussen 1666 en 1823 (periode zonder kaartmateriaal)? Komt de economische en demografische neergang van Enkhuizen terug in deze ontwikkeling? Hoe uit zich dit archeologisch? Komt het verval van de stad bijvoorbeeld tot uiting in de huizen of materiële cultuur van de bewoners van deze zone?

3.1.2 Vijzeltuin West

Zone 3

1 Zijn resten van de Nieuwe Rietdijk aanwezig?

2 Wanneer is het terrein in gebruik genomen? Zijn sporen en/of vondsten aanwezig die duiden op agrarische activiteiten?

3 Wanneer zijn hier de eerste huizen gebouwd? Wat is de aard van deze bebouwing? Is direct sprake van gesloten bebouwing? Vanaf wanneer werden de huizen uitgevoerd in baksteen? Hoe groot zijn de percelen? Wat is de indeling van de percelen?

4 Zijn op de erven achter de huizen afvalkuilen of water- en beerputten aanwezig? Uit welke periode dateren deze sporen? Geven de vondsten uit de gesloten vondstcomplexen informatie over het consumptiepatroon en de rijkdom van het bijbehorende huishoudens?

5 Zijn sporen en/of vondsten aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten?

6 Hoe ontwikkelt de zone zich tussen 1666 en 1823 (periode zonder kaartmateriaal)? Komt de economische en demografische neergang van Enkhuizen terug in deze ontwikkeling? Hoe uit zich dit archeologisch? Komt het verval van de stad bijvoorbeeld tot uiting in de huizen of materiële cultuur van de bewoners van deze zone?

Zone 5 en 7 (binnenterrein Snouck van Loosenziekenhuis)

1 Wanneer is dit terrein in gebruik genomen? Zijn sporen of structuren aanwezig die duiden op agrarische activiteiten?

2 Wanneer zijn hier de eerste huizen gebouwd? Wat is de aard van deze bebouwing? Is direct sprake van gesloten bebouwing? Vanaf wanneer werden de huizen uitgevoerd in baksteen?

3 Hoe groot zijn de percelen? Wat is de indeling van de percelen?

4 Zijn op de erven achter de huizen afvalkuilen of water- en beerputten aanwezig? Uit welke periode dateren deze sporen? Geven de vondsten uit de gesloten vondstcomplexen informatie over het consumptiepatroon en de rijkdom van de bijbehorende huishoudens?

5 Zijn sporen en/of aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten?

6 Kunnen sporen, structuren of vondsten worden gekoppeld aan het terrein van de Nieuwe Doelen, bijvoorbeeld bijgebouwen, omheiningen, beerputten, munitie en wapens?

7 Hoe ontwikkelt de zone zich tussen 1666 en 1823 (periode zonder kaartmateriaal)? Komt de economische en demografische neergang van Enkhuizen terug in deze ontwikkeling? Hoe uit zich dit archeologisch? Komt het verval van de stad bijvoorbeeld tot uiting in de huizen of materiële cultuur van de bewoners van deze zone?

3.2 Methode

Bij aanvang van de graafwerkzaamheden zijn ter plekke van de aan te leggen proefsleuven grondslagpunten met RD-coördinaten en vaste NAP-punten uitgezet (zie kaartbijlagen).

In totaal zijn acht werkputten aangelegd, die gezamenlijk vier proefsleuven vormen (afb. 15).

Vijzeltuin Oost

Zone 1: Werkput 6, werkput 7 en werkput 8 (proefsleuf 4).

De werkputten liggen in het verlengde van elkaar en haaks op de Vijzelstraat.

De afmetingen van de werkputten bedragen:

Werkput 6: 6 bij 5 meter

Werkput 7: 6,5 bij 5,5 meter

Werkput 8: 9 bij 4,5 meter

De totale onderzochte oppervlakte is 106 m².

Vijzeltuin West

Zone 5: werkput 1 en werkput 2 (proefsleuf 1)

Zone 7: Werkput 3 en werkput 4 (proefsleuf 2)

Zone 3: Werkput 5 (proefsleuf 3)

Werkput 1 en 2 liggen in het verlengde van elkaar en haaks op het Doelenlaantje.

Werkput 3 en 4 liggen in het verlengde van elkaar op het binnenterrein van het ziekenhuis.

Werkput 5 ligt aan de Vijzelstraat ten noorden van de bebouwing van het ziekenhuis bij de wasingang.

De afmetingen van de werkputten bedragen:

Werkput 1: 6 bij 5 meter

Werkput 2: 13 bij 4 meter

Werkput 3: 7 bij 2 meter

Werkput 4: 5 bij 2 meter

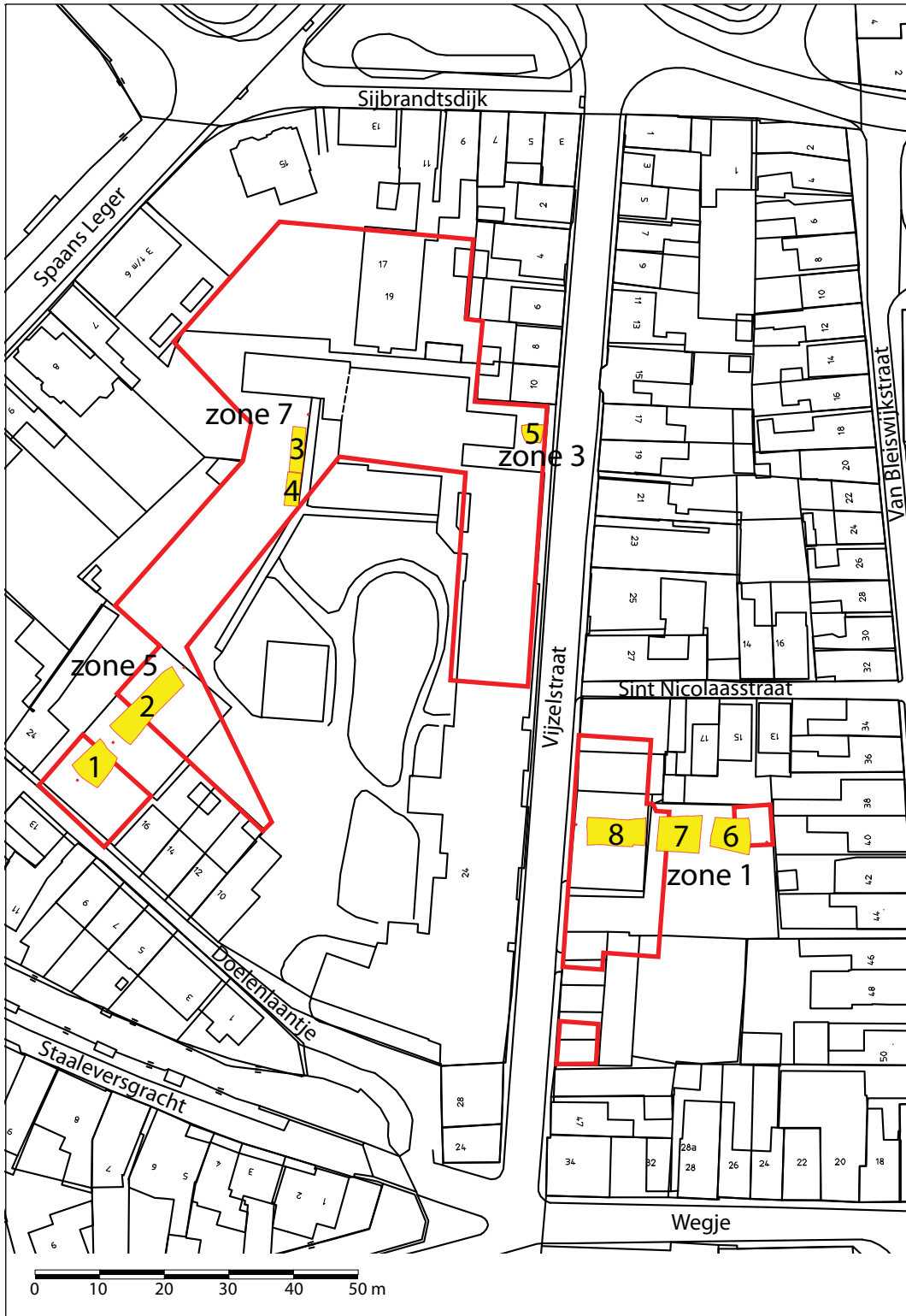
Werkput 5: 3 bij 2,5 meter

De totale onderzochte oppervlakte is 113,5 m².

Alle sporen zijn op tekening vastgelegd op schaal 1:20. Het vondstmateriaal is met de hand en voor zover mogelijk per spoor verzameld. De vlakken en stort zijn met een metaaldetector afgezocht.

Bij de uitwerking zijn de vondsten van keramiek en glas gedetermineerd volgens het classificatiesysteem voor laat- en post-middeleeuwse keramiek en glas, beter bekend als het 'Deventer systeem'. Per vondstnummer is zowel het aantal scherven als het minimum aantal exemplaren geteld per keramieksoort en indien mogelijk per vorm en per type. Drie grote vondstcomplexen worden apart geanalyseerd; het overige vondstmateriaal wordt in de lopende tekst behandeld.

Het gravend onderzoek en de uitwerking zijn verricht volgens de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie versie 3.2 en het Kwaliteitshandboek Archeologie Hoorn / West-Friesland, versie 2009.

Puttenkaart

Enkhuizen, Vijzeltuin

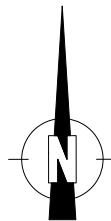
Project 326

Tekenaars C.P. Schrickx

© Archeologie West-Friesland

OM-nummer 42263

Schaal 1:1000 (A4)

4. De resultaten

4.1 Inleiding

De bij de opgraving aangetroffen sporen kunnen op basis van hun onderlinge stratigrafie en de datering van het bij de sporen behorende vondstmateriaal worden ingedeeld in fasen. Per zone is op deze wijze een fasering aangebracht waarbij zoveel mogelijk bij de andere zones is aangesloten om op deze wijze één verhaal te verkrijgen. De fasering van de sporen is door middel van kleuren op kaarten in de bijlagen aangegeven (bijlagen 1 t/m 18).

Het vondstmateriaal wordt per spoor of structuur behandeld. Een drietal vondstcomplexen wordt apart in hoofdstuk 5 geanalyseerd omdat deze zeer veel vondstmateriaal hebben opgeleverd.

4.2 Vijzeltuin Oost, zone 1

4.2.1 Natuurlijke bodem (S132, S133, S226, S228, S229)

De natuurlijke bodem bestond ter plekke van zone 1 uit een lichtgrijze zandige kleilaag (S133, S229). De bovenkant van deze laag lag in werkput 8 op ongeveer -3,40 NAP. Deze werkput lag aan de kant van de Vijzelstraat. In werkput 7, de werkput ten oosten van werkput 8, liep de bovenkant van de natuurlijke klei op van -3,22 aan de westkant naar -3,14 aan de oostkant. In werkput 6, ten oosten van werkput 7, bevond de bovenkant van de kleilaag zich op ongeveer -3,10 NAP. De natuurlijke kleilaag loopt dus van oost naar west, richting de Vijzelstraat, af van -3,10 tot -3,40 NAP. De diepte van -3,40 NAP aan de kant van de Vijzelstraat komt overeen met de diepte van de kleilaag in werkput 5 in zone 3, aan de andere kant van de Vijzelstraat. De bodem is bij de Vijzelstraat het meest in elkaar gedrukt door de dikke ophogingspakketten en bebouwing die daar gestaan heeft.

Op de kleilaag bevond zich in werkput 8 een dunne veenlaag (S226) met tussen de veen en klei een overgangslaag (S228). De overgangslaag was ongeveer 20 cm dik en laat zich

16. Overzicht over het opgravingsterrein vanuit het Snouck van Loosenziekenhuis aan de Vijzelstraat.

omschrijven als grijsbruine iets venige klei. Hierop lag de veenlaag (S226), die slechts 10 cm dik was. Deze laag is vermoedelijk ontstaan in de periode dat het gebied als rietland gekenschetst kan worden. In de veenlaag zijn enkele vondsten gedaan die vermoedelijk in het veen zijn gezakt voorafgaand aan het opwerpen van het dikke ophogingspakket. Een van de vondsten is een groot fragment van een sgraffito-bord (160-C01, afb. 17). Centraal op de spiegel is een wapen afgebeeld met rondom sterren. Het wapen is gevierendeeld met in het vak rechtsboven drie Franse lelies en in het vak rechtsonder drie lijnen. Of het wapen een bestaand wapen is of een fantasiewapen, is onduidelijk. Op de vlag is een tekst ingekrast waarvan slechts twee letters (RE) zijn te lezen. Het bord dateert uit de periode 1475-1525.

17. Bord van roodbakend aardewerk met sgraffito-versiering uit veenlaag S226 (160-C01). Centraal staat een wapenschild. Te zien zijn het tweede kwartier met drie Franse lelies en het vierde kwartier met drie lijnen. Op de vlag staat een tekst waarvan slechts twee letters resteren (RE). Het bord dateert uit de periode 1475-1500. Schaal 1:2.

De bodemopbouw in werkput 8 komt overeen met de natuurlijke gelaagdheid in werkput 5, aan de andere kant van de Vijzelstraat. Ook daar was op de kleilaag een natuurlijke veenlaag (S87) aanwezig, met tussen de klei en het veen een overgangslaag (S88).

Opmerkelijk is dat de veenlaag in werkput 6 en 7 niet is aangetroffen. In het noordprofiel van werkput 8 verdween de overgang tussen het veen (S226) en de bovenliggende ophogingslaag (S27) richting het oosten. In werkput 6 was wel op de natuurlijke klei een bruingrijze venige kleilaag (S132) aanwezig, die wat betreft samenstelling overeenkomt met de overgangslaag in werkput 8. Waarschijnlijk was het gebied te nat voor veengroei en bevonden zich hier plassen met riet.

4.2.2 Aanplemping van het terrein

Bovenop de natuurlijke bodem lag een dik ophogingspakket met houtconstructies die zijn aangebracht om het natte terrein aan te plempen. Uit de gestorte grond komt veel vondstmateriaal dat enerzijds deze aanplemping dateert en anderzijds een beeld van de materiële cultuur in Enkhuizen geeft. Dit materiaal wordt apart besproken als vondstcomplex in hoofdstuk 5.

Ophogingslaag (S93, S118, S120, S125, S126, S129-S131, S157-S160, S177, S185-S188, S210, S220, S221, S227, S230)

Een grote hoeveelheid spoornummers vormt samen een dik pakket waarmee het terrein is aangeplempt en opgehoogd. De diverse lagen hebben gemeenschappelijk dat de samenstelling van de grond zeer organisch is en dat zich in de lagen veel riet bevindt. De bodemopbouw was niet overal makkelijk vast te stellen vanwege de grote hoeveelheid kuilen die vanaf een hoger niveau zijn gegraven (zie de profieltekeningen in bijlagen 6 en 7). Tussen de kuilen in waren nog delen van de oorspronkelijke bodemopbouw aanwezig. Hierdoor was ook het verzamelen van vondsten per laag lastig.

De bovenzijde van het dikke pakket lag in werkput 8 aan de westkant (de kant van de Vijzelstraat) op ongeveer -2,20 NAP en liep naar het oosten op naar -2,00 NAP. In werkput 7 liep de bovenkant van het pakket op van circa -1,70 naar circa -1,60 NAP. In werkput 6 tot slot lag de bovenkant van het ophogingspakket op ongeveer -1,60 NAP. De bovenzijde van het pakket loopt dus van oost naar west, richting de Vijzelstraat, af van -1,60 naar -2,20 NAP. Dat is een diepteverschil van wel 0,60 meter. Net als bij de natuurlijke bodem ligt de verklaring in de mate waarin de lagen zijn samengedrukt door de bebouwing. Aan de kant van de Vijzelstraat stonden huizen en deze veroorzaakten dat de slappe ondergrond ter plekke in elkaar werd gedrukt. Dit werd verholpen door aan de kant van de Vijzelstraat verder op te hogen, maar de druk van deze grond had als gevolg dat de onderliggende lagen nog verder in elkaar werden geperst. Na verloop van eeuwen is een dik compact pakket ontstaan, terwijl de bodem op de achtererven van de huizen aan de Vijzelstraat veel slapper bleef.

Hoewel het aantal lagen dat is onderscheiden groot is, vormen slechts enkele lagen en spoornummers het overgrote deel van het pakket. In werkput 8 is dit laag S227, direct bovenop de veenlaag. Dit is een circa 0,60 meter dikke laag van grijsbruine organische klei met riet en veenbrokken en dierlijk bot, keramiek en leer. In werkput 7 zijn dit lagen S160 en S188. Laag S160 is een grijsbruin organisch pakket met grijze kleibrokken, riet, mosselgruis en dierlijk bot, keramiek en leer. Deze laag varieerde van dikte tot maximaal 0,90 meter. Laag S188 was minder organisch dan laag S160 en bestond uit vette grijze klei met veenbrokken en riet. De laag bevatte dierlijk bot, leer en keramiek. Deze laag was maximaal 0,60 meter dik. In werkput 6 vormde laag S131 het grootste deel van het ophogingspakket. De samenstelling was identiek aan S227 en S160, namelijk grijsbruine sterk organische klei met riet en dierlijk bot, leer en keramiek. De laag was 0,60 meter dik. Bovenop de onderste laag in de werkputten 6,7 en 8 lagen diverse dunnere lagen die tot hetzelfde pakket worden gerekend. Het gaat in een aantal gevallen om dunne lagen met veel riet (S126, S129, S159, S230). Een aantal lagen kenmerkt

18. Houten schot (werkput 8) ten behoeve van de aanplemping en ophoging van het terrein aan het einde van de 15de eeuw, kijkend richting het noorden.

19. Houten schot (werkput 7) ten behoeve van aanplemping en ophoging van het terrein aan het einde van de 15de eeuw, kijkend richting het westen. De planken van het schot zijn sterk weggezakt in de slappe bodem.

zich door de hogere concentratie afval in de vorm van mosselschelpen, dierlijk bot, leer en keramiek (S130, S210). Opvallend is dat deze afvallagen tegen planken beschoeiingen zijn gestort (zie onder).

De keramiek uit de ophogingslaag dateert uit de periode 1475-1500 (zie hoofdstuk 5). Op basis hiervan wordt het opbrengen van de ophogingslaag gedateerd omstreeks 1500 of misschien iets later, want een deel van het materiaal dateert mogelijk kort na 1500.

Houtconstructies (S95-S100, S102-S113, S128, S148, S149, S211)

Het eerste ophogingspakket is opgeworpen met gebruikmaking van houten schotten in de bodem. Deze zijn als een soort damwanden geplaatst om de grond tijdens het opbrengen op zijn plek te houden. Dit toont aan dat de ophoging onder zeer natte omstandigheden heeft plaatsgevonden. Als geen gebruik was gemaakt van schotten, was de grond direct verspoeld en was een moeras ontstaan. De grond bleef achter de schotten liggen en het water werd één kant op gestuwd waarna het is weggeleid. Bij de opgraving zijn drie houten schotten bestaande uit planken en palen teruggevonden. Ze lagen noord-zuid georiënteerd.

Het eerste bevond zich ongeveer acht meter uit de rooilijn van de Vijzelstraat, halverwege werkput 8 (S211, afb. 18). Het bestond uit een aantal onderdelen. Het voornaamste onderdeel werd gevormd door twee boven elkaar geplaatste eiken planken als een beschoeiing. De bovenste plank was zeker 3,30 meter lang. De breedte was 22 cm. In de plank waren pengaten aanwezig, waaruit blijkt dat deze secundair is gebruikt. Waarschijnlijk gaat het om scheepshout. De planken waren in de bodem verankerd door middel van paaltjes aan de westkant. Vier van deze paaltjes zijn teruggevonden, die alle van loofhout waren. Ten noorden van deze constructie bevonden zich diverse planken en palen die een minder zorgvuldige structuur vertoonden. Een van de planken liep diagonaal naar het oosten. De gebruikte houtsoorten waren eiken, naaldhout en loofhout. De constructies lagen globaal op een diepte van -2,10 tot

-2,40 NAP. Enkele palen staken hier bovenuit, met als hoogste punt de top van een eiken paal op -1,85 NAP. Deze stak zelfs boven het ophogingspakket uit, maar vermoedelijk komt dat doordat de grond om het hout heen is ingeklonken.

De tweede constructie bevond zich in werkput 7, ongeveer zeven meter verwijderd van het eerste schot (afb. 19). Kort laat die zich beschrijven als twee achter elkaar geplaatste weggezakte houten schotten. Het eerste schot (S149) bestond uit een eiken plank van 2,80 meter lang en 34 cm breed met enkele paaltjes aan de westkant. In de plank waren pengaten aanwezig waaruit blijkt dat deze secundair was gebruikt. Min of meer in het verlengde van deze plank lag een tweede eiken plank met daaronder nog een plank. Ook deze werd op zijn plek gehouden door paaltjes. Het tweede schot (S148) bestond uit diverse schots en schief geplaatste eiken planken. Alle planken vertoonden pengaten en zijn dus secundair gebruikt.²⁴ Ze waren 30 tot 40 cm breed. In alle gevallen gaat het waarschijnlijk om hergebruikt scheepshout. Rondom de planken stonden diverse paaltjes. Alle paaltjes waren van loofhout; vermoedelijk zijn takken van bomen gebruikt. De palen en planken van beide schotten lagen globaal op -2,00 tot -2,50 NAP. Ze waren richting het westen weggezakt. Dit houdt in dat begonnen is met ophogen aan de westkant.

De derde constructie lag in werkput 6, op ongeveer acht meter afstand van het tweede schot (afb. 20). Deze constructie was van de drie schotten het meest degelijk gebouwd. Eerst zijn houten planken (S128) liggend gelegd, op een diepte van -2,62 tot -2,70 NAP, dus nagenoeg op de natuurlijke bodem (afb. 21). De planken waren slechts 2 cm dik. Hierop zijn om de circa 0,80 meter dwars slieten van circa 2,00 meter lang gelegd (S105-S108). Op deze slieten zijn verticale planken geplaatst (S103, S113). Plank S103 was zeker 3,70 meter lang en 40 cm breed. In de plank bevonden zich pengaten, waaruit opnieuw secundair gebruik blijkt. De

20. Houten schot (werkput 6) ten behoeve van de ophoging van het terrein aan het einde van de 15de eeuw, kijkend richting het zuidwesten. De pengaten in de eiken plank tonen aan dat het hout is hergebruikt. De plank is in de bodem verankerd door middel van vrij willikeurig in de grond geslagen paaltjes en plankjes.

24 De planken hadden te kort ringen voor dendrochronologisch onderzoek.

21. Het houten schot (werkput 6) is gefundeerd op liggende planken met daarop liggende slieten. Geheel rechts de lichtgrijze natuurlijke klei.

planken werden op hun plek gehouden door paaltjes aan de westkant (S95, S96, S98-S100). Ten oosten van de plank bevonden zich nog enkele kleinere planken (S102, S111, S112) en palen (S97, S109, S110). Alle planken en palen bevonden zich globaal op een diepte van -1,70 tot -2,10 NAP.

De schotten waren dus zeer eenvoudig van aard. Ze waren één of enkele planken hoog en in de bodem verankerd met aangepunte takken of aangepunte stukken hergebruikt bouwhout. De planken zelf waren ook hergebruikt, getuige de grote hoeveelheid pengaten. Vermoedelijk betreft het sloophout (huidplanken e.d.) van schepen. De wijze van aanplempen en ophogen door middel van houten schotten doet sterk denken aan constructies die in Dordrecht zijn aangetroffen. Met name de schotten die daar zijn opgegraven in een gebied dat is aangeplempt in de 14de en 15de eeuw zijn zeer vergelijkbaar.²⁵ Kennelijk was het een beproefde wijze van landwinning.

Mestkuil (S172, S173, S174, S175, S176)

Een spoor in de noordoosthoek van werkput 7 dat niet in het vlak is vastgesteld, maar wel in het profiel is waarschijnlijk een mestkuil. Uit de vullagen van de kuil komen geen vondsten. De kuil is daarom bij de aanplemping van het terrein ingedeeld.

4.2.3 Sporen van bebouwing uit de 16de eeuw

In de 16de eeuw is het terrein voor het eerst bebouwd. Bij de opgraving zijn weinig sporen aangetroffen die verband houden met deze bebouwing. Het betreft met name enkele ophogingslagen en vloer- of loopniveaus. Tevens is een vrije hardplaats aangetroffen. De bebouwing was in deze periode eenvoudige houtbouw en hiervan is na sloop weinig in de

25 Sarfatij 2007, 71.

bodem achtergebleven. Door alle bodemingrepen in later tijd, met name de grote hoeveelheid kuilen uit de 19de eeuw, zijn de weinige sporen waarschijnlijk behoorlijk verstoord.

Ophogingslagen (S200, S205, S214-S219, S222, S224, S225)

In de 16de eeuw is het terrein, met name aan de kant van de Vijzelstraat, verder opgehoogd. De dunne lagen die in het profiel zijn waargenomen, wijzen erop dat dit geleidelijk is gegaan. In het profiel kan aan aantal vloer- of loopniveaus worden onderscheiden. Aan de kant van de Vijzelstraat ziet de opeenvolging van lagen in meest complete vorm er als volgt uit. Bovenop het laat 15de-eeuwse ophogingspakket ligt een laag van bruine organische klei met stukjes hout, puin, bot en keramiek van circa 20 cm dik (S219). Uit deze laag zijn enkele fragmenten rood- en witbakkend aardewerk uit de 16de eeuw verzameld (V162). Op deze laag ligt een dun grijs zandbandje (S217), een vloer- of loopniveau. Dit laagje ligt op -2,00 NAP. Daarop ligt weer een laag vette bruingrijze iets zandige klei van opnieuw circa 20 cm dik (S218). Hierop ligt wederom een grijs zandbandje (S217) dat als vloer- of loopniveau is te interpreteren. Deze bevindt zich op -1,80 NAP. Bovenop dit niveau volgt weer een ophoging van circa 20 cm dik, in dit geval bestaande uit grijze vette iets zandige klei (S216). Hierop ligt een dun niveau uit van bruingrijze sterk organische klei met rode baksteenbrokjes en gruis (S215). Deze ligt op -1,60 NAP. Opnieuw gaat het om een vloer- of loopniveau. Daarop volgt weer een ophoging van bruingrijze sterk organische klei (S214, S222). Hogere niveaus zijn niet aangetroffen want de bovenste 60 tot 80 cm is een dik verrommeld pakket (S213, S150). Het vloerniveau van het 17de-eeuwse huis (zie onder) moet zich ergens op een niveau binnen dit pakket hebben bevonden en is dus verstoord.

De bodemopbouw in het profiel kan kort worden samengevat van boven naar onder:

S213	verrommelde bovenlaag
S214/S222	ophoging
S215	vloer- / loopniveau op -1,60 NAP
S216	ophoging
S217b	vloer- / loopniveau op -1,80 NAP
S218/S219	ophoging
S217a	vloer- / loopniveau op -2,00 NAP
S219	ophoging

In het vlak zijn binnen deze niveaus diverse kleine houten paaltjes gevonden die geen duidelijke structuur vormen (vlak 2 werkput 8). In een aantal gevallen ging het om aangepunte eiken palen van circa 70 cm lang. Mogelijk hangen ze samen met de 16de-eeuwse bebouwing.

Bij het verdiepen van de werkput zijn niet alle niveaus waargenomen door de grote hoeveelheid verstoringen in de vorm van kuilen uit de 19de eeuw (zie onder). Het volledige hierboven beschreven pakket is

22. Vijzeltuin-Oost, zone 1, werkput 8. Ongeveer een meter onder het maaiveld liggen de sporen van de 17de-eeuwse bebouwing. Op de achtergrond het Snouck van Loosenziekenhuis aan de Vijzelstraat.

verzameld onder de spoornummers S200 en S205. Uit dit pakket komt steengoed, roodbakend aardewerk, witbakend aardewerk, Italiaanse faience en Iberisch aardewerk (V136, V137, V143, V147). Onder het roodbakend aardewerk bevindt zich Noord-Hollands slibaardewerk (V137, V143). Dit materiaal dateert uit de tweede helft van de 16de eeuw. Iets dieper is steengoed, roodbakend aardewerk en witbakend aardewerk uit de eerste helft van de 16de eeuw verzameld (V152).

In laag S200 zijn twee messing rekenpenningen uit Neurenberg (Duitsland) gevonden (143-M01 en 143-M02, afb. 23). Op de ene penning staat op de voorzijde een gekroond wapenschild met drie Franse lelies (het wapen van Frankrijk) en rondom een fantasietekst. Op de achterzijde staat binnen een driepas de rijksappel afgebeeld met rondom opnieuw een fantasietekst. De andere penning, die kleiner van formaat is, heeft op de voorzijde aan afbeelding van kronen en Franse lelies. Op de achterzijde staat de rijksappel binnen een driepas. Op beide kanten staat rondom een fantasietekst. De penning is doorboord zodat deze met een serie penningen samengebonden kon worden. In werkput 7 is op ongeveer dezelfde diepte, maar niet gekoppeld aan een spoor, een identieke rekenpenning gevonden (V102). Rekenpenningen werden gebruikt in de tijd dat men nog rekende met Romeinse cijfers. Voor berekeningen werd gebruik gemaakt van een rekenbord. De rekenpenningen waren dus geen betaalmiddel maar een soort fiches op het rekenbord. De hier gevonden exemplaren dateren uit de eerste helft van de 16de eeuw. Uit S200 komt verder een lakenloodje met de letters BR (V136) en uit S205 komt een messing vingerhoed (V137).

Een andere vondst die aan de 16de-eeuwse ophoging kan worden gekoppeld is een lakenlood met de afbeelding van een adelaar met gespreide vleugels en een rad of wiel (102-M01, afb. 23). Bij het archeologisch onderzoek is een heel aantal lakenloden gevonden. Met uitzondering van een lood van Hoorn (95-M01), een groot staallood van Enkhuizen (89-M01, stort werkput 7) en een staallood van Amsterdam (25-M01, stort werkput 1) is de herkomstplaats van de loden niet te achterhalen. Dat geldt ook voor dit lood met de adelaar, dat zeer waarschijnlijk naar het stadswapen van een NW-Europese stad verwijst. Het lakenlood van Hoorn (95-M01) is voor de archeologie van Hoorn bijzonder (afb. 24). Het is gevonden bij verdiepen

23. Voor- en achterzijde van twee rekenpenningen en een lakenlood uit de 16de-eeuwse ophogingslagen. De rekenpenningen zijn gemaakt in Neurenberg (Duitsland) in de periode 1500-1550. De herkomst van het lakenlood met afbeelding van een adelaar met rad is onbekend. Schaal 1:1.

24. Lakenlood van Hoorn uit de 16de eeuw. Op het lood staat het wapen van Hoorn met daarboven in gotische letters HOERN. Schaal 1:1.

naar vlak 2 in werkput 7 en behoort naar alle waarschijnlijkheid tot de 16de-eeuwse ophogingslaag. In Hoorn is dit type lood niet eerder aangetroffen. Op het lood staat het stadswapen van Hoorn met daarboven de tekst HOERN. Naast het stadswapen is als vlakvulling een bladermotief aanwezig.

Uit laag S200 komen tot slot enkele fragmenten leer (V143), die hebben behoord tot minimaal twee schoenen: eenmaal schoentype 105 (een muil) en eenmaal schoentype 125 (een koemuil). Beide dateren uit de 16de eeuw.

Ophogingslagen (S153-S156, S161, S162, S164, S179)

In werkput 6 zijn diverse lagen in de profielen geconstateerd die vermoedelijk corresponderen met de 16de-eeuwse lagen in werkput 8. In deze lagen zijn geen vondsten gedaan waardoor ze moeilijk zijn te dateren. Op basis van de stratigrafie worden ze ingedeeld bij de 16de-eeuwse bewoningsfase.

Haardplaats (S136)

Ruim 16 meter uit de rooilijn van de Vijzelstraat is, precies tussen enkele 19de-eeuwse verstoringen, een vrije haardplaats aangetroffen (S136, afb. 25). De haardplaats bestond uit hele en brokken van plavuizen en bakstenen. De plavuizen vertoonden diverse maten, waaronder grote formaten van 17x17x3½ en 15½x15½x3 cm. Daarnaast kwamen kleine plavuizen van 13½x13½x3 voor. De meeste waren zwaar beroet. Ze waren gelegd op een

25. Haardplaats S136 in werkput 7, richting het zuiden. De 16de-eeuwse haardplaats is opgebouwd uit brokken van voornamelijk plavuizen. Deze zijn sterk beroet. Geheel rechts onderaan is een grape als aspot ingegraven.

laagje schelgruis binnen een raamwerk van dunne houten planken, waarvan slechts enkele stukjes zijn teruggevonden. Op basis hiervan kan de omvang van de haardplaats worden gereconstrueerd op 1,40 meter in het vierkant. Aan de noordkant van de haardplaats was een onderkant van een grape als aspot ingegraven (V93). De haardplaats bevond zich op -1,31 NAP. Op basis van deze pot (1550-1600) en de gebruikte plavuizen kan de haardplaats worden gedateerd in de tweede helft van de 16de eeuw.

De laag met schelpgruis strekte zich uit buiten de haardplaats. Hierop lag een dunne aslaag. Dit was het vloerniveau in het gebouw waartoe de haardplaats heeft behoord. Van de wandconstructies van dit gebouw zijn geen sporen teruggevonden. Dit doet vermoeden dat het om een eenvoudige houten schuur of werkplaats op het achterterrein van een van de huizen aan de Vijzelstraat gaat.

Afvalkuil (S145, S180-S184)

In de zuidoosthoek van werkput 7 is aan mestkuil gevonden (S145, afb. 27). In het vlak is de kuil op en diepte van -2,20 NAP vastgelegd, maar uit het profiel blijkt dat de kuil op een niveau van -1,54 NAP begon. Dit is het niveau van de bovenkant van het eerste ophogingspakket. De kuil was rondom van vlechtwerk voorzien. De vulling bestond voor een groot deel uit veel riet en takjes. De lengte van de kuil was minimaal 3,00 meter en de breedte minimaal 1,20 meter.

26. Grape en bakpan van roodbakkend aardewerk uit mestkuil S183/S184, 1525-1575. Schaal 1:4.

27. Oostprofiel werkput 7 met rechts de 16de-eeuwse mestkuil S180-S184. Ter verduidelijking zijn de verschillende vullagen met gele lijnen aangegeven.

Uit de kuil komen enkele voorwerpen, waaronder een roodbakkende bakpan en een roodbakkende grape (afb. 26). De bakpan is van een klein model (diameter 17 cm), heeft een toegevouwen steel en een kleine manchtrand (110-C02, afb. 26). Typologisch valt de bakpan te dateren in de tweede helft van de 16de eeuw. De grape heeft een hoog model met rechte rand, een typerende vorm voor de 16de eeuw (110-C01, afb. 26). Opvallend aan dit exemplaar is dat de ooraanzet onder de rand zit, een verschijnsel dat vaak lijkt voor te komen bij dit type grape in Enkhuizen. De grape vertoont een deuk in de wand en is te hard gebakken. Hij valt onder de B-keus onder het pottenbakkersassortiment. Uit de kuil komen verder een messing boekbeslag (100-M01) en enkele fragmenten van een leren schoen van vermoedelijk het type Goubitz 125 (100-L00, 110-L01). De kuil dateert uit de 16de eeuw en heeft vermoedelijk behoord bij een huis aan de Vijzelstraat.

Kuil (S208)

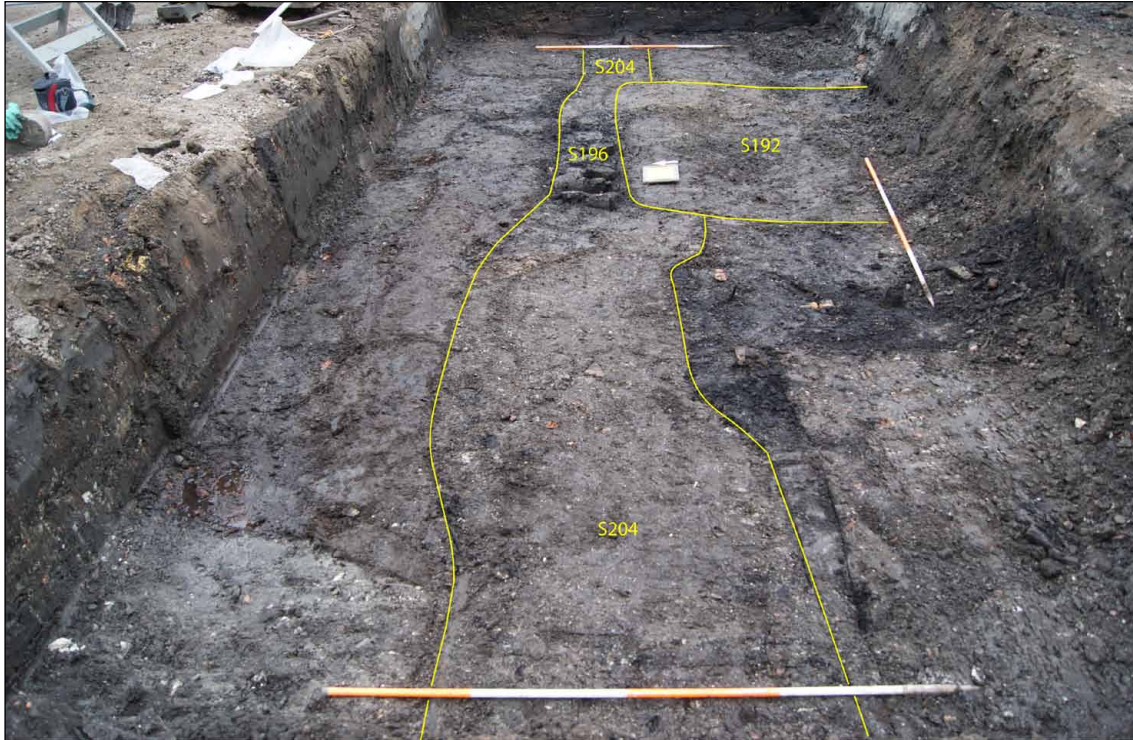
Op een niveau van -1,80 NAP is in de noordwesthoek van werkput 8 een plek gevonden met veel mortel en puin (S208). In deze kuil lagen minimaal 10 bakstenen met formaat 23x11x5½ cm. Deze kuil toont aan dat op het niveau van -1,80 NAP inderdaad een looppniveau aanwezig is geweest. Daarnaast lijkt de kuil te wijzen op bouwwerkzaamheden in de omgeving aangezien het bouwafval betreft.

4.2.4 Sporen van een 17de-eeuws huis

Sporen van 17de-eeuwse bebouwing zijn ruimer voorhanden dan van de hiervoor besproken 16de-eeuwse bebouwing. De in de bodem bewaard gebleven sporen zijn echter nog steeds te gering om een volledige reconstructie van het huis te kunnen maken. De grondige sloop, die in de volgende paragraaf wordt besproken, is hiervan de oorzaak. In de bijlagen is een mogelijke reconstructie aangegeven van een huis met meerdere kamers en een totale lengte van circa 28 meter (bijlage 3B). Opvallend is dat geen sporen zijn aangetroffen van een huis ten noorden van dit gereconstrueerde huis. Een mogelijke verklaring kan zijn dat hier een steegje aanwezig was. Op de kadastrale kaart van 1823 zijn diverse van dergelijke steegjes te zien en het is goed mogelijk dat deze ook in eerder tijd aanwezig waren.

Vlijlaag (S204)

Een brede baan van grijze zandige klei met veel schelpgruis en iets fijn puin en mortelbrokjes (S204, afb. 28) vormt de vlijlaag van een muur. De muur zelf was niet meer aanwezig. Wel resteerde een uitbraakspoor. Het onderscheid tussen de vlijlaag en het uitbraakspoor was moeilijk te maken doordat deze ongeveer dezelfde samenstelling hadden. De vlijlaag had een maximale breedte van 1,40 meter aan de westkant van werkput 8. Richting het oosten versmalde de laag. In het vlak is de laag op een niveau van -1,60 NAP vastgesteld. In het profiel is het spoor teruggevonden tussen -1,40 en -2,10 NAP. De vlijlaag is een vorm van grondverbetering voorafgaand aan de bouw van de muren van huis. In de laag zijn enkele vondsten gedaan: steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, Weser-aardewerk, porselein en een pijpenkop (V142). Daarnaast zijn drie metaalvondsten gedaan: een klein messing sluitgewicht (V155), een lakenlood (V142) en een munt (V142). Een sluitgewicht bestaat uit een serie in elkaar passende bakjes. Het hier gevonden bakje is de kleinste uit zo'n serie. Op het lakenlood staat een gedeeld wapen met in de linkerhelft een adelaar en in de rechterhelft vier ruiten. Het is onbekend wat voor wapen dit is. De munt is een duit uit Gelderland uit de jaren 30 van de 17de eeuw. Op basis van deze vondsten zou de bouwdatum van het huis moeten worden geplaatst in de periode 1630-1650, maar het is de vraag of dit juist is. Het

28. De vlijlaag / grondverbetering van de muur van het gesloopte 17de-eeuwse huis is in het vlak goed te herkennen als een baan met schelpgruis (S204). In deze baan bevinden zich over een geringe afstand eiken palen (S196). Rechts daarvan ligt het uitbraakspoor (S192) van een kelder.

29. Een van de palen uit fundering S196. Het hout van de palen is hergebruikt: de spanten van een schip zijn verzaagd en de delen zijn vervolgens aangepunt. Bij sommige palen, zoals de paal op de foto, zitten de pennen nog in de pengaten.

onderscheid tussen het uitbraakspoor en de vlijlaag was in het veld moeilijk te maken, zoals hierboven reeds is gesteld, waardoor het mogelijk is dat de vondsten tijdens de afbraak in dit spoor zijn beland. Het is dus mogelijk dat het huis enkele decennia eerder is gebouwd.

Palenfundering (S196)

Ten oosten van vlijlaag S204 bevond zich over een afstand van 2,10 meter een palenfundering. In totaal zijn zestien palen aangetroffen die vrij willekeurig waren geheid. De bovenkanten van de palen lagen op -1,52 NAP. Alle palen zijn getrokken om de houtsoort vast te stellen, te bekijken of ze secundair zijn gebruikt en om te onderzoeken of ze geschikt zijn voor dendrochronologisch onderzoek (voldoende jaarringen en aanwezigheid spinthout). Alle palen bleken van eikenhout te zijn. Verder bleken alle palen van hergebruikt hout te zijn op basis van

de aanwezigheid van pengaten, pennen en inkepingen (afb. 29). Nadere bestudering wijst uit dat het gaat om de verzaagde spanten van een schip. Deze verzaagde delen zijn aangepunt om als funderingspalen te gebruiken. Hoewel de palen gemiddeld een diameter hadden van circa 20 cm, bleken de meeste te weinig jaarringen te hebben voor dendrochronologisch onderzoek. Dat houdt in dat het hout afkomstig is van snel gegroeide bomen. Slechts vier palen bleken wel over voldoende jaarringen te beschikken (minimaal 60) en deze zijn als M07-M10 geboekt. Hiervan zijn uiteindelijk drie monsters dendrochronologisch onderzocht. Twee van deze monsters hebben geen datering opgeleverd en het derde monster (M08) heeft als kapdatum 1550 ± 1 .²⁶ Dat houdt in dat de boom is gekapt in 1550 of 1551. Voor de fundering is dus sloophout van een oud schip gebruikt. Tussen de palen is een fragment witbakkend aardewerk uit de 17de eeuw gevonden (V135).

Dat de palenfundering zich op slechts één locatie bevindt en niet over een grote lengte voor een volledige muur, lijkt op het eerste gezicht vreemd, maar is goed verklaarbaar. Waarschijnlijk stond op die plek de bakstenen schoorsteenfundering van een eenvoudig huis.

30. Van de muren van het 17de-eeuwse huis resteerden slechts enkele kleine fundamente, zoals fundament S198 (boven) en S197 (onder).

Muur (S134, S135, S140, S198)

Ten oosten van de palenfundering zette vlijlaag S204 zich voort. Een kleine afstand verwijderd van de palen was een deel van de zijmuur van het pand aanwezig (S198, afb. 30). Het aangetroffen fundament was twee bakstenen hoog en steeds breed. Het hoogste punt lag op -1,53 NAP. In werkput 7 is het vervolg van deze muur gevonden (S140). Het fundament was hier twee stenen breed en twee bakstenen hoog. De bovenkant lag op -1,49 NAP. De gebruikte bakstenen (18x9x4½) dateren uit de 17de eeuw. Er zijn aanwijzingen dat de muur hier een hoek vormde naar het oosten, gezien de aanwezigheid van enkele blokken hout en planken (S134, S135, S142) en een klein gedeelte van een fundament (S141). Onder muur S140 was een vlijlaag aanwezig (S166, S167). Een van de palen (S135) is bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek (M07). Dit heeft een kapdatum opgeleverd van na 1583.²⁷ Het huis dateert dus met zekerheid na dit jaar.

Tussenmuur (S197)

In het pand was een tussenmuur (S197) aanwezig die de voorkamer van de achterkamer scheidde (afb. 30). Van deze muur resteerden vier lagen bakstenen (20x10x?). Het hoogste punt van de muur lag op -1,40 NAP. De muur was gefundeerd op een liggende eiken plank met een breedte van 70 cm en een dikte van 7 cm.

Kelder (S207)

Ten zuiden van de palenfundering (S196) en ten westen van de tussenmuur (S197) bevonden zich de restanten van een kelder (S207, afb. 31). De oostmuur van de kelder was gebouwd op een plank van naaldhout, die - getuige de aanwezigheid van spijkers, een pengat en twee

31. Vloer S207 van een gesloopte kelder, kijkend richting het noorden. De bakstenen van de vloer waren los op een laag grijs zand gelegd. Rondom liep een klein gootje voor de afvoer van vocht uit de kelder. Een van de keldermuren was gebouwd op een plank. Achter de kelder is de palenfundering (S196) zichtbaar.

27 RINGrapport 2011057.

inkepingen - secundair is gebruikt. De plank lag op een diepte van -1,80 NAP. Een monster van de plank is dendrochronologisch onderzocht, maar dit heeft geen datering opgeleverd. Van de muur die op de plank heeft gestaan, resteerden slechts enkele gele bakstenen met formaat 21x10x5 cm. De westmuur van de kelder was niet gebouwd op een plank, maar op een laag grijs zand. Hier was nog een klein deel van de muur aanwezig. De onderste laag bestond net als bij de oostmuur uit gele bakstenen van 21x10x5 cm. Hierop bevonden zich twee lagen rode bakstenen van 16x7x4 cm. De vloer van de kelder was gemaakt van los gelegde rode bakstenen (16x7x4 cm) op een laagje grijs zand van circa 5 cm dik. Onder dit grijze zand lag een dun laagje schelpgruis. De vloer lag op een diepte van -1,75 NAP. In de kelder was rondom een gootje aanwezig waarover de vloer was gelegd. Op deze wijze werd optrekkend vocht en water dat door de muren van de kelder heen kwam, in het gootje opgevangen en naar een putje dat zich vermoedelijk in een van de hoeken van de kelder heeft bevonden, geleid. De eenvoudig gebouwde kelder werd op deze wijze nog enigszins droog gehouden. De kelder had inwendig een breedte van 1,60 meter. De lengte kon niet worden vastgesteld.

Waterkelder (S127)

Geheel aan de oostkant van het opgegraven terrein, in de zuidwesthoek van werkput 6, lag een waterkelder. Van deze kelder resteerde slechts de planken bodem en een klein gedeelte van een van de bakstenen wanden. De bodem lag op -2,35 NAP. De waterkelder is in het verleden volledig weggebroken waardoor een groot uitbraakspoor resteerde (S101). Uit dit uitbraakspoor is een hoeveelheid keramiek verzameld die de afbraak in de vroege 19de eeuw dateert (zie S101). De afmetingen van de waterkelder konden niet worden achterhaald doordat de kelder grotendeels buiten de contouren van de werkput viel. Wanneer de kelder is gebouwd, is eveneens moeilijk te achterhalen. Een datering in de 18de eeuw lijkt aannemelijk.

32. Fragmenten van een bord van witbakkend aardewerk uit Beauvais in Frankrijk (130-C02). Het bord is voorzien van een dubbele slijblaag en gedecoreerd in sgraffito-techniek en dateert uit de periode 1600-1650. Schaal 1:2.

Afvallaag (S194)

Bij het opschaven van het vlak ten noorden van uitbraakspoor S192 is een afvallaag met veel keramiëscherven aangetroffen (S194). Vastgesteld zijn de volgende keramieksoorten: steengoed, roodbakkerd aardewerk, witbakkerd aardewerk, Weser-aardewerk, Frans witbakkerd aardewerk, Duits witbakkerd aardewerk, Chinees porselein en industrieel wit aardewerk (V130). Opmerkelijk is de uiteenlopende datering van de vondsten: de oudste dateren uit circa 1600 en de jongste uit circa 1850. De oudste vondst is een bord uit Frans witbakkerd aardewerk uit Beauvais (130-C01, afb.32). Het bord is uitgevoerd in de dubbele slijbtechniek. Op de witbakkerde ondergrond is een slijblaag van roodbakkerde klei aangebracht

33. Randscherf van een bord van Frans wit aardewerk uit Beauvais, met enkele slijblaag en sgraffito-versiering (130-C09). Schaal 1:2.

34. Grape met steile wand en steel (130-C04), 1750-1850. Schaal 1:4.

35. Grote kom met slijbversiering op wand, Friesland, 1750-1850. Schaal 1:4.

36. Bord van witbakkend aardewerk uit Frechen (Duitsland), 1800-1850 (130-C01). Schaal 1:4.

37. Boven en zijaanzicht van een kop van Japans imari-porselein uit 1720-1740, uit kuil S139 (96-C01). Afbeelding niet op schaal.

valt wel typologisch te dateren in de eerste helft van de 19de eeuw. In de afvalraag zijn verder een hele kleine tinnen miniatuur-brandewijnkom en een fragment van een messing gesp gevonden (V130).

Kuil (S139)

In de zuidoosthoek van werkput 7 bevond zich een kleine vierkante kuil van 1,10 bij 0,90 meter. Uit de kuil komt een nagenoeg complete porseleinen kop (96-C01, afb. 37).

De kop is uitgevoerd in Imari en gemaakt in Japan in de periode 1700-1740. Het heeft een blauwe beschildering in onderglazuur en in het bovenglazuur een rode beschildering met hoogsels in goud. Verder komt uit de kuil een pijpenkop.

4.2.5 Afbraakfase

In de 18de en het begin van de 19de eeuw is aan de Vijzelstraat grootschalig afgebroken. Op de kadastrale kaart van 1823 resteren nog maar enkele huizen. Wanneer het huis waarvan de sporen bij de opgraving zijn teruggevonden, is geslecht, is moeilijk precies te bepalen. Duidelijk is wel dat dit grondig is gedaan: vrijwel alle muren zijn tot en met de onderste steen van het fundament verwijderd. Het gevolg is dat op de meeste plekken slechts de vlijlaag van de verdwenen muur en daarop het uitbraakspoor van de afbraak resteerden. Op basis van deze sporen kan de plattegrond van het huis worden gereconstrueerd.

Uitbraakspoor (S168, S192)

In werkput 8 is een groot uitbraakspoor in het vlak geconstateerd (S192). Deze bevond zich over vlijlaag S204, palenfundering S196 en keldervloer S207. Dit uitbraakspoor was op een niveau van ongeveer -1,30 NAP herkenbaar als een baan grijze zandige klei met veel schelgruis, mortelbrokken en puin. Hierin zijn enkele vondsten gedaan, met als voornaamste object een vrijwel complete vuurstolp (128-C01, afb. 39). Deze heeft een rond model, is voorzien van een handvat en een luchtgat met tuit en is gedecoreerd met ringeloorversiering. De vuurstolp is gezien het baksel en decor gemaakt in Friesland in de periode 1775-1850. Uit het uitbraakspoor komen verder diverse metaalvondsten, waaronder: twee 17de-eeuwse duiten uit Friesland (V133), een duit uit Gelderland uit 1626 (V128), een tinnen miniatuur-brandewijnkom met platte drielobbe handvaten (133-M01) en een lakenloodje (V128). De

38. Messing muntgewicht uit uitbraakspoor S206, gemaakt door Gerrit Geens in Amsterdam in 1642. Schaal 1:1.

metalen voorwerpen dateren uit de 17de eeuw en zijn vermoedelijk als opspit in het uitbraakspoor terechtgekomen.

In werkput 7 lag bovenop muur S140 uitbraakspoor S168, dat als het vervolg van uitbraakspoor S192 kan worden beschouwd.

Uitbraakspoor S206

Het uitbraakspoor van de kelder bevond zich dieper dan de andere uitbraaksporen, aangezien de kelder dieper was aangelegd dan de funderingen van het huis. Het

diepere uitbraakspoor is gecodeerd als S206. Uit dit spoor komt een messing muntgewicht (140-M01, afb. 38). Op de voorzijde is de rijksappel afgebeeld. Op de achterzijde staan de initialen GG van de maker en het jaartal 1641. Het muntgewicht is gemaakt door Gerrit Geens in Amsterdam. Uit hetzelfde vondstnummer is een Friese duit uit 1629 afkomstig (V140). Een kleine hoeveelheid keramiek toont aan dat de kelder in de 18de eeuw is uitgebroken. Aangetroffen zijn: roodbakkend aardewerk, majolica, porselein en industrieel wit aardewerk (V146). Het materiaal dateert uit de periode 1550-1800.

Uitbraakspoor waterkelder (S94, S101)

Uit het uitbraakspoor van waterkelder S127 komt, naast veel grof puin, een hoeveelheid keramiek dat selectief is verzameld om instortingsgevaar van het profiel van de werkput te voorkomen (V78, V79, V86). De meegenomen scherven omvatten steengoed, Aziatisch steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, majolica, Chinees porselein en industrieel wit aardewerk. Op basis van het industrieel wit aardewerk kan de afbraak van de waterkelder worden geplaatst in de eerste helft van de 19de eeuw.

Onder de vondsten bevindt zich een complete bakpan van roodbakkend aardewerk (78-C01, afb. 40). De pan heeft een massieve steel, staat op poten en heeft een kraagrand. Dit is een typerend model voor de 18de eeuw uit Bergen-op-Zoom. Een andere vondst uit het puinspoor is een groot fragment van een kom van Chinees Qianlong-porselein uit de 18de

39. Vuurstolp uit uitbraakspoor S192 (128-C01). De ronde vuurstolp is voorzien van slibversiering en is gemaakt in Friesland aan het einde van de 18de of begin van de 19de eeuw. Het is een van de weinige complete objecten die met zekerheid aan de bewoners van het huis is te koppelen. Schaal 1:4.

40. Roodbakkende steelkom uit uitbraakspoor S101 (78-C01). Afbeelding niet op schaal.

41. Porseleinen kop uit de 18de eeuw uit uitbraakspoor S201 (79-C02). Schaal 1:2.

eeuw (79-C02, afb. 41). Op de buitenzijde zijn bloeiende kersenbomen geschilderd. De rand van de kom is bruin geglazuurd. De meest opmerkelijke vondst is een vrijwel complete martavaan van Aziatisch steengoed met een hoogte van 30 cm (79-C01, afb. 42). Een martavaan is een grote Aziatische voorraadpot, genoemd naar de plaats Martaban in het huidige Birma. Ze zijn meestal voorzien van kleine oren op de schouder, maar dat is bij deze kleine martavaan niet het geval. Hoewel talloze vondsten uit scheepswrakken bekend zijn, worden ze bij opgravingen slechts zelden gevonden. De hier besproken martavaan dateert waarschijnlijk uit de 18de eeuw.

42. Aziatische martavaan uit de 18de eeuw uit uitbraakspoor S201 (79-C01), hoogte 30 cm. Schaal 1:4.

Kuilen

Kenmerkend voor de opgraving aan de Vijzelstraat is de grote hoeveelheid kuilen die vanaf een hoog niveau tot soms grote diepte zijn gegraven. Hoewel de datering niet in alle gevallen valt vast te stellen, blijkt uit de stratigrafie en de vondsten uit enkele kuilen dat ze dateren uit de (tweede helft van de) 19de eeuw. De kuilen hebben veel archeologische sporen die ouder en interessanter zijn, verstoord.

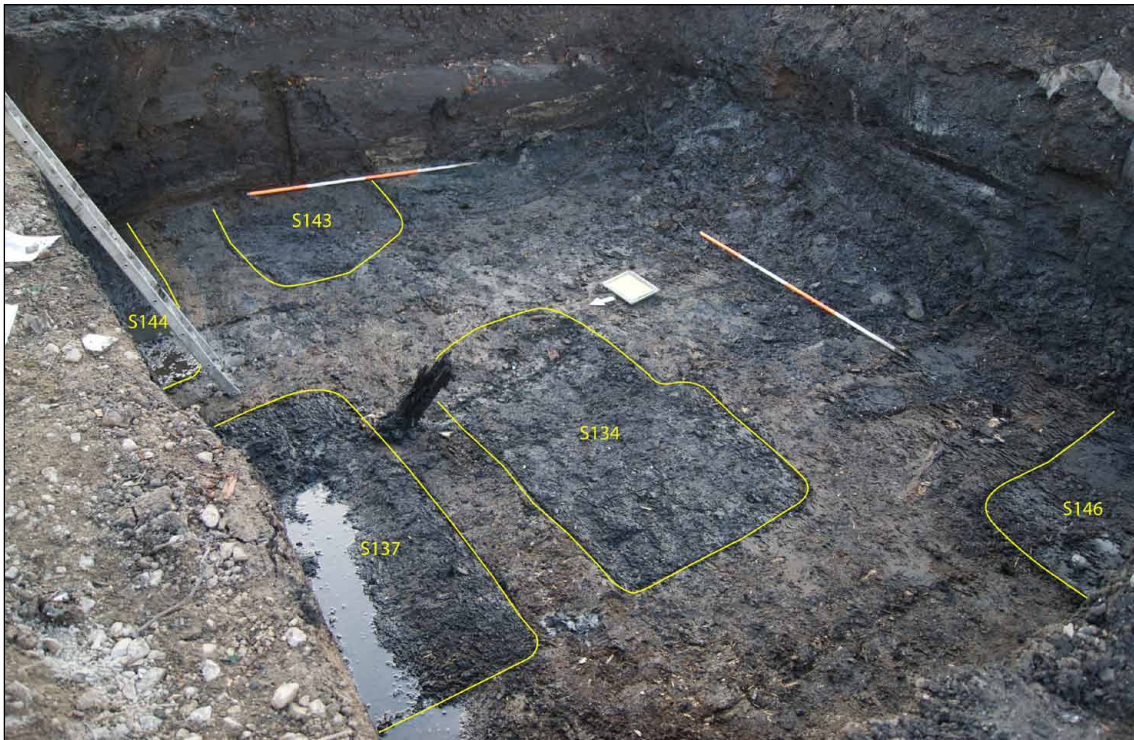
Kuil (S116, S117): In werkput 6 zijn niet alle kuilen in het vlak vastgesteld door de zeer natte omstandigheden waardoor grenzen tussen grondlagen moeilijk waren te zien. Dat hier wel kuilen aanwezig was, bleek uit de profielen van de werkput. In het zuidprofiel is kuil S116/S117 geconstateerd, vanaf -1,00 tot -1,60 NAP. Hierin zijn geen vondsten gedaan.

Kuil (S134): Middenin werkput 7 lag kuil

S134: een rechthoekig spoor van 1,90 bij 1,30 meter. De vulling bestond uit grijze zandige klei met mortelbrokjes en fijn puin. Uit de kuil komt een fragment industrieel wit aardewerk en een klein loden voorwerp met de vorm van een peillood (V107). De kuil dateert uit de 19de eeuw.

Kuil (S137): Pal ten noorden van kuil S134 lag een kuil met identieke afmeting en samenstelling. Uit de kuil komen een fragment porselein (V106), een fragment witbakkend aardewerk (V123) en enkele indetermineerbare metaalfragmenten (V98). Uit het profiel blijkt dat de kuil vanaf een niveau van -1,15 NAP is gegraven tot een niveau van -2,60 NAP.

Kuil (S143): Even ten oosten van de kuilen S134 en S137 lag nog een rechthoekige kuil van 1,70 bij 1,30 meter en met identieke samenstelling als de andere kuilen. Uit de kuil komt een fragment Duits witbakkend aardewerk (uit Frechen, 1800-1850) en een messing naairing (V97). De kuil dateert uit de 19de eeuw.

43. De bodemlagen uit de 15de-17de eeuw zijn op sommige plekken sterk verstoord door 19de-eeuwse kuilen die vanaf een hoog niveau tot soms grote diepte zijn gegraven. In het vlak van werkput 7 was dit goed te zien, kijkend richting het zuidoosten.

Kuil (S144): Ten noorden van kuil S143, geheel in de noordoosthoek van werkput 7, lag nog een grote kuil (S144). De samenstelling was opnieuw identiek aan de hiervoor genoemde kuilen. Uit de kuil komt een fragment witbakkend aardewerk. Uit het profiel blijkt dat de kuil vanaf hetzelfde niveau is gegraven als kuil S137, namelijk -1,15 NAP. De diepte van de kuil was -2,30 NAP.

Kuil (S146, S151, S152): In de zuidwesthoek van werkput 7 is een grote rechthoekige kuil aangetroffen (S146). In de vulling van deze kuil bevond zich naast mortelbrokjes en fijn puin ook iets schelpgruis. In de vulling is een messing ring met onbekende functie gevonden (V109). Vermoedelijk is de in het profiel vastgelegde kuil S152 hetzelfde spoor. Deze kuil begon vanaf een niveau van ongeveer -1,00 NAP en liep door tot circa -2,70 NAP. Uit het spoor zijn enkele fragmenten porselein en industrieel wit aardewerk verzameld (V121). Een andere vondst is een snorremetaal, een rond loden schijfje met gekartelde rand en vier gaatjes in het midden, dat bij rondzwaaien aan een touw een zoemend geluid maakt. Dit kinderspeelgoed dateert uit de 16de-18de eeuw.

Kuil (S138, S158): Uit kuil S158, in de noordwesthoek van werkput 7, komt naast veel puin een grote hoeveelheid vondstmateriaal die selectief is verzameld (V91, V111). De gevonden keramieksoorten zijn: roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, industrieel wit aardewerk en pijpenkoppen. Enkele voorwerpen zijn compleet, namelijk een pot van roodbakkend aardewerk (91-C05,

44. Porseleinen tabakspijp (91-C02), gemaakt in Duitsland, uit kuil S138, 1850-1900. Schaal 1:1.

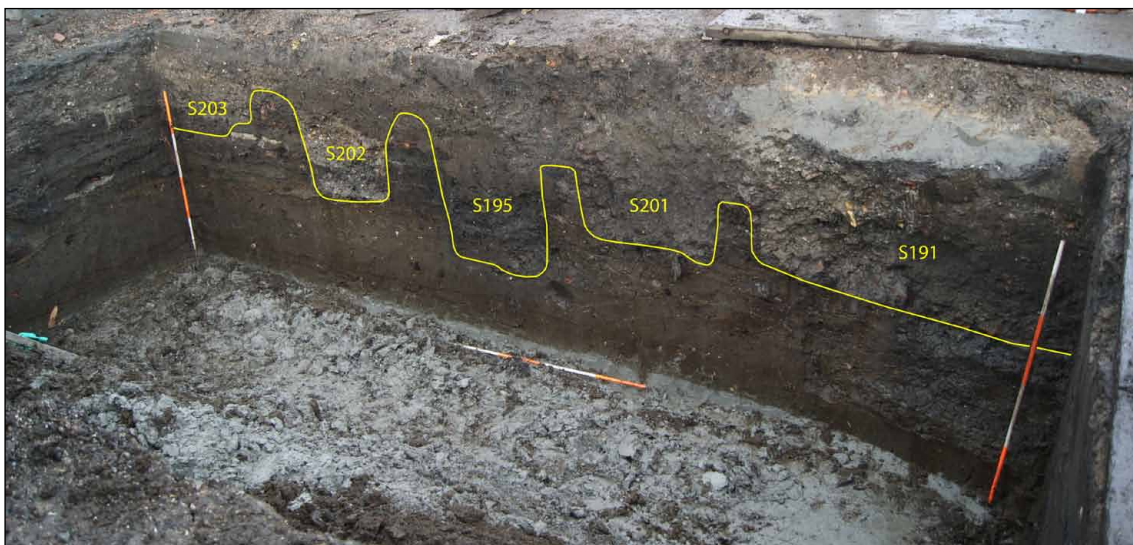
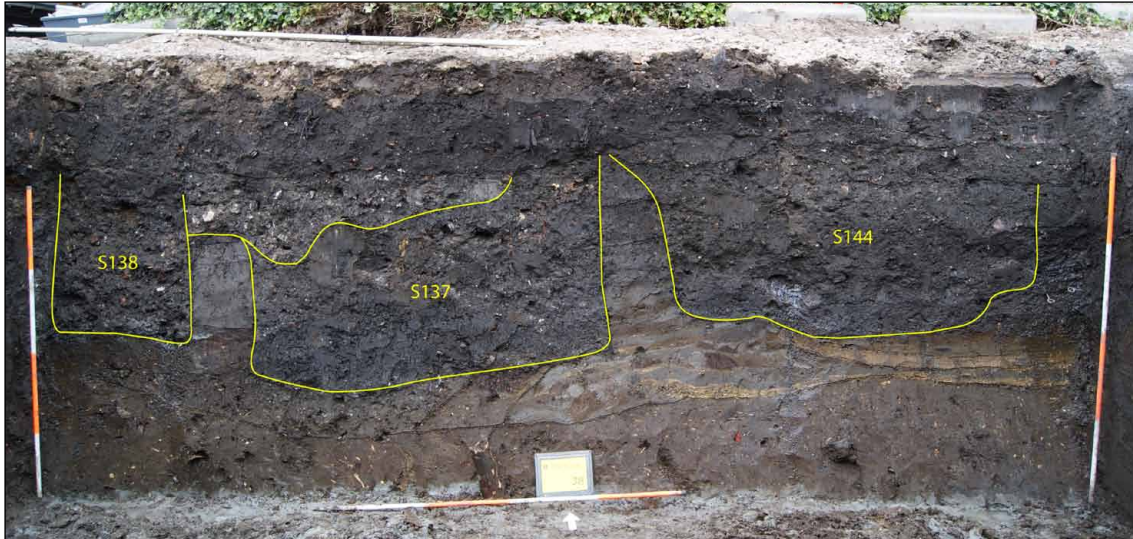
45. Een pot en een pispot van roodbakend aardewerk uit kuil S138, 1850-1900.

afb. 45) en een pispot van roodbakend aardewerk die inwendig geel en uitwendig paarsbruin is geglazuurd (91-C03, afb. 45). Onder de tabakspijpen bevindt zich een porseleinen pijp (91-C02, afb. 44). Uit de kuil komt verder een hoeveelheid glas en een benen kam. Tot slot komen uit de kuil enkele metaalvondsten: een loden schroefdop, een fragment van een tinnen (thee) lepel. Het vondstmateriaal dateert uit de late 19de eeuw. Uit het profiel blijkt dat de kuil vanaf een niveau van -1,22 NAP is gegraven tot een diepte van -2,36 NAP. De kuil had een breedte van 0,90 meter.

Kuil (S190): Kuil S190 bevond zich in de zuidoosthoek van werkput 8. De lengte en breedte konden niet worden vastgesteld. In de kuil zijn enkele scherven roodbakend aardewerk en faïence gevonden (V156). Hieronder bevindt zich een groot fragment van een bord van Noord-Hollands slibaardewerk (134-C01, afb. 46). Op de spiegel staat een vogel afgebeeld. De vlag is voorzien van twee concentrische cirkels met daartussen een stippelrand. Het bord dateert uit de periode 1570-1600. Vermoedelijk is het bord als opspit in de kuil terecht gekomen. Verder komen uit de kuil een messing pannetje (V156), dat waarschijnlijk als speelgoed geduid kan worden, enkele loodstrips en stukjes glas van glas-in-lood (V134) en een groot vierkant muntgewicht (V134). Op het muntgewicht staat het wapen van West-Friesland binnen een lauwerkrans afgebeeld, waaruit blijkt dat het gewicht was bestemd voor het wegen van de West-Friese munt. Helaas is de afbeelding slecht te zien. Van de kuil is geen profiel coupe getekend, maar zeker is dat deze tot een niveau van meer dan -2,40 NAP aanwezig was want op die diepte is de kuil nog in het vlak vastgesteld.

46. Fragment van een bord van Noord-Hollands slibaardewerk uit kuil S190 (134-C01). Het bord is gedecoreerd met een vogel op een tak. De rand is voorzien van stippen in plaats van de gebruikelijke kabelrand. Afbeelding niet op schaal.

47. In het noordprofiel van werkput 7 (boven) en in het noordprofiel van werkput 8 (onder) zijn de 19de-eeuwse kuilen goed te zien. Van de bodemopbouw uit de 15de-17de eeuw resteren slechts kleine stukken tussen de kuilen.

bestond uit grof puin en mortel. De kuil is gegraven vanaf een niveau van -1,20 NAP tot een diepte van -2,20 NAP.

Kuil (S193): In de zuidwesthoek van werkput 8 bevond zich een grote rechthoekige kuil (S193). Uit de kuil komt steengoed, roodbakkerd aardewerk, witbakkerd aardewerk en industrieel wit aardewerk (V129, V151) dat globaal te dateren is in de periode 1550-1850. Verder zijn in de kuil een fragment van een tinnen (thee)lepeltje (V129) en een paar fragmenten indetermineerbaar metaal (V145) gevonden. Van de kuil is geen coupe getekend. Zeker is dat de kuil tot een niveau van meer dan -2,50 NAP is gegraven aangezien de kuil op die diepte nog in het vlak is vastgelegd.

Kuil (S195): Aan de noordkant van werkput 8 lagen drie kuilen op een rij, waarvan kuil S195 de middelste is. Uit de kuil komen fragmenten roodbakkerd aardewerk, witbakkerd aardewerk en industrieel wit aardewerk (V132) die globaal te dateren zijn in de periode 1550-1850. Uit het profiel blijkt dat de kuil een breedte van 1,10 meter had en is gegraven tot een diepte van -2,80 NAP. De kuil bevond zich daardoor tot in het diepst vastgelegde vlak (vlak 3).

Kuil (S199): In de noordoosthoek van werkput 8 is kuil S199 vastgesteld. Van de kuil is geen coupe getekend, maar zeker is dat de kuil tot een niveau van minimaal -2,40 NAP is gegraven

aangezien de kuil in vlak 3 op dat niveau is vastgesteld. Uit de kuil komt geen keramiek, maar wel een cent uit 1825 en een messing vingerhoed (V154).

Kuil (S201): Kuil S201 is de meest oostelijke kuil van de drie kuilen aan de noordzijde van werkput 8. Uit het profiel blijkt dat de kuil een breedte van 1,00 meter had en is gegraven tot een diepte van -2,20 NAP.

Kuil (S202): Kuil S202 is de meest westelijke kuil van de drie kuilen aan de noordzijde van werkput 8. Uit het profiel blijkt dat de kuil een breedte van 1,10 meter had en tot een niveau van -2,30 NAP was gegraven. In de vulling bevond zich veel puin en mortel.

Kuil (S203): Geheel in de noordwesthoek van werkput 8 lag kuil S203. Uit de kuil komt roodbakkerend en witbakkerend aardewerk, dat niet heel nauwkeurig is te dateren. Uit het profiel blijkt dat de kuil vanaf een niveau van ongeveer -1,20 NAP is gegraven, een breedte van 1,40 meter had en tot ongeveer -1,90 NAP was gegraven.

Kuil (S204): Midden in het vlak van werkput 8 bevond zich een kleine rechthoekige kuil van 1,00 bij 0,70 meter (S204). De kuil is pas in vlak 3, op een diepte van -2,50 NAP, vastgesteld. De kuil is echter vanaf een hoog niveau gegraven en is in vlak 1 en 2 niet herkend omdat deze zich precies in uitbraakspoor S192 bevond en dezelfde samenstelling als dit uitbraakspoor had. Uit de kuil komen enkele metaalvondsten: een duit uit Gelderland uit 1767, een loden kogel, een metalen punt van een leren schede en een kraantje van een tapkraan (V138). De kuil dateert zeker na 1767 en vermoedelijk uit de 19de eeuw.

Overig

Tot slot valt de hoeveelheid Chinees porselein in de bovenlaag op. De porselein dateert met name uit de 17de eeuw, waaronder kraakporselein, maar is in de 18de of 19de eeuw in de bodem beland (afb. 50).

Bij de aanleg van vlak 1 van werkput 8 is een havenlood van Enkhuizen gevonden (126-M01, afb. 49). Op het lood staat op één kant een aantal stempels: het wapen van Enkhuizen, de letter H en twee cijfers. De letter H staat vermoedelijk voor haven. Het eerste cijfer is niet meer leesbaar omdat zich op die plek een gat in het lood bevindt. Het andere cijfer is 09. Samen hebben de cijfers het jaartal 1809 gevormd. In de collectie van het Rijksmuseum bevinden zich twee havenloden van Enkhuizen die beide gedateerd zijn in 1808. Het havenlood of vuurlood werd volgens de site van het Rijksmuseum door de nettenloders van Enkhuizen bevestigd aan de bij de haringvangst gebruikte netten.²⁸ Of dit

48. Scherf van witbakkerend aardewerk uit de bovenlaag van werkput 6 (S90, V73). Het voorwerp is een imitatie van een glazen roemer met braamnoppen uit de 17de eeuw. Het is onbekend waar dit voorwerp is vervaardigd.

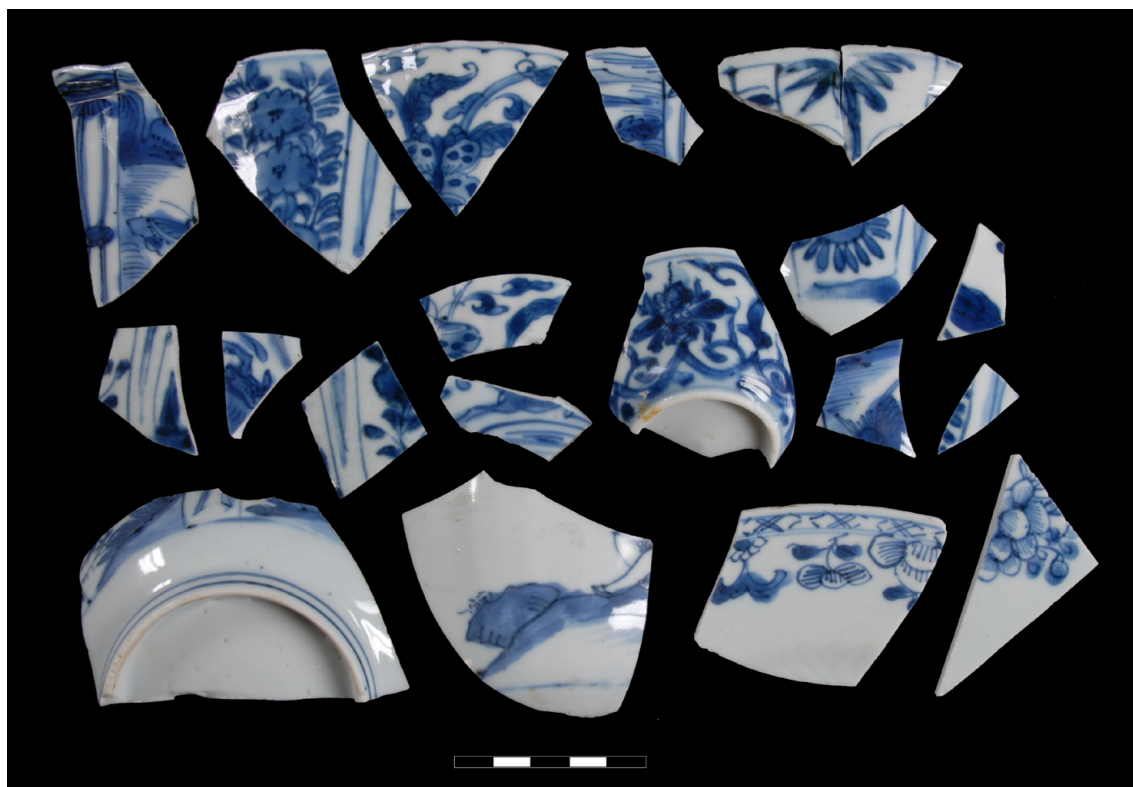
49. Havenlood van Enkhuizen uit 1809. Op het lood staat het wapen van Enkhuizen en het getal 09. Het gat is bewust in het lood geslagen om het te bevestigen. Schaal 1:1.

28 In de collectie van het Rijksmuseum bevinden zich twee havenloden van Enkhuizen onder inventaris-

juist is, is niet zeker. Dat de loden inderdaad ergens aan werden bevestigd, blijkt uit het feit dat in veel loden een gat is geslagen, zoals ook bij dit exemplaar het geval is.²⁹

Bij verdiepen van vlak 1 naar vlak 2 in werkput 7 is een öre uit Zweden uit 1719 gevonden (V95). Uit de stortgrond van werkput 4 komt nog een öre uit 1724 (V65). Uit deze vondsten blijkt dat in de 18de eeuw Zweedse munten in Enkhuizen in omloop waren.

Leuk om te vermelden is tot slot een 19de-eeuws vleeslood (148-M02). Op de voorzijde staat een gekroond wapen met leeuw met zwaard en pijlenbundel, het koninkrijkswapen van Nederland. Op de achterzijde staat Acc:Gst 9, waaruit blijkt dat het om een accijnslood gaat.

50. Scherven Chinees porselein uit de bovenlaag van werkput 6 (S90, V73). Uit de 18de en 19de eeuwse laag komt veel porselein. Afbeelding niet op schaal.

29 nummers NG-VG-18-15-A en NG-18-15-B.
Wijsenbeek 1996, 51-52.

4.3 Vijzeltuin West, zone 3

4.3.1 Natuurlijke bodem (S89, S88, S87)

De natuurlijke bodem bestaat ter plekke van werkput 5 in zone 3 uit een lichtgrijze zandige kleilaag met daarop een dunne veenlaag. De bovenkant van de kleilaag (S89) is aangetroffen op -3,36 NAP. Dit is aanzienlijk dieper dan in zone 5 (werkput 1 en 2), waar de klei op -2,90 tot -3,00 NAP lag, en zone 7 (werkput 3 en 4), waar de klei op -2,60 tot -2,75 is aangetroffen. Het diepteverschil is dus maximaal 0,76 meter. De verklaring hiervoor is dat aan de kant van de Vijzelstraat de natuurlijke bodem door de aanleg van de dijk, de ophogingen daarvan en de aanwezige bebouwing in elkaar is geperst. Dit verschijnsel hebben we ook gezien aan de andere kant van de Vijzelstraat in zone 1 (paragraaf 4.2). Het gevolg is dat binnen zone 3 dieper dan in zone 5 en 7 moet worden gegraven om alle archeologische lagen op te graven. Op de kleilaag lag een roodbruine veenlaag (S87) met tussen de klei en het veen een overgangslaag van gruisbruine venige zandige klei (S88). De overgangslaag was 14 cm dik en de veenlaag 19 cm dik. De top van het veen lag dus op -3,03 NAP.

4.3.2 Eerste ophoging (S84, S85, S86)

Bovenop de natuurlijke bodem was een dik ophogingspakket (1,29 meter dik) aanwezig van grijsbruine organische iets zandige klei met riet (S85), daarop een dunne rietlaag (S84) en daar weer boven opnieuw een grijsbruine organische iets zandige kleilaag (S86). De bovenkant van het pakket lag op -1,74 NAP. In dit pakket bevond zich dierlijk bot, mosselschelpen en keramiek (V69, V70). De keramiek omvat de volgende materiaalgroepen: steengoed met zoutglazuur, roodbakend aardewerk, witbakend aardewerk, majolica en Spaanse majolica. Onder het steengoed bevindt zich een fragment met een reliëfversiering van eikenbladeren

dat vanaf circa 1530 voorkomt. De Spaanse majolica wordt gevormd door een kleine scherf van een keramieksoort die als "Isabela Polychrome" wordt aangeduid (70-C01, afb. 51). Kenmerkend is de blauwe en paarse beschildering. Door de toepassing van loodglazuur is het oppervlak vaak een beetje smoezelig. Het baksel is gelig van kleur en vrij dik. Isabela Polychrome komt voor vanaf circa 1470 tot 1550, maar is gedurende die periode een zeldzame vondstgroep in Enkhuizen.

Een andere vondst uit dit ophogingspakket is een vrijwel compleet mes (70-M01, afb. 52). Het ijzeren mes is voorzien van een heft met onversierde messing heftplaten die met messing pennetjes zijn bevestigd. Uit

51. Kleine scherf van 'Isabela polychrome' uit Sevilla in Spanje (70-C01), gevonden in het eerste ophogingspakket. Isabela polychroom kenmerkt zich door de blauwe en paarse beschildering en dateert uit de periode 1470-1550. Schaal 1:2.

52. Ijzeren mes met een heft met messing heftplaten die met messing pennetjes zijn bevestigd (70-M01), uit de 16de-eeuwse ophogingslaag. Schaal 1:2.

hetzelfde vondstnummer komt een fragment van een ijzeren deur- of kistbeslag.

Tot slot zijn fragmenten van minimaal drie leren schoenen gevonden (V70) van de volgende types: Goubitz 65, Goubitz 70 en Goubitz 125.

Het vondstmateriaal dateert uit de eerste helft van de 16de eeuw. De hoeveelheid materiaal is te gering om een precieze sluitdatum van het complex aan te geven. Waarschijnlijk ligt de sluitdatum rond 1550.

4.3.3 Tweede ophoging (S82)

Op het eerste ophogingspakket is een tweede ophoging opgebracht. Deze laag laat zich omschrijven als een bruingrijze organische iets zandige kleilaag met puin (S82). Dit pakket was slechts 25 cm dik. Uit deze laag is een kleine hoeveelheid keramiek verzameld (V68): steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk en Nederlandse majolica. Verder kwam uit de laag een pijpenkop. Onder het roodbakkend aardewerk bevindt zich een kom van Noord-Hollands slibaardewerk die dateert uit de periode 1570-1600 (68-C01, afb. 53). Op de kom staat in gele en groene slib een vogel afgebeeld. De bovenzijde van de rand is voorzien van een slibversiering met stippen. Uit de laag komen verder enkele metaalvondsten waaronder een lakenlood en een oirband van een leren schede (V72). De sluitdatum van het complex ligt in de eerste helft van de 17de eeuw.

53. Kop op standring van Noord-Hollands slibaardewerk uit de 16de-eeuwse ophoging (68-C01). De kop op standring met platte rand is een ongebruikelijke vorm voor Noord-Hollands slibaardewerk. Afgebeeld is een vogel met groene vleugels. De rand is voorzien van stippen. Schaal 1:2.

4.3.4 Bebouwing uit de 16de en 17de eeuw

Nadat het terrein voor een tweede maal een stuk was opgehoogd, werd het eerste huis gebouwd. Veel sporen zijn hiervan niet aangetroffen door de geringe omvang van de proefsleuf, maar deze bevinden zich vermoedelijk wel binnen deze zone.

Slieten (S83)

Het oudste aangetroffen spoor van bewoning is een slietenfundering haaks op de Vijzelstraat (S83, afb. 54). De hoogst gemeten sliet bevond zich op -1,29 NAP. De gemiddelde lengte van de slieten was 1,20 meter. De slieten hebben de fundering gevormd van een muur die is gesloopt. Van het huis zijn verder geen sporen aangetroffen, maar deze kunnen wel aanwezig zijn gezien de geringe omvang van de werkput. Vermoedelijk dateert de slietenfundering uit de tweede helft van de 16de eeuw.

Ophogingslaag (S79)

Een gele zandige laag met puin, mortel, ijzeroer en schelpgruis is waarschijnlijk een verhardingslaag voor een vloer in het huis (S79). In het vlak is de laag op -1,13 vastgesteld; de onderkant lag op -1,49 NAP. Uit deze laag komt steengoed, roodbakkend aardewerk, Weser-aardewerk, porselein, Nederlandse majolica en Italiaanse faience (Ligurische berrettino).

54. Slietenfundering S83, kijkend richting het zuiden. De dunne stammetjes hebben de fundering van een weggebroken muur uit de tweede helft van de 16de eeuw gevormd.

55. Muur S81, kijkend richting het westen. De bakstenen van de muur zijn vermoedelijk hergebruikt in de 18de eeuw.

Verder is een gedeelte van de tap een messing tapkraan gevonden (V71). Het vondstmateriaal dateert uit de periode 1550-1700.

4.3.5 Bebouwing uit de 18de eeuw

In de 18de eeuw vond volledige nieuwbouw op de locatie plaats. Het huis met de slietenfundering werd afgebroken en een nieuw bakstenen huis verscheen.

Bakstenen fundering (S81)

Op dezelfde locatie als de slietenfundering bevond zich op een hogerniveau een bakstenen fundering (S81, afb. 55). Deze is over een lengte van 1,70 meter teruggevonden. De breedte was 0,40 meter (twee bakstenen). De opbouw was naar alle waarschijnlijkheid steens dik. De bovenkant van de fundering lag op -0,60 NAP. Het fundament was drie stenen hoog en de bakstenen waren los gestapeld, zoals vaker het geval is bij fundamenten van eenvoudige huizen. De bakstenen waren van diverse soorten en maten, met name rode bakstenen van 18x9x4½ cm. De onderste laag was gelegd op een dun laagje schelpgruis. Het is lastig het moment van aanleg van het fundament te dateren. De bakstenen dateren uit de 17de eeuw, maar zijn hergebruikt. Een datering in de 18de eeuw is aannemelijk. Van het huis zijn verder geen sporen teruggevonden.

4.3.6 Bebouwing uit de 19de en 20ste eeuw

Getuige de oudste kadastrale kaart is het huis voor 1823 afgebroken. Het terrein bleef daarna en tijd lang onbebouwd, waarna mogelijk nog in de 19de eeuw en zeker in het begin van de 20ste eeuw een nieuw gebouw verscheen.

Fundering (S80)

Geheel bovenin is de fundering van een 20ste-eeuws huis gevonden. Hoewel archeologisch niet van groot belang, is het wel belangrijk deze funderingen in kaart te brengen omdat

de aanwezigheid hiervan deels verklaard waarom weinig sporen van oudere bebouwing zijn aangetroffen. De aangetroffen fundering was opgebouwd uit rode bakstenen (21x10x5½) op een betonplaat. De onderkant van de betonplaat lag op -1,23 NAP. Oudere sporen die hoger hebben gelegen, zijn dus verstoord. De hoogte van de bakstenen opbouw was maximaal zeven lagen (0,44 meter) en halfsteens. Het hoogste punt van de muur lag op -0,66 NAP, vlak onder straatniveau. De halfsteens muur was te volgen over een lengte van 3,40 meter en in een geheel met de muur was een langwerpige bak gebouwd. Deze had inwendig een breedte van 0,40 meter en een lengte van minimaal 1,80 meter. De functie hiervan is onbekend. Aangezien beton onder de muur is gebruikt, dateert dit spoor na circa 1900.

56. Vijzeltuin-West, zone 5, werkput 2. Het profiel van de werkput wordt vastgelegd.

4.4 Vijzeltuin West, zone 5

4.4.1 Natuurlijke bodem (S12 en S38)

In werkput 1 is ruim twee meter onder het maaiveld, op een diepte van -2.90 NAP, een lichtgrijze zandige kleilaag (S12) aangetroffen. Deze laag maakt onderdeel uit van de natuurlijke bodem van het gebied en is op natuurlijke wijze afgezet in de periode 1800 tot 1200 v.Chr. In werkput 2 is de bovenkant van deze laag geconstateerd op een diepte van -2.90 tot -3.00 NAP. Bovenop deze laag bevond zich een dunne laag van grijsbruine zandige organische klei (S38). Deze laag was ongeveer 10 tot 20 cm dik en de bovenzijde lag op circa -2.70 tot -2.80 NAP. De laag is tot stand gekomen door vermenging van veen met klei en dat toont aan dat het gebied voorafgaand aan de ophoging agrarisch is gebruikt. De overgang van S38 naar de ondergelegen kleilaag S12 was erg onregelmatig en maakt een vertrappelde indruk, wat vermoedelijk is veroorzaakt door de weiding van koeien. Hier bevond zich kennelijk geen rietmoeras zoals dat aan de andere kant van e Vijzelstraat wel het geval was. Zowel in S12 als in S38 zijn geen vondsten gedaan.

4.4.2 Eerste ophogingspakket (S04, S05, S10, S11, S15, S16, S52)

Op zeker moment is het terrein opgehoogd met diverse lagen grond tot een niveau van circa -2.10 tot -2.40 NAP. Dit ophogingspakket bestond uit een egale grijsbruine humeuze kleilaag (S11), afgedekt door een dunne laag mest en veel riet (S05). Op een deel van het terrein lag hierop een plaggenlaag van bruingrijze kleilaag en veenplaggen (S04), een donkerbruingrijze gelaagde mestlaag (S15), een grijsbruine organische kleilaag (S16) en een donkerbruine sterk organische laag met turf/veenbrokken (S10, S52).

Alle lagen kenmerken zich door een hoog aandeel van organisch materiaal (veen), gecombineerd met mest en riet. Het gebruik van dit materiaal voor ophogingen is kenmerkend voor de

57. Zuidprofiel van werkput 1. Op de achtergrond de huizen van het Doelenlaantje. Geheel onderin de grijze klei van de natuurlijke bodem. De onderste gele lijn geeft de begrenzing van het eerste ophogingspakket uit eind 15de eeuw aan. De bovenste gele lijn geeft aan tot waar in de 16de eeuw is opgehoogd.

58. Westprofiel van werkput 2. Onderin de grijze klei van de natuurlijke bodem. Daarboven een bruin ophogingspakket uit de late 15de eeuw en daar weer op een grijs kleipakket uit de 16de eeuw. De bovenste halve meter is verstoord.

periode tot en met de 15de eeuw. Daarna maakte met veel meer gebruik van klei (bagger) en stadsafval. Uit de organische ophogingslagen kon weinig vondstmateriaal worden verzameld. Uit S04 komt een fragment roodbakkerend aardewerk dat niet nauwkeurig valt te dateren (V06). In S05 zijn enkele fragmenten van een bord van sgraffito-aardewerk gevonden (V07), die bij de uitwerking bleken te passen aan bord 02-C01. Verder zijn in S11 enkele zoolstrips van een schoen gevonden (V31). De datering van het vondstmateriaal doet vermoeden dat deze eerste ophoging in of niet lang na 1489 is opgebracht, het jaar waarin het Spaanse Leger werd aangelegd.

4.4.3 Afvalplek (S02)

In werkput 1 is op een diepte van -2.20 NAP (circa 1,50 meter onder maaiveld) een afvalplek gevonden (S02). Deze bevond zich bovenop S04. De afvalplek had een lengte van 1,40 meter in NZ-richting en een breedte van minimaal 1,20 meter in OW-richting. De volledige breedte kon niet worden vastgesteld omdat deze in het profiel van de werkput verdween. De laag is in het profiel uitgetroffeld zodat weinig scherven zijn gemist. De diepte was slechts circa 20 cm. De afvalplek bestond uit grijze zandige klei met puin en schelpgruis. Hierin zijn stukken dierlijk bot en keramiek gevonden. De keramiek omvat scherven steengoed met zoutglazuur en roodbakkerend aardewerk (V02). Bijzonder is een compleet groot formaat sgraffito-bord (02-C01, afb. 59). Dit is een bord van roodbakkerend aardewerk dat op de bovenzijde is voorzien van een witte sliblaag waarin een voorstelling is uitgekraast. Bedekt met loodglazuur en gebakken in een pottenbakkersoven leverde dit een rode voorstelling op een gele ondergrond op. Soms werd wat koperoxide aan het glazuur toegevoegd waardoor het bord groene vlekken vertoont, zoals ook hier het geval is. Het bord heeft een diameter van 40 cm en staat op drie standlobben. Centraal is een gekroond wapenschild afgebeeld. Op het wapen staan twee naar elkaar toegewende klimmende leeuwen en in het midden een soort zuil met spiraal rondom.

59. Bord van roodbakkerd aardewerk met decoratie in sgraffito-techniek, diameter 40 cm (afbeeldingen niet op schaal). Het bord dateert uit de periode 1500-1550.

Op de spiegel staat een gekroond wapenschild met op het wapen twee naar elkaar toegewende klimmende leeuwen met tong uit de bek. Zij worden van elkaar gescheiden door middel van een verticale balk met spiraalvormig motief. Rondom het wapenschild is in vereenvoudigde vorm het keten van het Gulden Vlies afgebeeld. Herkenbaar zijn de Bourgondische vuurslagen die de ketens van de schakel vormen. De streepjes onder de punt van het wapenschild stellen een gouden ramsvacht (het Gulden Vlies) voor.

Dwars door het wapenschild loopt een baan van roodkleurig loodglazuur. Dit is een bakfout die is ontstaan doordat het bord te hard is gebakken. Het glazuur is in de oven als het ware gaan koken en in het bord is een scheur ontstaan.

Op de vlag van het bord rondom het wapen is de keten van het Gulden Vlies weergegeven. Herkenbaar zijn de Bourgondische vuurslagen die de ketens vormen. Onderaan, onder de punt van het wapenschild, is door middel van streepjes – nauwelijks als zodanig herkenbaar – het Gulden Vlies afgebeeld. Zowel het wapen als de Keten verwijzen naar het Habsburgse Huis onder wiens gezag de Nederlanden in die periode vielen. Een opvallend verschijnsel aan het bord is dat het een bakfout heeft. Midden over de spiegel door het wapenschild loopt een dik glazuurspoor dat in de oven over de ingekraste voorstelling is gelopen. In de rand zit een scheur waartussen ook glazuur is gedropen. Het bord is in de oven te hard gebakken, is gescheurd en de voorstelling is licht beschadigd. Het bord was na het bakken echter niet kapot en is, vermoedelijk tegen een gereduceerd tarief, toch verkocht. Het bord dateert uit de periode 1475-1550.

4.4.4 Erfscheiding met houten palen (S34, S35, S36 en S37)

Op een diepte van circa -2.40 NAP zijn vier houten palen gevonden. Drie van deze palen stonden op een lijn in OW-richting (S34, S35 en S36), op en afstand van ongeveer 16 meter uit de rooilijn van het Doelenlaantje. De vierde paal stond iets verwijderd van deze palen richting het zuiden (S37). Paal S34 was een eiken rechthoekig gekapte paal van 10 bij 8 cm. Palen S35 en S36 waren beide van een zachte houtsoort (mogelijk els) en rond van vorm met een diameter van ongeveer 8 cm. Paal S37 was tot slot een eiken rechthoekig gekapte paal van 16 bij 10 cm. Deze had een lengte van 1,20 meter en was aangepunt. De paal vertoonde inkepingen waaruit blijkt dat deze secundair is gebruikt. De paal is bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek en dit heeft een kapdatum opgeleverd van na 1509.³⁰ De structuur dateert dus met zekerheid uit de 16de eeuw. De locatie van de palen doet vermoeden dat we te maken hebben met een erfscheiding tussen de erven aan het Doelenlaantje en het terrein van de schutters, zoals die ook tijdens een latere fase aanwezig was. Het hiervoor besproken vondstmateriaal doet vermoeden dat de palen omstreeks 1550 zijn geplaatst.

4.4.5 Twee ophogingspakket (S03, S39, S40, S41, S42, S53, S54)

Het terrein is niet lang na de eerste ophoging een tweede maal opgehoogd tot een niveau van ongeveer -1.60 tot -1.90 (afb. 58). Kenmerkend voor dit tweede pakket is dat het hoofdbestanddeel van de opgebrachte lagen klei/bagger is. Een grootste deel van het pakket laat zich aan de zuidkant van het terrein, ter plekke van werkput 1, omschrijven als vette grijze klei met iets baksteenpuin (S03) en insluitsels van brokken sterk organisch weinig materiaal (S10). Aan de zuidkant van het terrein, ter plekke van werkput 2, is een gelaagdheid in dit pakket waargenomen. Door latere vergravingen van de ophogingslagen was deze gelaagdheid niet overal meer intact aanwezig. Opeenvolgend van onder naar boven zijn geconstateerd: een grijsbruine iets organische vlekkerige kleilaag met donkerbruine veenbrokjes (S53, S39, S40), een bruingrijze iets organische en iets zandige kleilaag (S41) en een laag waarvan de samenstelling sterk op S41 lijkt maar die als bijmenging puinbrokjes heeft (S42).

Uit deze kleilagen komt net als uit het eerste ophogingspakket weinig vondstmateriaal. Uit S03 komt steengoed met zoutglazuur en roodbakkend aardewerk, beide uit de 16de eeuw (V03 en V04). Verder zijn bij het verdiepen van vlak 1 van werkput 2 enkele roodbakkende fragmenten verzameld (V32). De scherven dateren ruwweg uit de periode 1475-1550. Op basis van de chronologie van de sporen en vondsten is een datering van de ophoging in de tweede helft van de 16de eeuw het meest waarschijnlijk.

30 RINGrapport 2011057.

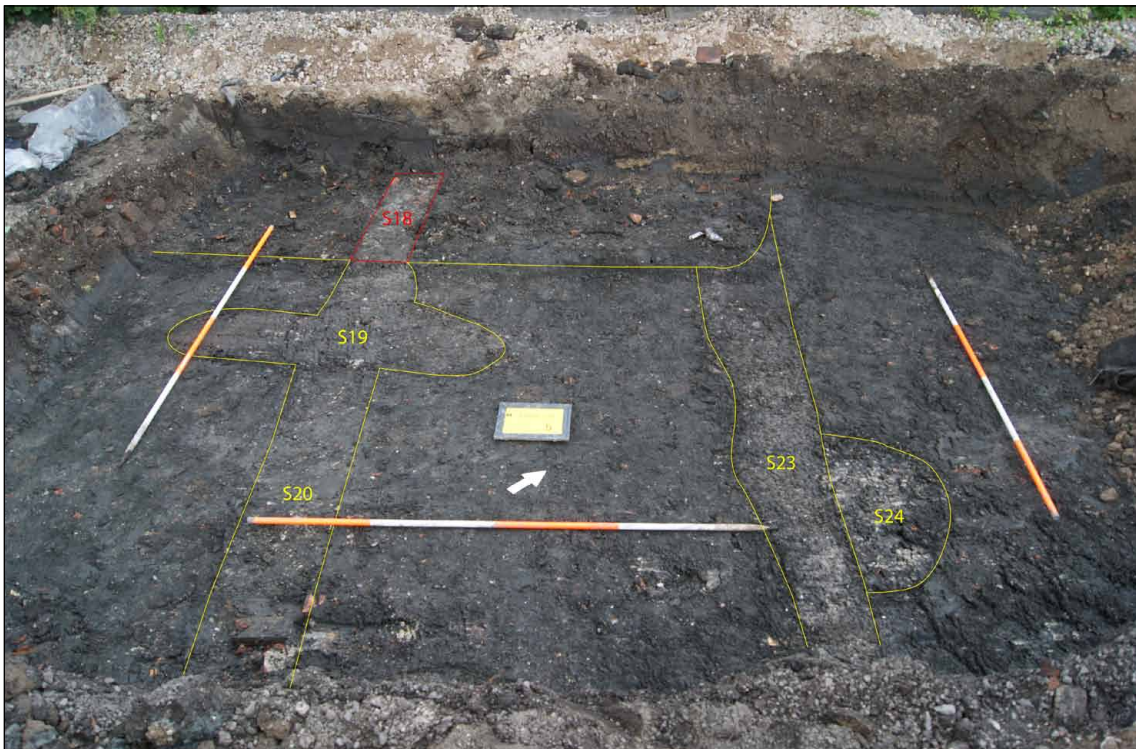
4.4.6 Erfscheiding en loopniveaus

Vanaf eind 16de eeuw zijn meer sporen aanwezig, met name op het terrein dat van de schutters is geweest. Met uitzondering van de erfscheiding, waar nu een muur kwam te staan, vormen de sporen geen duidelijke structuren.

Muur (S18) en vlijlaag (S19 en S20)

In werkput 2 is een fundament van een muur in OW-richting aangetroffen (S18, afb. 61). De bovenzijde lag op -1.62 NAP (circa 0,60 meter onder maaiveld). De opbouw van de muur was 1½ steens met rode bakstenen met formaat 20x10x4½ cm. Van de opbouw resteerden twee lagen. De muur had aan beide zijden een vertanding, waarmee in totaal drie lagen bakstenen resteerden. Opmerkelijk was dat de muur gefundeerd was op liggende daktegels van 24x14½x1½ cm. Daktegels werden vooral gebruikt in de 15de en 16de eeuw. Vanaf omstreeks 1550 verdrong de nieuw ontwikkelde golfpan snel de daktegels. Oude vervangen daktegels hadden geen functie meer als bouw materiaal en vonden op deze wijze als fundering nog een functie.

De muur zette zich vanaf de profielwand over een lengte van 1,20 meter voort waarna het vervolg was weggebroken. In het vlak was in het verlengde van de muur een baan van grijze klei met iets schelpgruis, mortelbrokjes en fijn puin aanwezig (S19 en S20, afb. 60), die zich precies ter hoogte van de onderkant van de fundering bevond (circa -1,70 NAP). De dikte van deze laag was slechts 4 cm. Het gaat om de vlijlaag van het weggebroken fundament. Op basis hiervan is het verloop van de muur te reconstrueren. De vlijlaag vertoonde zowel aan de noord- als de zuidkant een uitstulping van ongeveer 0,60 meter. Waarschijnlijk bevond zich hier aan beide kanten van de muur een steunbeer. De volgende steunbeer heeft in dat geval zeker twee meter verderop gestaan aangezien geen sporen van een tweede steunbeer in de werkput zijn aangetroffen.

60. In het vlak van werkput 2 bevinden zich sporen uit de 17de eeuw. Binnen de rode lijn ligt een klein deel van een bakstenen fundament. In het verlengde hiervan bevindt zich een vlijlaag (S19 en S20). Deze lijn vormt de percelsgrens van het terrein van de schutterij.

61. Bakstenen fundament S18, kijkend richting het oosten. Het fundament vormt een overblijfsel van de ommuring van het terrein van de schutterij en dateert uit de tweede helft van de 16de eeuw.

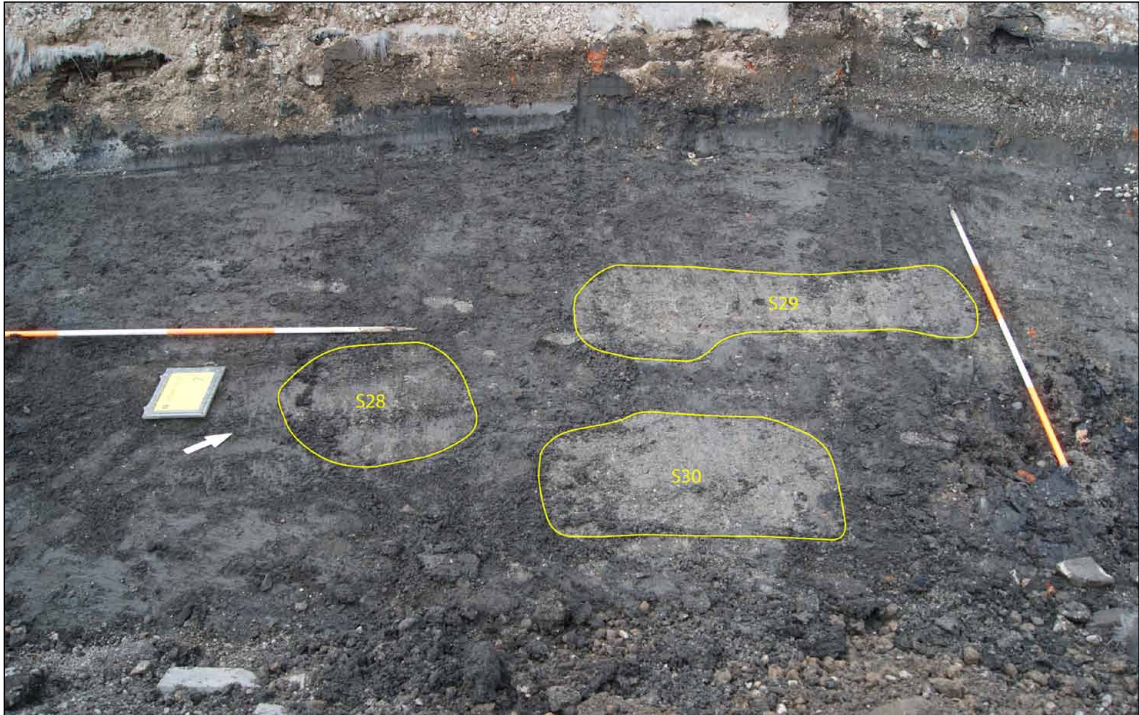
62. Beslagstuk en riemtong (V20), 16de eeuw. Schaal 1:1.

De muur en vlijlaag bevonden zich op een afstand van 15 meter uit de rooilijn van het Doelenlaantje en vormen de erfscheiding tussen de percelen aan het Doelenlaantje en het terrein van de schutters. De grens komt niet overeen met de kadastrale grens op de kaart van 1823, waaruit blijkt dat na de grootschalige afbraak in de 18de en vroege 19de eeuw (zie onder) een herindeling heeft plaatsgevonden.

Loopniveau met schelpgruis (S21, S23, S24, S27, S28, S29, S30)

Aan de zuidkant van muur S18 en de bijbehorende vlijlaag S19 en S20 zijn plekken met schelpgruis gevonden die geen duidelijk patroon laten zien (afb. 63). Spoor S21 lag tegen vlijlaag S20 aan en bestond uit grijze klei met veel schelpgruis. De bovenkant van het spoor lag op -1,68 NAP en het was slechts 4 cm diep. In de vulling is een fragment steengoed met zoutglazuur uit de eerste helft van de 17de eeuw gevonden (V15). Spoor S23 was een smalle baan evenwijdig aan de muur en de vlijlaag, op een afstand van ongeveer 1,80 meter. De breedte van het spoor was 0,40 meter. Het spoor had dezelfde samenstelling en diepte als S21. De bovenzijde lag op -1,76 NAP. In het spoor is een fragment witbakkend aardewerk gevonden (V16). Tegen spoor S23 bevond zich een kleine plek S24 dat zich onderscheidde van S23 door de aanwezigheid van iets fijn puin en mortelbrokjes in de vulling. Uit dit spoor zijn twee fragmenten roodbakkend aardewerk verzameld die dateren uit de periode 1550-1650 (V14). Meer richting het zuiden lagen de sporen S28, S29 en S30, op een diepte van -1.85 NAP. Ook de vulling van deze sporen laat zich omschrijven als grijze klei met schelpgruis. Sporen S28 en S29 waren slechts 5 cm diep en hierin zijn geen vondsten gedaan; spoor S30 was ongeveer 15 cm diep en hieruit komt een roodbakkende scherf uit de periode 1550-1650 (V26).

Het vlak rondom de sporen bestond uit bruin-grijze humeuze klei met iets fijn puin, mor-

63. In het vlak van werkput 2 bevinden zich diverse sporen met schelpgruis waarvan de structuur niet duidelijk is. Ze liggen op het terrein van de schutterrij.

telbrokjes en schelpgruis (S27). Hieruit is wat scherfmateriaal verzameld (V10 en V27): witbakkend en roodbakkend aardewerk, Nederlandse majolica en Italiaanse faience (Ligurische berrettino), daterend uit de 16de en eerste helft van de 17de eeuw. Daarnaast zijn enkele metaalvondsten gedaan (V17 en V20), waaronder een riemtong versierd met bloemenvazen (20-M01, afb. 62) en een rond opengewerkt (riem)beslagstukje (20-M02, afb. 62).

Geen van de sporen vertoont een duidelijke structuur. Ze lijken vrij willekeurig verspreid over het terrein te liggen. Schelpgruis werd met name gebruikt voor de verharding van paden. De sporen lijken de restanten te zijn van een inrichting met paden met schepgruis. Deze inrichting valt niet meer te reconstrueren. Het vondstmateriaal uit de sporen dateert met name uit eerste helft van de 17de eeuw.

Kuil (S22)

Direct ten zuiden van de muur en vlijlaag lag spoor S22 op een diepte van -1,67 NAP. Dit spoor had een iets andere samenstelling dan de hierboven genoemde sporen, namelijk grijze klei met puin en schelpgruis. Het was ongeveer 15 cm diep. Hieruit is een kleine hoeveelheid vondstmateriaal verzameld: steengoed met zoutglazuur, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, Nederlandse majolica, Italiaanse faience (Ligurische berrettino), Italiaans gemarmerd roodbakkend aardewerk uit de omgeving van Pisa en Portugese faience (V21). Deze vondsten dateren uit de eerste helft van de 17de eeuw en het spoor is waarschijnlijk in het tweede kwart van de 17de eeuw gevormd. Het spoor hoort bij het huis aan het Doelenlaantje en het afval is dus waarschijnlijk van de bewoners van dat huis afkomstig.

Loopniveaus (S44, S45, S46, S48, S49, S55)

Op en diepte van globaal -1,40 tot -1,60 zijn in de profielen diverse lagen met bruin zand of schelpgruis teruggevonden, die de restanten van loopniveaus uit de 17de eeuw vormen. Deze niveaus bevonden zich vlak onder de verstoorte bovengrond (worteldoek met grind).

4.4.7 Uitbraaksporen huis (S01, S08, S17)

In werkput 1 zijn geen muren, vloeren, voorraadkelders, waterputten, waterkelders of beerputten van een huis aan het Doelenlaantje teruggevonden. Hieruit moet zeker niet de conclusie worden getrokken dat ter plekke geen huis heeft gestaan. Er zijn diverse aanwijzingen voor grootschalige sloopwerkzaamheden in het verleden. Zo bleek zich in werkput 2 direct onder de aanwezige grondlaag met worteldoek een grote afvalkuil uit de late 17de eeuw te bevinden. De bovenkant van deze kuil was vergraven. Dat houdt in dat alle ophogingen en vloerniveaus vanaf circa 1700 weg zijn.

In het zuidprofiel van werkput 1 is op een diepte van -1,54 tot -1,98 een spoor met veel grof puin waargenomen (S17). Het lijkt te gaan om een uitbraakspoor met afbraakpuin, wellicht van een muur in NZ-richting.

Ter weerszijden van het puinspoor lag een laag met schelpgruis (S08), waarvan de bovenkant op maximaal -1,70 NAP lag. In het opgravingsvlak is nog een spoor met schelpgruis gevonden, namelijk spoor S01: een dikke concentratie schelpgruis op een diepte van -1,80 NAP. Hieruit komt een fragment witbakkend aardewerk (V01). Mogelijk gaat het om de restanten van vlijlagen van schelpgruis voor bijvoorbeeld een plavuizen vloer.

In het westprofiel is een restant van een muur van slechts drie lagen geconstateerd (S14). De bovenzijde lag op -1,56 NAP. Wellicht vormt dit het restant van een inpandig muurtje.

Deze sporen werden afgedekt door een dik rommelig pakket van bruine zandige klei met schelpgruis en iets puin (S07), waarmee het terrein na afbraak van het huis is afgevlakt. Deze afbraak heeft, getuige de oudste kadastrale kaart, voor 1823 plaatsgevonden.

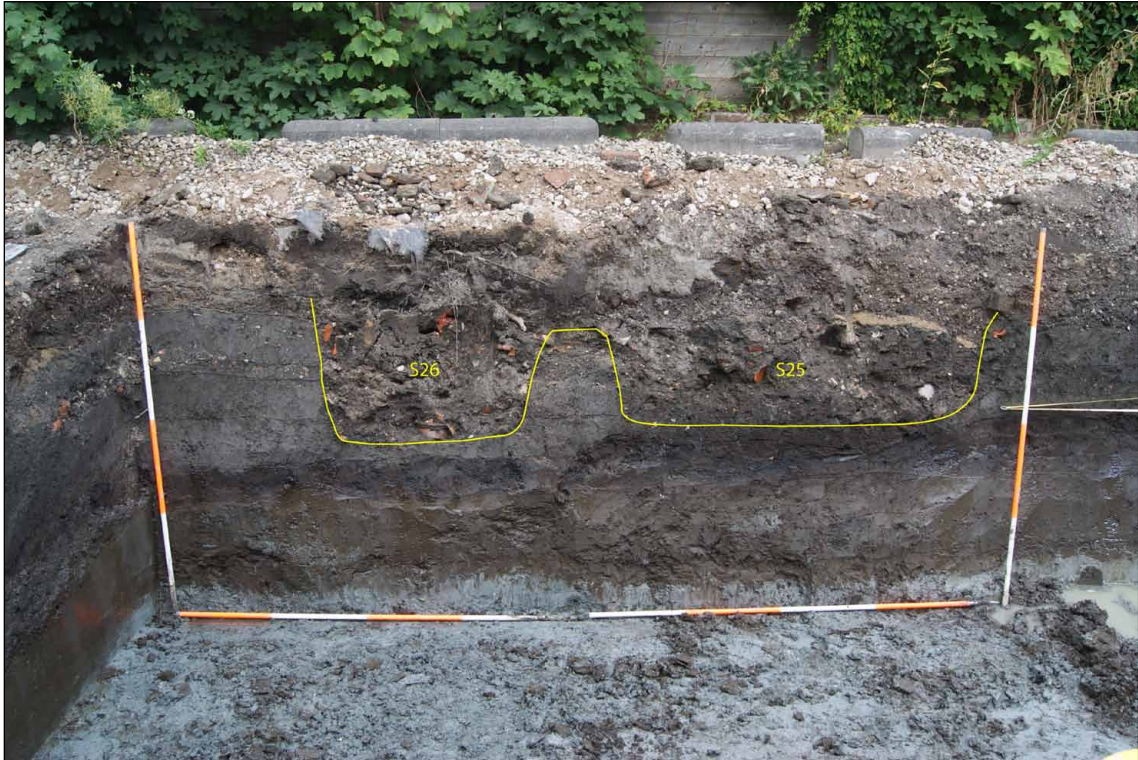
4.4.8 Afvalkuil (S25, S26)

Hoewel het aantal sporen binnen zone 5 gering is en de hoeveelheid vondstmateriaal in de tot nu toe besproken sporen zeer weinig is, heeft werkput 2 toch verreweg de meeste vondsten van alle aangelegde werkputten opgeleverd. De oorzaak hiervan is één afvalkuil (S25 en S26) die stampvol keramiek en een kleine hoeveelheid glas en metaal bleek te zitten (afb. 64). De afvalkuil is volledig handmatig uitgetroffeld en dit heeft vele tientallen grote vondstzakken met keramiek opgeleverd, die in totaal in ongeveer 20 kratten zijn opgeslagen.

De afvalkuil heeft twee spoornummers gekregen: S25 en S26. De reden hiervan is dat het spoor duidelijk uit twee afzonderlijke kuilen bestond die aan weerszijden van muur S18 waren gegraven. Scherven uit de ene kuil (V12, V19, V28, V33 en V34 uit S25) blijken te passen aan scherven uit de andere kuil (V11, V18, V29 en V35 uit S26), waardoor de afzonderlijke kuilen als één vondstcomplex zijn beschouwd. Daarnaast is bij de aanleg van het vlak een kleine hoeveelheid keramiek verzameld die niet aan één van beide sporen valt te koppelen (V13 uit S25 en S26).

Spoor S25 bevond zich aan de noordkant van muur S18. De bovenzijde van het spoor is in het vlak op -1,64 NAP geconstateerd, maar uit het profiel blijkt dat het spoor vanaf ongeveer -1,50 NAP aanwezig was. De kuil had een lengte van 2,30 meter, een breedte van 2,00 meter en een diepte van 0,50 meter. De inhoud van de kuil was dus ruim 2 m³. De vulling was bruingrijze organische klei met puin van bakstenen en plavuizen en iets houtskool, schelpgruis en mortelbrokjes. Menselijk consumptieafval in de vorm van zaden/pitten, mosselschelpen en veel botmateriaal ontbrak. Uit de kuil is wel een kleine hoeveelheid groot botmateriaal verzameld. De vulling bevatte geen beergrond.

Spoor S26 lag aan de zuidkant van muur S18. Net als bij S25 is het spoor in het vlak op een diepte van -1,63 NAP vastgesteld, maar bevond de bovenzijde zich in het profiel op ongeveer -1,50 NAP. Deze kuil had een lengte van 1,20 meter, een breedte van 2,10 meter en een diepte

64. In het westprofiel van werkput 2 is de dwarsdoorsnede door de afvalkuilen S25 en S26 goed te zien. Uit deze kuilen komt een zeer grote hoeveelheid keramiek uit de 17de eeuw.

van 0,60 meter. De inhoud van deze kuil was dus circa 1,5 m³. De vulling was hetzelfde als bij S25, maar in S26 bevonden zich ook mosselschelpen. Verder werden hier grote stukken puin van een gemetselde put van gele bakstenen gevonden. Vermoedelijk heeft deze put elders op het terrein gelegen en is deze met inhoud en al weggebroken en in twee kuilen gestort.

Merkwaardig is dat de kuilen zich aan beide kanten van de muur bevinden, dus op verschillende erven. Een verklaring zou kunnen zijn dat het afval tijdens werkzaamheden aan de muur in een tweetal kuilen is gestort.

Uit de analyse van de vondsten blijkt dat het overgrote deel van het materiaal dateert uit de periode 1670-1690. Het complex is zeer interessant voor het beeld van de materiële cultuur in deze periode in Enkhuizen. Het vondstmateriaal wordt besproken in hoofdstuk 5.

4.4.9 Bovenlaag (S06, S13)

De subrecente bovenlaag was 0,40 tot 0,80 meter dik. Deels uit deze laag en deels uit de archeologische lagen daar direct onder is vondstmateriaal verzameld. In werkput 1 werden in de bovenlaag onder andere enkele munten gevonden: een duit uit Zeeland uit 1779, een cent uit 1822 en een zinken oorlogsmunt van 2 cent uit 1941 (V08).

4.5 Vijzeltuin West, zone 7

4.5.1 Natuurlijke bodem (S12)

In werkput 3 en 4 bevond de natuurlijke bodem zich ongeveer twee meter onder het maaiveld, op een diepte van -2,60 tot -2,75 NAP. Het gaat hierbij net als in zone 5 (werkput 1 en 2) om een lichtgrijze zandige kleilaag (S12), die op natuurlijke wijze is afgezet in de periode tussen 1800 en 1200 v.Chr. Deze laag ligt dus binnen zone 7 iets hoger dan in zone 5, namelijk circa 30 cm. Een restant van een veenlaag of een venige kleilaag was hier niet aanwezig.

4.5.2 Eerste ophoging

De locatie binnen zone 7 is later opgehoogd dan zone 1 en zone 5, namelijk kort na 1580. Voor de aanplanting is stadsafval gebruikt. Bebouwing was waarschijnlijk daarna ter plekke nog niet aanwezig.

Afvallaag (S61) met zettingspaaltjes (S67)

Als eerste ophoging was hier een afvallaag van bruine organische klei met hout, riet, stro, brokjes turf en veel keramiek, leer en bot aanwezig (S61). De laag laat zich het beste omschrijven als een stadsafvallaag. De dikte van het pakket wisselde tussen minimaal 0,30 en maximaal 0,70 meter. Uit deze laag komt zeer veel vondstmateriaal dat apart wordt besproken in hoofdstuk 5. De keramiek uit het stadsafval dateert de ophoging kort na 1580. Het stadsafval is waarschijnlijk afkomstig uit een serie gelegeerde beerputten, aangezien van vrij veel voorwerpen een groot deel van de scherven is teruggevonden. Bovendien waren opvallend veel pispotten aanwezig, waaronder enkele complete exemplaren die individueel op de veldtekening zijn gezet en in situ zijn gefotografeerd (V44, V45 en V46). Ze lagen ongeveer op een diepte van -2,50 NAP. Een van de pispotten kwam vrijwel ongeschonden uit de bodem (44-C01, afb. 67). De pispot staat

65. Westprofiel van werkput 4. De onderste donkere grijze lagen vormen het eerste ophogingspakket uit de 16de eeuw. Daarboven ligt een dik pakket met veel askuilen en aslagen, dat is gevormd door afval van bewoners in de directe omgeving in de 17de en 18de eeuw.

op een standring, heeft een scherpe buikknik en een platte naar buiten geknikte rand. Inwendig is een dikke aanslag aanwezig. De tweede pispot is vrijwel compleet (45-C01). Het model lijkt sterk op de eerste, maar deze pot heeft een kraagrand. De derde pispot is incompleet bewaard gebleven want het oor ontbreekt (45-C02). Het model is identiek aan die van de eerste pispot.

In het vlak zijn op een diepte van ongeveer -2,50 NAP tien paaltjes gevonden die als zettingspaaltjes voor de ophogingslaag geïnterpreteerd kunnen worden (S67). Het gaat in alle gevallen om ronde paaltjes van een zachte houtsoort. Vermoedelijk zijn eenvoudig boomtakken van bijvoorbeeld populier gebruikt.

4.5.3 Tweede ophogingspakket (S59, S64, S66, S69, S70, S71, S72, S73, S74, S75, S76, S77)

Bovenop de afvallaag lag een tweede ophogingspakket dat uit diverse lagen bestond. De bovenzijde van dit pakket bevond zich op -1,70 tot -1,80 NAP. Kenmerkend voor deze lagen is dat ze minder organisch van aard zijn dan de afvallaag S61. In het vlak zijn deze lagen gedefinieerd als S59 (werkput 3) en S70 (werkput 4) en omschreven als bruinigrijze zandige iets organische klei met iets puin en mortelbrokjes. In het profiel kon een onderscheid in meer lagen gemaakt worden die zich onderscheidten door de mate van compactheid van de grond en de bijmenging van mortelbrokjes en fijn puin. De lagen behoren tot dezelfde fase van ophoging. Uit deze lagen is een kleine hoeveelheid keramiek verzameld: steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, Frans wit aardewerk (Beauvais), Weser-aardewerk, Nederlandse majolica en Italiaanse faience (Ligurische berrettino) (V39, V41, V49, V52, V59, V60, V63). Onder het steengoed bevindt zich een vrijwel complete kan uit Raeren (39-C01, afb. 68). Op de buik van de kan zijn drie identieke appliques aangebracht met een voorstelling van de godin Venus met

66. *Vijzeltuin-West, zone 7, werkput 3, kijkend richting het zuiden. Het vlak van de werkput bevindt zich precies middenin afvallaag S61, waaruit veel vondstmateriaal komt.*

67. *In afvallaag S61 zijn diverse complete pispotten gevonden, waaronder deze die in de bodem is vrijgelegd.*

68. Steengoedkan uit Raeren, eind 16de eeuw (39-C01). Schaal 1:4. Op de buik zijn drie identieke appliques aangebracht met een voorstelling van de godin Venus met in de ene hand een pijl en in de andere hand een brandend hart.

een pijl in haar ene hand en een brandend hart in haar andere hand. Op de hals is een reliëfband met florale motieven en een leeuwenmasker aangebracht. De kan dateert uit het einde van de 16de eeuw. Het Frans wit aardewerk wordt vertegenwoordigd door twee scherven, beide afkomstig van een borden met een dubbele sliblaag met details in groen en blauw loodglazuur (60-C01 en 41-C01, afb. 69). Op de vlag van het ene bord zijn gestileerde florale motieven ingekrast. Dit type aardewerk met dubbele sliblaag uit Beauvais is nog niet aanwezig in afvallaag S61 die omstreeks 1585 is gestort (dat kan toeval zijn), maar komt met zekerheid vóór 1591 voor aangezien in een complex met die sluitdatum aan de Molenweg in Enkhuizen een fragment is gevonden.³¹

Naast keramiek is in V41 een groot stuk van een touw (wel op foto, niet bewaard) en zijn diverse leerfragmenten gevonden die hebben behoord tot minimaal drie schoenen van het type Goubitz125, een schoen die werd gesloten met een riempje en een gesp.

De datering van het vondstmateriaal ligt vermoedelijk na de sluitdatum van afvallaag S61, maar geheel zeker is dit niet.

4.5.4 Aslagen en askuilen

In beide werkputten bevonden zich veel askuilen en aslagen waarvan de begrenzingen niet altijd duidelijk waren. Het lijkt erop dat op het terrein veel as is gestort in kuilen of als het ware uitgeveegd over het erf. Op het

niveau rondom de kuilen (onder laag S32) is deels een lichtgrijze zandige kleilaag vastgesteld (S39/S66), vermoedelijk het restant van een looppniveau.

Askuil S31/S65 lag op -1,55 NAP. Deze kuil bevatte steengoed, roodbakkend aardewerk (waaronder Noord-Hollands slibaardewerk), witbakkend aardewerk, Frans wit aardewerk (Beauvais) en Weser-aardewerk (V22 en V37). Het vondstmateriaal dateert uit het einde van de 16de en eerste kwart van de 17de eeuw. De scherf van Frans wit aardewerk is afkomstig van een bord met enkele sliblaag van roodbakkende klei.³² Het bord is geproduceerd in Beauvais.

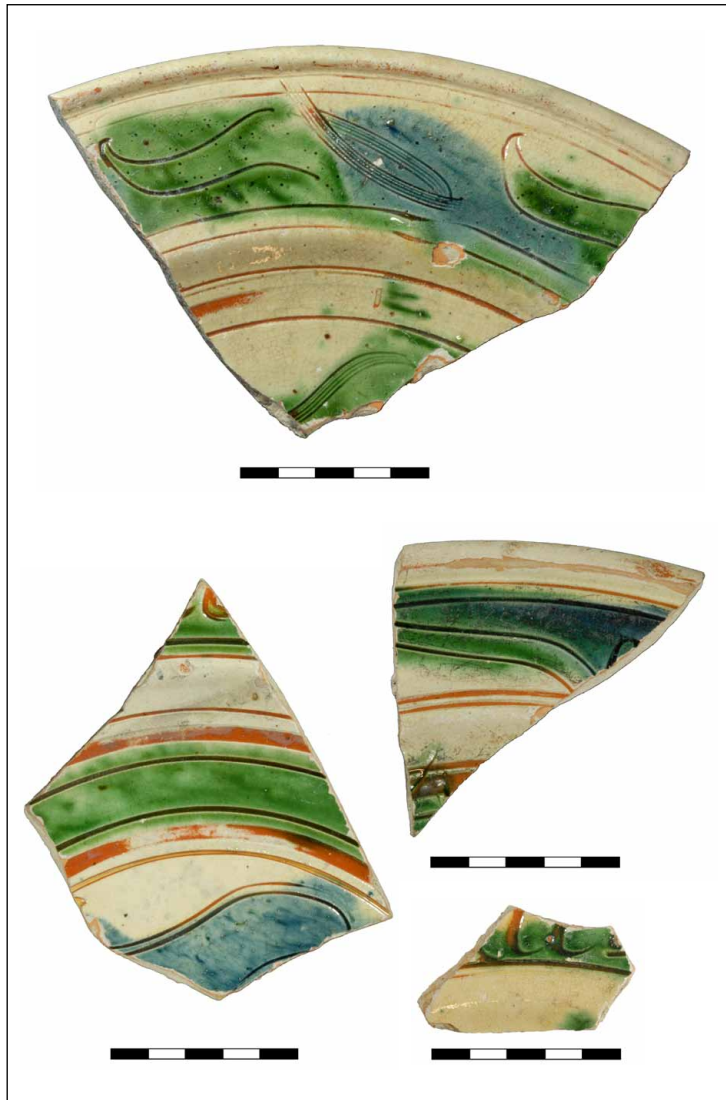
Askuil S33, aangetroffen op -1,61 NAP, bevatte steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, Nederlandse faience, Italiaanse faience (Ligurisch wit) en Chinees porse-

31 Duijn 2011, 60-61.

32 Hurst 1986, 108-114.

lein (V24, V38). De askuil valt op basis hiervan te dateren in het tweede kwart van de 17de eeuw.

Askuil S60 is vastgesteld op -1,87 NAP, maar het hoogste punt lag, zoals uit het profiel blijkt, op -1,70 NAP. De kuil bevatte steengoed, roodbak-kend aardewerk (waaronder Noord-Hollands slibaardewerk), witbakkend aardewerk en Iberisch aardewerk (V40 en V51). De scherf Iberisch aardewerk is zeer bijzonder (51-C01, afb. 70). Het gaat om een keramieksoort die in de Engelse literatuur wordt aangeduid als "Merida-type ware" of "Portuguese coarseware". Het baksel lijkt sterk op die van de gangbare 16de-eeuwse roodbak-kende Iberische kruiken voor wijn of olijfolie. Het "Portuguese coarseware" heeft net als deze kruiken een terracotta-achtig baksel met insluitels van kwarts en mica. Het onderscheidt zich van het gewone Iberische aardewerk doordat het oppervlak iets

69. Fragmenten witbakkend aardewerk uit Beauvais in Frankrijk uit askuilen en aslagen uit de periode 1600-1650. De twee scherven rechts onder zijn op de stort gevonden. Deze scherven behoren tot het type witbakkend aardewerk met dubbele sliblaag. Schaal 1:2.

70. Fragmenten van een veldfles of pot van Portugees Coarseware uit askuil S60 (51-C01). Schaal 1:2.

71. Scherf van een vuurstolp van roodbakend aardewerk met applique met twee eikels, uit askuil S60 (V40). Schaal 1:2.

72. Scherf Frans witbakend aardewerk, gevonden bij de aanleg van werkput 3 (V22). Schaal 1:2.

73. Boven-, zij- en onderaanzicht van een stemcup van Chinees kraakporselein uit de aslaag. Afbeelding niet op schaal.

donkerder van kleur is dan de breuk van de scherf, het oppervlak vaak geglad of gepolijst is en soms voorzien van een eenvoudige roodbruine gebrande lijndecoratie als een soort bar-code. Daarnaast wijken de vormen van het "Portuguese coarseware" af van het normale Iberische aardewerk. Het oppervlak van de hier gevonden scherf is geglad en hierop is een decoratie van verticale iets bibberende lijnen aangebracht. De scherf is mogelijk afkomstig van een veldfles, een typerende vorm onder het "Portuguese coarseware". De draairichting van de scherf staat haaks op de richting van het oor. Het is voor het eerst dat deze keramieksoort in Enkhuizen is aangetroffen. Ook voor Nederlandse begrippen is deze keramieksoort zeer zeldzaam te noemen.³³ In Engeland daarentegen duikt deze keramieksoort regelmatig op.³⁴ In Portugal is Coarseware het gewone gebruiksaardewerk. De askuil dateert uit de late 16de of eerste kwart van de 17de eeuw.

4.5.5 Aslaag (S32, S63, S78)

De diverse askuilen en aslagen uit de 17de eeuw werden afgedekt door een laag die over de volledige werkputten 3 en 4 is aangetroffen tussen globaal -1,20 en -1,80 NAP (S32). De laag laat zich omschrijven als grijsbruine zandige klei met veel as en wat mortelbrokjes, houtskoolpuntjes, fijn puin en schelpgruis. Uit deze laag komt met name roodbakend aardewerk en witbakend aardewerk uit de 18de eeuw (V53). Een bijzondere scherf hoort tot het Chinese porselein (56-C01, afb. 73). Het betreft de voet van een zogenaamde stemcup. Rondom is de voet beschilderd met bloemen. De kom op de voet ontbreekt, maar de centrale voorstelling op de bodem van de kom is nog wel te zien: een vogel op een rots. Dit is een kenmerkend decoratiemotief uit de Wanli-periode. Onderop is de voet gemerkt met Chinese

tekens. Het vondstmateriaal uit de laag dateert uit de 17de en 18de eeuw. De grens met de bovengelegen laag S62 was niet strak. Laag S62 is de doorwortelde tuingrond.

33 In 2011 is een vrijwel complete olijfoliekruijk gevonden in Schellinkhout. Schrickx 2011, 6.

34 Gutiérrez 2007.

5 Vondstcomplexen

Bij het archeologisch onderzoek is een totale hoeveelheid van 8112 fragmenten keramiek verzameld, exclusief de tabakspijpen en het keramische bouw materiaal (wandtegels). Inclusief deze twee vondstcategorïeën komt de hoeveelheid keramiek op 9524 fragmenten. De tellijsten bevatten verder 946 onderdelen van leer, 328 metaalvondsten, 129 glasvondsten, 22 houten voorwerpen en vier benen voorwerpen. Deze grote hoeveelheid vondsten die tijdens het inventariserend onderzoek is gedaan, toont de archeologische potentie van het onderzoeksterrein op het gebied van de materiële cultuur van Enkhuizen. Een drietal grote vondstcomplexen zijn geselecteerd voor nadere analyse.

5.1 Vijzeltuin-Oost (zone 1): ophogingspakket 1475-1500

Het eerste ophogingspakket ter plekke van werkputten 6, 7 en 8 bevatte veel vondstmateriaal. In de eerste plaats is dit keramiek, maar daarnaast viel met name de grote hoeveelheid leren schoenen op. Verder zijn diverse metaalvondsten gedaan. Voorwerpen van glas, hout en natuursteen zijn weinig aanwezig. Het vondstmateriaal dateert uit de periode 1475-1500.

5.1.1 Keramiek

De bestudeerde keramiek omvat 953 scherven, die gezamenlijk een minimum van 233 exemplaren vertegenwoordigen.³⁵ Het vondstcomplex omvat ongeveer 12% van de totale hoeveelheid keramiek die bij de opgraving is verzameld. Enkele scherven zijn bij de analyse van het vondstcomplex buiten beschouwing gelaten omdat deze te oud of te jong ten aanzien van

de complexdatering zijn. De te oude scherven worden als 'opspit' aangeduid. Deze kunnen met de aangevoerde en opgebrachte grond zijn meegekomen. De te jonge scherven zijn of in het veld niet goed verzameld en behoren tot een jongere context, of zijn door een verstoring vanuit een hogere laag in een diepere laag beland. Per vondstnummer is een aantal scherven per materiaalsoort, per vorm en per type bepaald. Daarnaast is het MAE vastgesteld. De totale hoeveelheden uit de ophogingslaag zijn tot stand gekomen door de aantallen van de verschillende vondstnummers bij elkaar op te tellen.

De grootste groep is roodbakend aardewerk (88% van het MAE). Dit is een gebruikelijk percentage voor deze periode. Steengoed met oppervlaktebehandeling (s2) vormt daarna de groot-

Materiaal	Aantal	%	MAE	%
steengoed 1 (s1)	11	1,2	5	2,2
steengoed 2 (s2)	37	3,9	17	7,4
grijsbakend (g)	5	0,5	2	0,9
roodbakend (r)	892	93,9	204	88,3
witbakend (w)	3	0,3	1	0,4
Spaanse majolica (sp)	1	0,1	1	0,4
Iberisch aardewerk (ib)	1	0,1	1	0,4
Totaal	950	100	231	100

Fig. 1 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten ophogingslaag 1475-1500

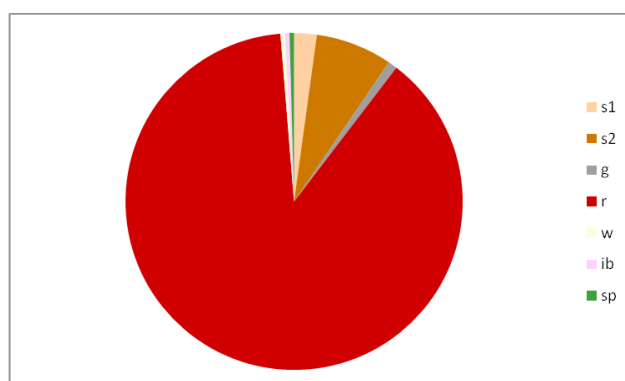

Fig. 2 Verhoudingen keramieksoorten (percentages van MAE) van de ophogingslaag 1475-1500

³⁵ In het kader van een masterscriptie over de archeologie van Enkhuizen is een sample van het vondstmateriaal reeds in 2011 uitgewerkt, namelijk de keramiek uit werkput 7 (V99, V112, V17, V119 en V124) met een totaal van 482 scherven en een MAE van 95 exemplaren. Duijn 2011b, 204-207.

Materiaal	Vorm	Typenr	Totaal	MAE		
steengoed 1	kan trechterbeker	s1-kan-	10	4		
		s1-tre-10	1	1		
steengoed 2	kan	s2-kan	24	12		
		s2-kan-12	1	1		
		s2-kan-45	1	1		
		s2-kan-79	1	1		
		s2-kru-2	1	1		
	kruik spintol indet	s2-spi-	3	3		
		s2-	9	1		
		grijsbakkend	pot indet	g-pot-5 g-	4 1	1 1
		roodbakkend	bakpan	r-bak-	95	4
r-bak-1	149			41		
r-bak-15	1			1		
r-bak-17	2			2		
r-bak-2	8			5		
r-bak-23	1			1		
r-bak-24	4			4		
r-bak-27	3			2		
r-bak-35	3			1		
r-bak-4	1			1		
bord	r-bor-			9	6	
	r-bor-1			46	20	
	r-bor-6			1	1	
	gatenpot grape			r-gat-	2	2
				r-gra-	97	27
			r-gra-10	9	5	
r-gra-19			1	1		
r-gra-22			7	6		
r-gra-34			3	3		
r-gra-41			1	1		
r-gra-6			6	2		
r-gra-7			3	2		
r-gra-8			13	10		
kan kom			r-kan-	1	1	
	r-kom-34		1	1		
	r-kom-35		2	2		
	r-kom-58?		1	1		
	r-kom-6		1	1		
kop	r-kop-		12	6		
	r-kop-1		9	4		
	r-kop-2		16	9		
	r-kop-29		2	2		
	lekschaal pispot		r-lek-3	5	1	
r-pis-			2	2		
r-pis-1			11	7		
schepbeker	r-pis-18		1	1		
	r-spb-		1	1		
vuurstolp	r-spb-2		1	1		
	r-vst-		2	2		
	r-vst-1		3	3		
indet	r-		356	11		
	witbakkend		bord indet	w-bor-1 w-	1 2	1 0
Sp. majolica	bord		sp-bor-	1	1	
Ib. aardewerk	indet		ib-	1	1	
Totaal				953	234	

Fig. 3 Typenlijst keramiek ophogingslaag 1475-1500

ste categorie (7%), gevolgd door steengoed zonder oppervlaktebehandeling (2%) en grijsbakkend aardewerk (1%). De overige materiaalgroepen zijn met verwaarloosbare percentages aanwezig: witbakkend aardewerk (0,4%), Spaanse majolica (0,4%) en Iberisch aardewerk (0,4%). Importkeramiek (behalve het steengoed) komt in deze periode nog nauwelijks voor (1%) en is uitsluitend afkomstig van het Iberisch schiereiland.

Het steengoed zonder oppervlaktebehandeling (s1) bestaat uit vier kannen en een trechterbeker, vermoedelijk alle afkomstig uit Siegburg. Een van de kannen is voorzien van asglazuur en een andere kan van een paarskleurige engobe. Ten minste vijftien kannen zijn voorzien van een oppervlaktebehandeling (s2). Deze zijn onversierd met uitzondering van een kleine kan die is voorzien van een geboetseerd gezicht met puntneus, een zogenaamde puntneuskruik (159-C05, afb. 74). Het kannetje heeft een hoogte van slechts 10 cm. Op de buik en schouder is een gezicht geboetseerd met twee ogen, een puntneus en een sik. De puntneuskruik is geproduceerd in Aken of Raeren in het Rijnland in de periode 1475-1525. Bij een andere ongedecoreerde steengoedkan uit dezelfde laag ontbreekt de rand (159-C04, afb. 74). Daarnaast is een kruik aanwezig. Drie spintollen zijn bij de telling van het gebruiksaardewerk buiten beschouwing gelaten.

Het grijsbakkend aardewerk bestaat uit slechts twee objecten, waaronder een grote aspot met rechte rand. Grijsbakkend aardewerk komt veel voor in de 14de eeuw en verdwijnt geleidelijk in de loop van de 15de eeuw.

Veruit de grootste groep is het roodbakkend aardewerk. Het aantal vormen is vrij beperkt: bakpannen (MAE=62), borden (MAE=27), gatenpotten (MAE=2), grappen (MAE=57), een kan (MAE=1), kommen (MAE=5), koppen (MAE=21), een

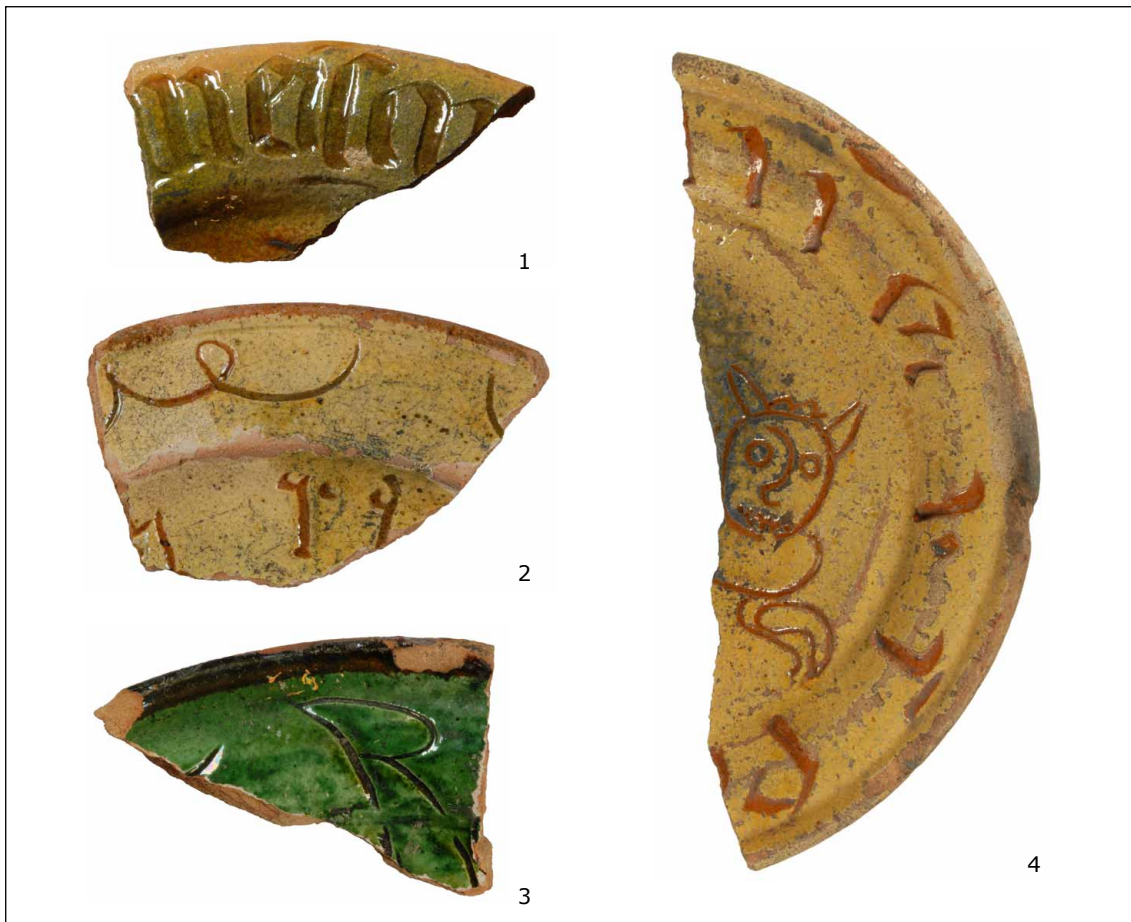
74. Zij- en vooraanzicht van een kleine puntneuskruik (1475-1525) en een onversierde kan van steengoed uit het eerste ophogingspakket (159-C05 en 159-C04). Schaal 1:2.

lekschaal (MAE=1), pispotten (MAE=10), schepbekers (MAE=2) en vuurstolpen (MAE=5). Bij de bakpannen overheerst het type r-bak-1 met 41 MAE. Deze pannen hebben een simpele omgeslagen rand. Zes bakpannen hebben een hoge kraagrand, al dan niet met afgeplatte bovenzijde (r-bak-24 en r-bak-27). Andere typen komen met slechts enkele exemplaren voor. De meeste bakpannen zijn inwendig helemaal geglazuurd. Soms zijn groene vlekken in het glazuur aanwezig, een verschijnsel dat in de vroege 16de eeuw snel verdwijnt. De stelen zijn bijna allemaal plat met licht toegevouwen randen. Een paar stelen wijkt hiervan af: zij zijn bijna helemaal toegevouwen. Uit de ophogingslaag zijn enkele bakpannen compleet naar boven gekomen (157-C01, afb. 77.1, 159-C08, C09 en C10).

Twintig borden zijn determineerbaar als type r-bor-1. Een ander bord heeft een platte vlag en is onder het type r-bor-6 ingedeeld. Acht borden zijn versierd in sgraffito-techniek: een decoratietechniek die werd toegepast tussen 1475 en 1550. De voorzijde van de borden is voorzien van een witte sliblaag, waardoor het glazuur hier geel van kleur is. Op één van de borden is zowel aan de voor- als achterzijde een sliblaag aanwezig, hoewel de achterzijde niet is geglazuurd. De meeste fragmenten zijn te klein om iets over de ingekraste voorstelling te kunnen zeggen. Één groot stuk is hier een uitzondering op (112-C01, afb. 76.4). Op de spiegel is een rennend katachtig wezen met horens te zien. Op de vlag zijn letters gekrast die de naam MARIA vormen. Het dier is vermoedelijk een vluchtende duivel. Links van het wezen was wellicht een

75. Bord van roodbakkerd aardewerk met in gele sli blaag een vogel, 1450-1500. Schaal 1:4.

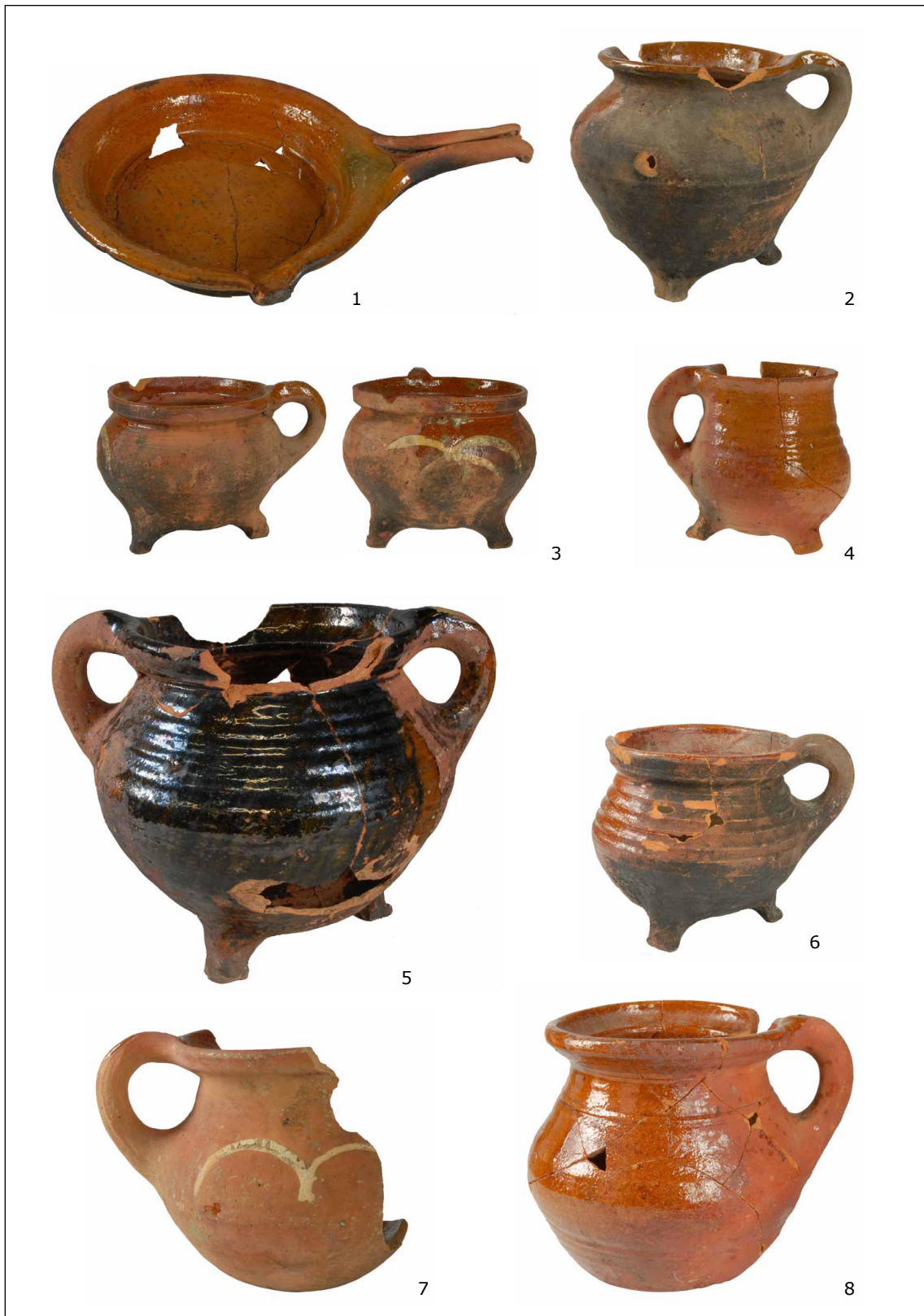

76. Fragmenten roodbakend aardewerk met sgraffito-versiering. Rechts een groot fragment van een bordje met op de vlag de tekst MARIA en op de spiegel een katachtig wezen, mogelijk de duivel. Schaal 1:2.

heilige afgebeeld. Op een randfragment zijn letters ingekrast, maar de betekenis van de tekst die ze vormen, is niet duidelijk (85-C01, afb. 76.1). Een ander fragment is afkomstig van een bord dat groen is geglazuurd (159-C03, afb. 76.3). Ook op dit fragment zijn letters ingekrast. Een bord met slibversiering is voor een groot deel bewaard gebleven (85-C02, afb. 75). Op de spiegel staat, grof geschilderd en nauwelijks herkenbaar, een vogel. Rondom is met slib een cirkel aangebracht. De achterzijde van het bord is sterk beroet, wat erop wijst dat het op een komfoor op tafel heeft gestaan als opdienschaal. Borden met deze voorstelling komen voor vanaf het einde van de 14de eeuw tot in het laatste kwart van de 15de eeuw.³⁶

De grappen hebben bijna allemaal een bolle buik met een kraagrand of onverdikte rand. In de meeste gevallen is alleen de rand en de bodem van de grappen spaarzaam geglazuurd. De meeste objecten zijn beroet. Van 30 grappen kon het type worden vastgesteld. Vijf stuks zijn van het type r-gra-10, dat zich kenmerkt door een kraagrand en bolle buik. Één van deze grappen is volledig gaaf teruggevonden: een klein model met een paar slibboogjes op de buik (117-C01, afb. 77.3). Verwant aan dit type is de r-gra-8 met een afgeronde buikknik, waarvan tien exemplaren aanwezig zijn. Een kleine grape van dit type kwam bijna gaaf uit de bodem naar boven (159-C01, afb. 77.6). De grape heeft een bolle buik, draairibbels op de schouder, een kraagrand en is spaarzaam geglazuurd. Bij een andere grape van hetzelfde model (153-C01), die van binnen volledig is geglazuurd, zijn de poten nog tijdens het gebruik afgebroken en is de wand sterk beroet, waaruit blijkt dat de pot intensief is gebruikt. Een andere grape

36 Schrickx 2008.

77. Gebruiksardewerk uit het eerste ophogingspakket. Schaal 1:4.

- 1 Bakpan, r-bak-1 (157-C01)
- 2 Grape, r-gra-6 (81-C01)
- 3 Grape met eenvoudige slibboogversiering op schouder (zij- en vooraanzicht), r-gra-10 (117-C01)
- 4 Kleine hoge grape, r-gra-22 (158-C01)
- 5 Grape met twee oren en mangaankleurig loodglazuur, r-gra-8 (153-C03)
- 6 Grape, r-gra-8 (159-C01)
- 7 Pispot met slibboogversiering op schouder, r-pis-1 (158-C02)
- 8 Pispot, r-pis-18 (158-C03)

is een groot model met twee oren en een mangaankleurig loodglazuur (153-C03, afb. 77.5). Twee grapen hebben een opstaande rand waarin een groef aanwezig is (r-gra-7). Zes grapen zijn van het type r-gra-22, een type dat vooral in de 16de eeuw veel voorkomt. Hiertoe behoort een kleine hoge grape die vrijwel compleet is gevonden (158-C01, afb. 77.4). Het graapje heeft een bolle buik, een rechte rand en is van binnen geheel geglazuurd. De buitenzijde is met uitzondering van de bodem en het oor eveneens volledig geglazuurd. Het baksel en ook het glazuur is vrij licht van kleur, wat vaker voorkomt bij 15de-eeuwse producten. De bodem is nauwelijks beroet. Waarschijnlijk is de grape als een schenkkannetje gebruikt. Verder komt de r-gra-6, r-gra-19, r-gra-34 en r-gra-41 voor. Een van de grapes die is ondergebracht bij de r-gra-6 heeft een merkwaardig model (81-C01, afb. 77.2). Deze heeft een beetje een uitgezakt potlichaam met een brede schouder. De rand is heel licht verdikt en uitgebogen.

Een afwijkend fragment is de bodem van een kan die een kopie van een steengoedkan uit Siegburg in roodbakkerd aardewerk lijkt te zijn. Het object staat op een geknepen standring en is volledig voorzien van slib. Alleen inwendig is het stuk geglazuurd.

Een complete kom van roodbakkerd aardewerk is van binnen geheel geglazuurd en aan de buitenzijde licht beroet (153-C01, afb. 78.2). Een opvallend product onder de compleet bewaard gebleven keramische voorwerpen uit de ophogingslaag is een grote kom op standring en met twee oren (159-C06, afb. 78.1). Het model komt voor vanaf het einde van de 15de eeuw. Kenmerkend voor de vroege exemplaren, waartoe deze kom behoort, is de licht geknepen standring en de weinig scherpe buikknik. Bijzonder aan dit exemplaar is dat deze aan de binnenzijde versierd is met slibversiering. Centraal zijn vier stippen aangebracht met rondom slibbogen met driespruitmotieven. Een groot fragment van een andere kom heeft een platte vlag. Het is niet zeker of het op een standring of op lobvoeten heeft gestaan. Op de vlag zijn met slib cirkels aangebracht, op de spiegel bevinden zich slibbogen met driespruiten.

Alle koppen staan op een geknepen standring, iets wat kenmerkend is voor de periode 1475-1525. Van 15 koppen is het type te bepalen, namelijk vier met een afgeronde buikknik en

78. Gebruiksaardewerk uit het eerste ophogingspakket. Schaal 1:4.

De kom links is een standaardmodel voor de 16de eeuw. Bijzonder aan dit exemplaar is de versiering met slibbogen en driespruiten aan de binnenzijde.

ribbels op de rand (r-kop-1), negen met buikknik (r-kop-2) en twee met een hoge steile wand (r-kop-29). Dit laatste model is typisch voor de 15de eeuw. De r-kop-1 wordt met name in contexten uit de eerste helft van de 16de eeuw veel gevonden, maar verschijnt al aan het einde van de 15de eeuw.³⁷

Enkele fragmenten hebben behoord tot een lekschaal (r-lek-3). De schaal heeft het randprofiel van de r-bor-1 en staat op poten. Het vermoeden bestaat dat deze schaal uit de 16de eeuw dateert en dus als 'ruis' in het complex moet worden beschouwd.

Van zeven pispotten kan met zekerheid worden gezegd dat ze behoren tot het type r-pis-1, het dominante type in de 15de eeuw. Inwendig is in alle stukken kalkaanslag aanwezig. Een van de pispotten is grotendeels bewaard gebleven (158-C02, afb. 77.7). De pispot staat op een ziel en heeft een hoge hals met een kraagrand. Op de schouder is een slibboog-versiering aangebracht. Inwendig zijn de bodem en de rand van de pispot geglazuurd. De pot dateert uit de 15de eeuw. Een tweede pispot lijkt wat betreft model sterk op de eerste maar is niet voorzien van slibversiering (158-C03, afb. 77.8). De pispot staat op een ziel, heeft een hoge hals met een ribbel en een afgeronde kraagrand met dekselgeul (r-pis-18). Hoewel het een algemeen 15de-eeuws model is, wijkt de uitvoering af van identieke exemplaren uit bijvoorbeeld Hoorn. De pispot is dikwandiger en heeft een iets uitgezakter model dan de exemplaren uit Hoorn, een fenomeen dat vaker opvalt bij het roodbakkende aardewerk uit Enkhuizen. Dit wijst op lokale productie.

Verder bevinden zich onder de vondsten de scherven van twee gatenpotten, een kan, twee schepbekers en vijf vuurstolpen. Gatenpotten zijn een typerend product voor de 15de eeuw. Een van de schepbekers staat op een geknepen standring en is volledig voorzien van een sliblaag. Inwendig is het object geglazuurd. De vijf vuurstolpen zijn ongeglazuurd en inwendig beroet.

Twee fragmenten behoren tot de importkeramiek. Een ongeglazuurde wandscherf is waarschijnlijk afkomstig van een amfoor van het Iberisch schiereiland. Op een vrij dikwandig fragment van een majolica-bord zijn blauwe concentrische cirkels aanwezig. Het bord is gemaakt in Spanje en behoort tot het Isabela polychroom. Dit type majolica is gemaakt vanaf de late 15de eeuw.³⁸

5.1.2 Metaal

Uit de ophogingslaag komen diverse metaalvondsten waarvan een aantal met recht bijzonder te noemen is. Naast het houten schot in werkput 6 is een nagenoeg compleet pelgrimsinsigne gevonden (85-M02, afb. 79.1). Het insigne is afkomstig uit Wilsnack in Duitsland waar na een hostiewonder in 1383 een grote toeloop van pelgrims was.³⁹ Het

79. Insignes van lood/tin-legering. Schaal 1:1.
Boven: drie-hostie-insigne uit Wilsnack (DI);
Midden: muntspeld met Franse lelie;
Onder: bloeminsigne.

37 Ostkamp *et al.* 2001, 144. Schrickx 2008, 87.

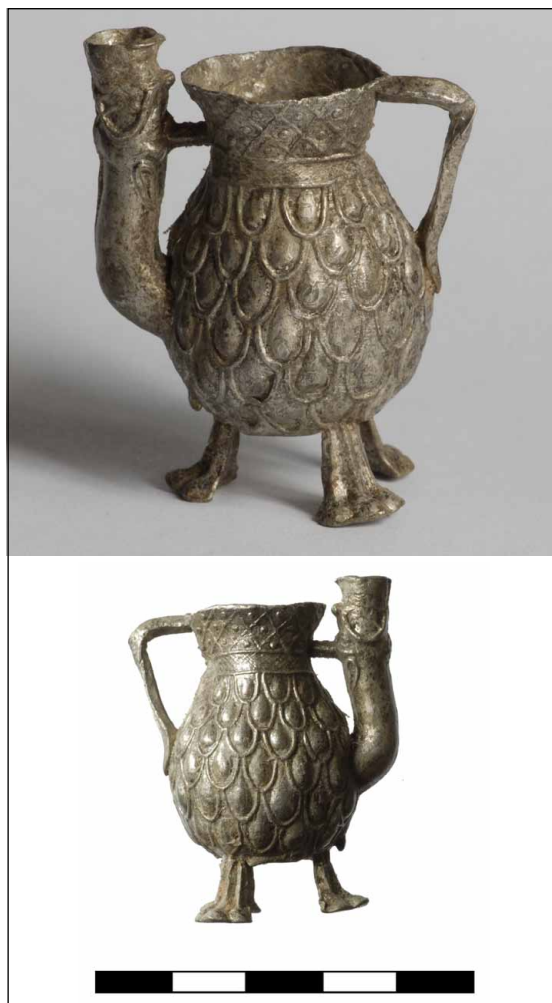
38 Hurst *et al.* 1986, 54.

39 Van Beuningen 1993, 145-146.

bedevaartsoord kwam in 1522 ten einde. Het insigne dateert dus uit de tussenliggende periode. In Wilsnack werden drie hosties vereerd die na een brand in de kerk in 1383 bloedend in de puinhopen waren aangetroffen. Het insigne beeldt deze drie hosties af met drie episodes uit de passie van Christus: de geseling, de kruisiging en de wederopstanding. Bij het hier besproken insigne is de volgorde anders dan gebruikelijk: de wederopstanding is linksboven afgebeeld, de kruisiging rechtsboven en de geseling onder. De afbeeldingen op de hosties zijn weinig gedetailleerd. Een klein rond voorwerpje van lood/tin uit werkput 6 valt ook onder de categorie van de insignes (80-M01, afb. 79.2). Het gaat in dit geval niet om een pelgrimsinsigne, maar om een profane muntspeld. Op de muntspeld is een Franse lelie binnen een parelrand afgebeeld. Dit is een bekende voorstelling op muntspelden.⁴⁰ Opvallend is dat de

80. Bovenstuk van een miniatuur-monstrans van lood/tin. Schaal 1:1.

81. Miniatuur-tuitkan van zilvertin. Schaal 1:1.

gepubliceerde exemplaren in de 14de eeuw worden gedateerd, terwijl het hier gevonden exemplaar uit een laat 15de-eeuwse context komt. Een ander klein profaan speldje vertoont een bloemmotief (124-M04, afb. 79.3).

Verwant aan de categorie insignes zijn de miniaturen die als kinderspeelgoed kunnen worden aangemerkt. In de stortgrond van werkput 8 is een miniatuur-monstrans gevonden (148-M01, afb. 80). Een monstrans in een religieus voorwerp waarin een geconsacreerde hostie werd getoond. De losse voet waarop de miniatuur-monstrans was geplaatst ontbreekt.⁴¹ De monstrans is bekroond met Christus aan het kruis, Maria en Johannes. Hoewel de vondst niet met zekerheid aan de eerste ophoging is te koppelen, is dit wel heel aannemelijk. In werkput 7 is namelijk een fragment van een identieke miniatuur-monstrans in deze ophogingslaag gevonden (V119). Identieke miniatuur-monstransen zijn uit heel Nederland bekend, met name uit Amsterdam en Zeeland. In een in 1998 opgesteld overzicht zijn zeventien vondsten opgenomen, waarbij het in de meeste gevallen om fragmenten gaat. Een compleet exemplaar is afkomstig uit het 'Verdronken

40 Van Beuningen 2001, 487-488.

41 Bij het archeologisch onderzoek in Enkhuizen aan de Noorderhavendijk in 2010 is een voet van een identieke miniatuur-monstrans gevonden.

Land' van Zeeland.⁴² Ze worden gedateerd in de 15de en 16de eeuw. Een andere bijzondere vondst onder de categorie kinderspeelgoed is een zilvertinnen miniatuur-tuitkan (81-M01, afb. 81). De kan is rijk versierd met een patroon van schubben op de buik en een Franse lelie op de bodem. De kan staat op drie hoge poten en is voorzien van een haakoor en een hoge tuit. Uit Nederlandse bodem zijn dit soort kannetjes erg zeldzaam. De weinige exemplaren die bekend zijn (die meestal op een standring en niet op poten staan), worden gedateerd in de 14de en 15de eeuw.⁴³ Vergelijkbare vondsten zijn bekend uit Frankrijk en Engeland.⁴⁴ Een exemplaar uit het Musée National du Moyen Age in Parijs is zelfs geheel identiek.⁴⁵

Uit dezelfde vondstlaag als de miniatuur-tuitkan komt een fraai versierd messing mesheft (85-M01, afb. 82.3). Op de ene kant van het heft staat een slingervormige stengel met bladeren. Op de andere kant staan twee doorboorde harten. Dit lijkt te duiden op een huwelijksgeschenk. Stilistisch dateert het mes uit de 15de eeuw. In werkput 8 zijn nog twee gegraveerde mesheften gevonden. Bij de ene gaat het om een compleet messing heft van een klein formaat (157-M01, afb. 82.1). Op de ene kant is een vrouwenfiguur en op de andere kant een mannenfiguur gegraveerd. Mogelijk gaat het net als bij het eerstgenoemde heft om een huwelijksgeschenk. De andere is een kleine heftbeëindiging met op een van beide zijden een mensfiguur (152-M01, afb. 82.3). Op de andere zijde staat een geometrische versiering. Uit de ophogingslaag

82. Beide kanten van messing mesheften. Schaal 1:1.
 Linksboven een messing mesheft met een vrouwspersoon en een manspersoon.
 Linksonder een messing heftbekroning met een mannenbuste en een geometrische versiering.
 Rechts een messing mesheft met twee met een pijl doorboorde harten en een florale versiering.

42 Willemsen 1998, 94.

43 Ibidem, 374.

44 Forsyth en Egan 2005, 283-284. Merkwaardig is dat ze in Engeland in de 12de eeuw worden gedateerd, hetgeen erg onwaarschijnlijk is.

45 Willemsen 1998, 194.

83. IJzeren mes met messing heft. Naast messen met rijk versierde heften, waren eenvoudige messen met onversierde heften in omloop waarvan dit een voorbeeld is. Het mes is voorzien van een hol rond messing heft. Schaal 1:2.

komt ook een compleet mes (85-M03, afb. 83). Het is een eenvoudig uitgevoerd ijzeren tafelmes met een hol rond messing heft. Een ander opvallend object is gevonden in werkput 7: een messing voorwerpje met op de zijkant gegraveerde letters. Helaas zijn deze slecht leesbaar, maar ze lijken een naam te vormen in de trant van 'gerijt sime' of 'sime gerijt' (124-M03, afb. 84). In het voorwerp is een rechthoekig gat aanwezig. Het is de pareerstang / stootplaat van een klotendolk. De punten sloten om het lemme. Uit dezelfde laag komt een complete messing lepel (124-M01, afb. 85). De lepel is op de steel gemerkt met een gekroonde hamer. De lepel dateert typologisch uit de 15de eeuw.

84. Boven- en zijaanzicht van een messing stootplaat van een klotendolk. Op de zijkant staat een inscriptie, vermoedelijk de naam van de eigenaar van de dolk. Schaal 1:1.

85. Voor- en achterkant van een messing lepel. De lepel is op de steel gemerkt met een gekroonde hamer. Schaal 1:2.

Een object van messing waarvan de functie op het eerste gezicht onduidelijk is, heeft onderdeel uitgemaakt van een kandelaar met twee armen (83-M01, afb. 86). Het onderdeel is een twee-armige draaijer die op een stam en voet werd geschroefd. De armen van de draaijer hebben de vorm van driepassen. De horizontale uiteinden van de armen zijn afgebroken. Hierop werden de kaarsenhouders bevestigd. Een complete kandelaar van dit model (niet alle onderdelen zijn origineel) bevindt zich in de collectie van het Rijksmuseum in Amsterdam en dateert uit het laatste kwart van de 15de eeuw.⁴⁶ Uit de ophogingslaag komen diverse boekbeslagen (108-M01, 81-M02, 81-M03, 113-M01, afb. 87). Een van deze is voorzien van de letters IHS (81-M03). Van een klein messing beitelkje met zestien tanden (118-M01, afb. 88) is de functie niet zeker. Een vergelijkbaar

46 Ter Kuile 1986, 105.

86. Links: draaier van een messing twee-armige kandelaar. Schaal 1:1.
Rechts: kandelaar, eind 15de eeuw (collectie Rijksmuseum).

gereedschap uit de 14de eeuw is gevonden in 's-Hertogenbosch.⁴⁷ Ook dit gereedschapje is van messing gemaakt, heeft een holle steel en is voorzien van tanden. De auteurs verwijzen naar vondsten van soortgelijke gereedschappen van ijzer en brons uit de 13de en 14de eeuw.⁴⁸ Ze suggereren dat het gereedschap bestemd was voor het maken van gaatjes in leer. De afstand tussen de tandjes op het hier gevonden gereedschapje lijkt te klein voor het maken van stikselgaatjes, maar het kan ook gebruikt zijn voor het maken van sierpatronen op leer. Een ander metalen object dat niet vaak wordt gevonden is een ijzeren slot van een deur of kist (V85-M03, afb. 89). Het is een hangslot met overslagsluiting.⁴⁹ Weinig van deze sloten zijn overgeleverd. We kennen ze vooral van laat-middeleeuwse kisten. Een van de weinige deuren waarop nog hangsloten aanwezig zijn, is de deur van de stadsgevangenis van Enkhuizen (afb. 90). Dit gebouw dateert in de huidige vorm uit 1612. Mogelijk dateren de sloten op de deur nog uit die tijd, maar deze kunnen uiteraard later zijn vervangen.

87. Diverse messing onderdelen van boekbeslag. Schaal 1:1.

47 De Vrie en Janssen 1997, 122.

48 Ibidem 135, noot 39.

49 Meindersma 1993, 87-89.

88. Messing beitelvormig gereedschap met tandjes, mogelijk bestemd voor leerbewerking. Schaal 1:1.

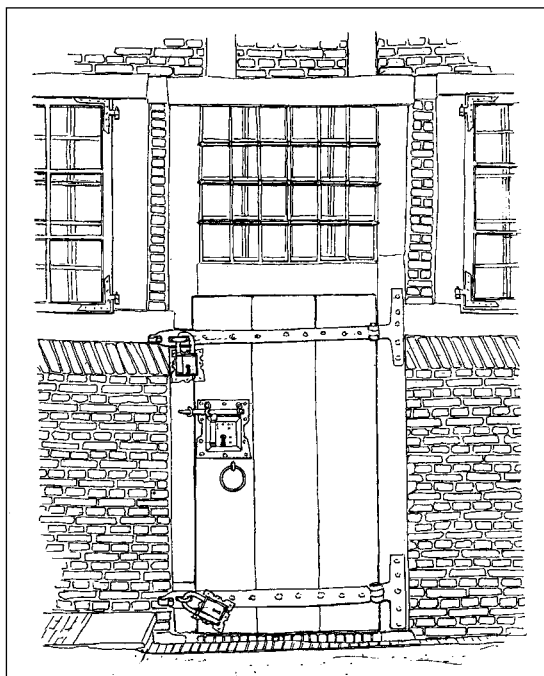
Tot slot zijn diverse metalen voorwerpen gevonden die hier verder niet nader worden beschreven, waaronder een fragment van een kogelbel (V76), twaalf kleine schoengespen (V80, V85, V115, V119, V124), twee versierde onderdelen van een tinnen miniaturen of insignes (V80, V124), een met lood verzwaarde werpkoot (V85), een grote ronde messing schaal van een balans (V76), een poot van een ijzeren grape (V85), drie vingerhoeden (V119, V124), een versierde bedel (V119), een loden oirband van een houten schede (V119), een deel van een ijzeren bootshaak met een stuk van de houten steel (V124), een incomplete tinnen lepel (V124), een rekenpenning uit Neurenberg (V108), het versierde messing uiteinde van een heft (V124), een deel van een ijzeren heft met messing heftbeschermer en messing pennetjes (V157) en een lakenlood uit Amersfoort (V153). Ze geven een indruk van de aanzienlijke hoeveelheid metaalvondsten uit het eerste ophogingspakket.

5.1.3 Leer

Dankzij de natte omstandigheden van de bodem zijn zeer veel leren schoenen bewaard gebleven. Dankzij de grote hoeveelheid verzamelde schoenen kunnen statistische gegevens worden afgeleid (fig. 4 en 5). De fragmenten hebben behoord tot minimaal 106 schoenen. Twee maal komt een paar schoenen voor (V87). Verreweg de meest voorkomende schoentypen zijn de aan elkaar verwante typen Goubitz 65 (afb. 92.1) en 70. In totaal zijn 72 schoenen van deze typen, waarbij de verdeling ongeveer half om half is (34 schoenen Goubitz 65, 25 schoenen Goubitz 70 en 13 schoenen Goubitz 65 of 70). Beide typen kenmerken zich door een sluitingssplit midden

89. Binnenkant van een ijzeren deur- of kistslot. Schaal 1:2.

90. Deur van de Stadsgevangenis van Enkhuizen uit 1612 met hangsloten (bron: Meindersma 1993, 89 afb. 14).

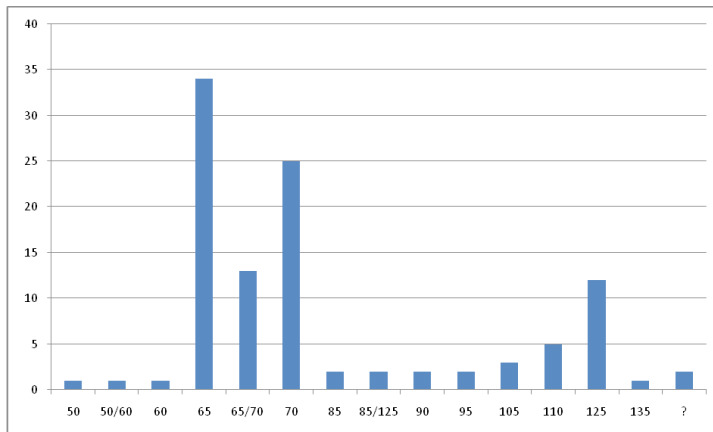

Fig. 4. Verdeling schoentypen in MAE, 1475-1500

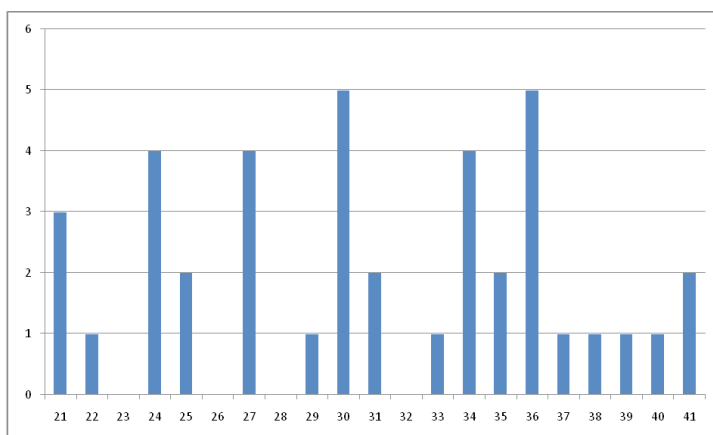

Fig. 5. Verdeling schoenmaten in MAE, 1475-1500

voor en sluiting door middel van een veter. Schoentype 65 is een halfhoge schoen en schoentype 70 een lage schoen. Binnen de voorkomende typen valt verder schoentype Goubitz 125 op. (afb. 92.2 en 92.3) Dit type komt met minimaal 12 schoenen voor (87-L02, afb. 91). In de volksmond heet dit model de 'koemuil'. Het kenmerkt zich door de platte voorkant, in tegenstelling tot de puntige zool zoals bij de voorgenoemde typen gangbaar is. Dit is een typerend model voor de 16de eeuw. De andere schoentypen komen met slechts één tot drie exemplaren voor.

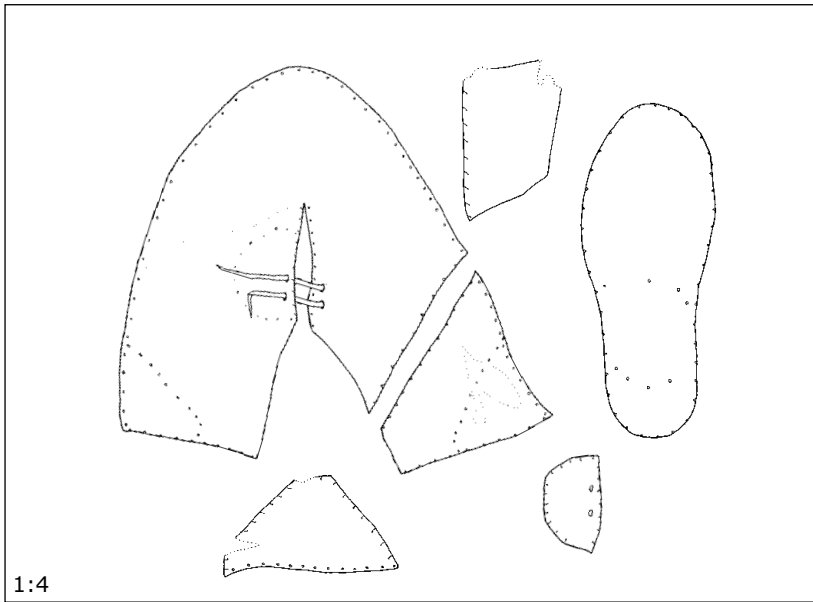
Een aparte categorie vormen de stillegangen (Goubitz 110) waarvan vier exemplaren aanwezig zijn. Een stillegang is een trip waarbij niet alleen het tripleer, maar ook de zool van leer is gemaakt. Onder deze

categorie is ook een schoen gerekend waarvan het voorblad is versneden tot een tripleer (153-L01, afb. 92.4).

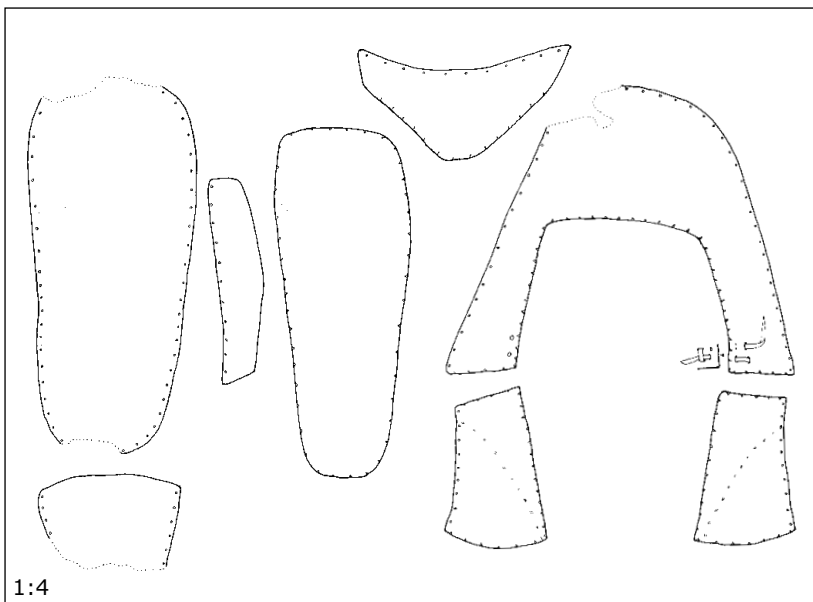
Van een aantal schoenen kan de schoenmaat aan de hand van de lengte van de zool worden bepaald (1,5 maal de lengte van de zool). Daarnaast is nog een aantal losse zolen aanwezig. In totaal kan van 41 schoenen de maat worden gegeven. De schoenmaten variëren van maat 21 tot en met maat 42. De grafiek vertoont geen duidelijk top bij maten die als de meest gangbare mannen- en vrouwenmaat kunnen worden beschouwd. Er lijkt eerder sprake van een meertoppige verdeling waarbij de maten 21, 24, 27, 30, 34 en 36 de toppen vormen. Een geleidelijke verdeling lijkt logischer, maar wellicht maakten de schoenmakers vooral

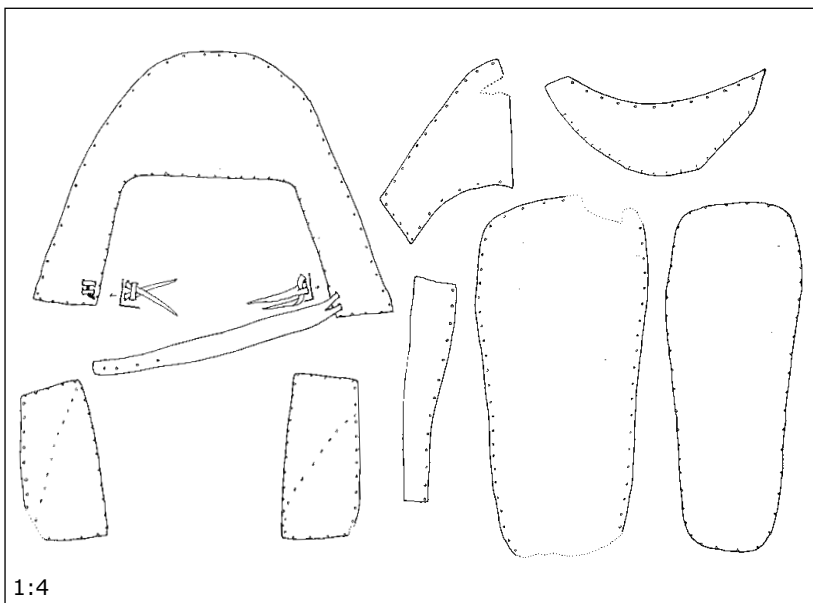
91. Leren schoen, type Goubitz 125, schoenmaat 30

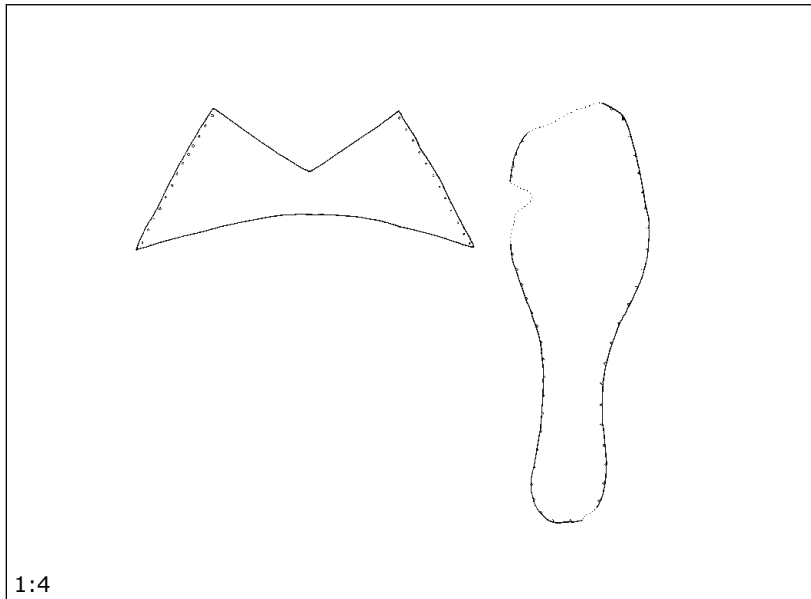
91.1
 ENK-126-124-L01
 ophogingslaag (1475-1500)
 type: Goubitz 65

91.2
 ENK-126-87-L03
 ophogingslaag (1475-1500)
 type: Goubitz 125

91.3
 ENK-126-87-L04
 ophogingslaag (1475-1500)
 type: Goubitz 125

92.4
ENK-126-153-L01
ophogingslaag (1475-1500)
type: Goubitz 110

bepaalde maten. Het aandeel van de kindermaten valt op. Een heel aantal kinderschoenen is van kalfsleer gemaakt, in tegenstelling tot de meeste schoenen voor volwassenen die van rundleer zijn. Bij een kleine maat leende het soepele kalfsleer zich vermoedelijk beter om de schoen in model te brengen.

Andere voorwerpen van leer dan schoenen zijn opvallend weinig aanwezig. Mes- of dolkschedes zijn niet gevonden. Wel is een aantal stukken leren bekleding aangetroffen waarvan de functie onbekend is.

5.1.4 Hout

Een andere vergankelijke vondstcategorie zijn de houten voorwerpen. Enkele gedraaide houten nappen zijn in het veld niet bewaard omdat deze in te slechte staat bleken te verkeren. Een houten kam is wel geconserveerd (124-H01, afb. 93). Tot slot is een gebroken natuurstenen netverzwaring gevonden.

93. Houten kam. Schaal 1:1.

5.1.5 Conclusie

Het vondstmateriaal dateert met name uit het laatste kwart van de 15de eeuw. Kenmerkende producten voor deze tijd zijn bijvoorbeeld sgraffito-borden en een puntneuskruik. Witbakkend aardewerk, een keramieksoort die eind 15de eeuw verschijnt, ontbreekt vrijwel volledig (slechts 0,4%). Naast steengoed is vrijwel geen importkeramiek aanwezig. Slechts één scherf 'Isabela polychrome' (vanaf 1475) komt voor. Italiaanse majolica uit Montelupo (vanaf 1500) is niet aanwezig. Opmerkelijk is dat de sluitdatum van de keramiek in werkput 6 en 7 omstreeks 1500 lijkt te liggen, terwijl dit in werkput 8 iets later lijkt te zijn. Op basis van de stratigrafie lijkt er geen sprake te zijn van een verschil in moment van opbrengen van de laag tussen de verschillende werkputten. Vandaar dat bij de spoorbeschrijving het moment van opwerpen van de laag op omstreeks 1500 is gesteld. Het vondstcomplex geeft een goed beeld van de materiële cultuur die in die tijd in Enkhuizen in omloop was.

5.2 Vijzeltuin-West (zone 5): afvalkuil S25/S26 1670-1690

De hoeveelheid vondstmateriaal uit de beide sporen is zeer groot. Bij de uitwerking bleek het materiaal uit beide sporen bij elkaar te horen, waarna is besloten het materiaal als één complex te behandelen. De verschillende vondstnummers (V11, V12, V18, V19, V28, V29, V33, V34 en V35) zijn samengevoegd onder V34. Achter dit hoofdstuk is een catalogus van de complete of vrijwel complete objecten van keramiek opgenomen. Bijzondere scherven staan bij de lopende tekst afgebeeld. De volledige determinatielijst staat in de bijlagen.

5.2.1 Keramiek

In totaal zijn uit de afvalkuil 4609 scherven verzameld die een minimum aantal van 553 exemplaren vertegenwoordigen. Dit aantal is exclusief de tabakspijpen, de pijparden beeldjes en de knickers van steengoed. De hoeveelheid keramiek uit de afvalkuil vormt 57% van de totale hoeveelheid keramiek die tijdens het onderzoek is aangetroffen, wat duidelijk maakt om wat voor grote hoeveelheid het gaat.

De grootste categorie wordt gevormd door roodbakkend aardewerk (42% van het MAE). Daarna vormen witbakkend aardewerk (22%) en Nederlandse faience (17%) de grootste materiaalgroepen. Ook Nederlandse majolica vormt een belangrijke groep onder de vondsten (9%). De andere keramieksoorten zijn met kleine percentages aanwezig: Italiaanse faience (3,4%), steengoed (2,4%), Chinees porselein (1,8%), Portugese faience (1,1%), Franse faience (1,3%), Italiaans witbakkend aardewerk (0,2%), Jydepot-aardewerk (0,2%) en Weser-aardewerk (0,2%).

Materiaal	Aantal	%	MAE	%
steengoed 2	40	0,9	13	2,4
roodbakkend	2707	58,7	232	42,0
witbakkend	1035	22,5	119	21,6
majolica	201	4,4	48	8,7
faience	465	10,1	95	17,2
Portugese faience	16	0,3	6	1,1
Franse faience	17	0,4	7	1,3
Italiaanse faience	82	1,8	19	3,4
Chinees porselein	40	0,9	10	1,8
Jydepot-aardewerk	1	0,0	1	0,2
Weser-aardewerk	4	0,1	1	0,2
Indet.	1	0,0	1	0,2
Totaal	4609	100	552	100

Fig. 6 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten afvalkuil 1670-1690

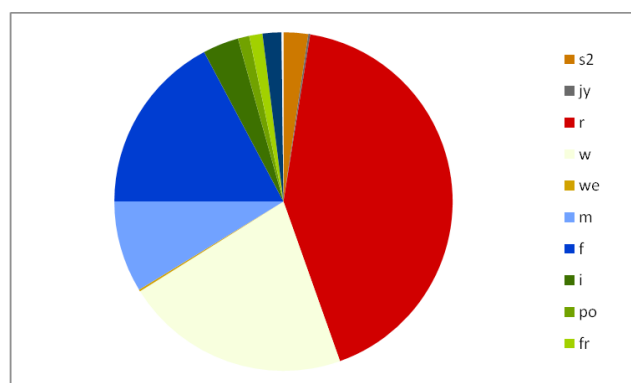

Fig. 7 Verhoudingen keramieksoorten (percentages van MAE) van de afvalkuil 1670-1690

Steengoed vormt een relatief kleine groep met een minimum van tien kannen en een pot. Hieronder zijn zeker drie baardmankruiken aanwezig, waarvan één compleet bewaard is gebleven (34-C90). De kruik (s2-kan-32) is voorzien van een geometrisch baardmanmasker, een typisch kenmerk van een late baardmankruik (1640-1675), en een medaillon met hart. Zeker zeven kannen zijn afkomstig uit Raeren/Westerwald, waarvan bij één het volledige potlichaam exclusief rand bewaard is gebleven (35-C35). Deze kan is voorzien van een zoutglazuur met kobaltoxide en een rankendecoratie die typisch voor het eerste kwart van de 17de eeuw is.

Het roodbakkend aardewerk omvat een groot aantal vormen: bakpannen, bekers, borden, deksels, grapes, een kastanjepofkan, een kom, koppen, lekschalen, miniaturen, olielampen, pispotten, potten, steelkommen, testen en een zalfpot. Grapes vormen de grootste groep met minimaal 57

Materiaal	Vorm	Typenr	Totaal	MAE		
steengoed 2	kan	s2-kan-32	3	2		
		s2-kan-55	1	1		
	pot	s2-kan-	32	9		
		s2-pot-	4	1		
roodbakkend	bakpan	r-bak-1	4	2		
		r-bak-6	128	28		
	beker	r-bak-12	8	5		
		r-bak-16	1	1		
		r-bek-NT	15	4		
		bord	r-bor-11	5	4	
			r-bor-43	3	2	
			r-bor-47	2	2	
			r-bor-50	27	17	
	r-bor-		32	5		
	deksel	r-dek-13	26	9		
		r-dek-15	1	1		
		r-dek-16	2	2		
		r-dek-29	2	2		
	grape	r-gra-11	29	5		
		r-gra-33	7	6		
		r-gra-34	11	7		
		r-gra-46	60	8		
		r-gra-49	8	8		
		r-gra-52	15	4		
		r-gra-54	1	1		
		r-gra-65	2	2		
		r-gra-	206	16		
		kan	r-kan-72	1	1	
			r-kom-22	1	1	
		kop	r-kop-2	82	13	
			r-kop-4	18	4	
			r-kop-5	2	2	
			r-kop-17	1	1	
	r-kop-		4	2		
	r-lek-1		21	3		
	r-min-		9	4		
	olielamp	r-oli-2	26	7		
		r-pis-5	2	2		
	pispot	r-pis-48	7	4		
		r-pis-	15	1		
	pot	r-pot-57	5	3		
		r-stk-2	13	5		
	steelkom	r-stk-8	11	4		
		r-stk-	1	1		
		r-tes-2	71	6		
	test	r-tes-12	21	4		
		r-tes-28	33	4		
		r-zal-3	1	1		
	zalfpot	r-	1767	18		
		indet				
	witbakkend	grape	w-gra-7	2	1	
			w-gra-12	1	1	
			w-gra-22	5	5	
			w-gra-	33	12	
			w-kan-	2	1	
			kandelaar	w-kdl-	4	1
				w-kom-15	20	4
kop			w-kop-3	36	13	
			w-kop-6?	11	7	
			w-kop-14	1	1	
		w-kop-16	1	1		
		w-kop-30	1	1		
		w-kop-53	1	1		
		w-kop-	1	1		
lekschaal		w-lek-2	1	1		
		w-lek-3	17	4		
miniatuur		w-min-	2	2		
		w-oli-2	19	8		
olielamp		w-ond-1	1	1		
		w-pis-2	89	9		
pispot		w-pis-4	1	1		
		w-pot-6	1	1		
pot		w-pot-	1	1		
		w-pot-	1	1		
spaarvarken		w-spa-1	1	1		
		w-tes-3	7	3		
test		w-tes-	1	1		
		w-tes-	1	1		
zalfpot		w-zal-3	6	5		
		w-	770	32		

Fig. 8 Typenlijst keramiek afvalkuil 1670-1690 (deel 1)

exemplaren. De meest voorkomende typen zijn de r-gra-46 en r-gra-49. De eerste is een grote wijde kookpot met steile wand en massieve steel. Eén van deze is vrijwel compleet bewaard gebleven (34-C56). Ze zijn alle voorzien van een kraagrand met brede dekselgeul en niet van een hamerkoprand, zoals kenmerkend voor de eerste helft van de 18de eeuw is. Dit type grape komt voor vanaf het laatste kwart van de 17de eeuw. De r-gra-49 is een hoge grape, waarvan de bodem inwendig geel of groen is geglaazuurd. Diverse van deze grapes zijn vrijwel compleet (34-C47, 34-C51 en 34-C52). Dit model komt voor in de tweede helft van de 17de en eerste helft van de 18de eeuw. Opvallend is verder het voorkomen van de r-gra-11, een grape met een randprofiel dat omschreven wordt als de BoZ-rand, omdat deze zeer typerend voor de productie in Bergen op Zoom is. Dit type grape komt voor in de tweede helft van de 17de en begin van de 18de eeuw. Na de grapes vormen de bakpannen de grootste groep met een minimum van 36 pannen. Vrijwel alle bakpannen zijn ondergebracht bij het type r-bak-6: een bakpan met een hoge kraagrand. Dit type pan heeft vrijwel altijd een massieve steel en heeft een platte bodem of een bodem met korte poten. De r-bak-6 is het dominante type bakpan in de 18de eeuw, maar de bakpannen uit de afvalkuil vallen typologisch tussen de kraagrand en de hoge kraagrand en zijn op basis daarvan in de tweede helft van de 17de eeuw te dateren. Ook borden zijn met een groot aantal aanwezig (minimaal 30 exemplaren). De meeste borden zijn van het type r-bor-50: een bord op standlobben met brede platte vlag. Dit type komt zowel onversierd als versierd voor. De decoratie is meestal een gele spiegel met gele sliedversiering

majolica	bord	m-bor-1	2	2	
		m-bor-3	3	3	
		m-bor-12	1	1	
		m-bor-13	2	2	
		m-bor-	191	38	
		m-kan-	1	1	
faience	bord	m-mos-1	1	1	
		f-bor-1	12	6	
		f-bor-2	88	31	
		f-bor-8	5	5	
		f-bor-11	4	3	
		f-bor-15	2	2	
		f-bor-	196	14	
		f-kom-1	2	1	
		f-kom-3	2	2	
		f-kom-8	3	2	
		f-kom-10	3	2	
		f-kom-13	2	2	
		f-kom-17	1	1	
		f-kom-	1	1	
		f-kop-	9	5	
	f-plo-2	2	2		
	f-plo-3	1	1		
	f-plo-	15	4		
	f-the-3	1	1		
	f-vaa-	1	1		
	f-zal-2	1	1		
	f-zal-3	1	1		
	f-zou-	1	1		
	f-	112	6		
	Portugese faience	bord	po-bor-1	8	2
		kan	po-bor-	4	2
	Franse faience	plooischotel	po-kan-	4	2
fr-plo-1			13	4	
Italiaanse faience	bord	fr-vaa-	4	3	
		i-bor-2	1	1	
		i-bor-3	12	1	
		i-bor-	8	5	
		i-bor-1	1	1	
	kom	i-kom-3	1	1	
		i-kom-5	2	2	
		i-kom-	20	2	
	lekschaal	i-lek-	20	2	
		i-plo-	10	3	
i-plo-		2	2		
i-vaa-		2	2		
Chinees porselein	bord	i-	25	1	
		p-bor-5	8	1	
	fles	p-fle-	1	1	
	kom	p-kom-6	3	1	
		p-kom-8	2	1	
	kop	p-kop-1	1	1	
		p-kop-3	2	1	
		p-kop-9	2	1	
		p-kop-13	4	1	
		p-kop-	5	2	
		p-	12	0	
jydepot-aw	grape	jy-gra-1	1	1	
Weser-aw	indet	we-	4	1	
indet.	kom	?	1	1	
Totaal			4609	552	

Fig. 8b Typenlijst keramiek afvalkuil 1670-1690 (deel 2)

(S-vormige streepjes) op de vlag. Een van de borden is op de vlag voorzien van een soort zonnetjes en strepen in slib (34-C37). Vijf borden hebben een marmerdecoratie, een versieringswijze die kenmerkend voor de periode 1675-1750 in Friesland is.

Een andere groep binnen het roodbakkerd aardewerk wordt gevormd door de koppen (minimaal 22 exemplaren). De meeste koppen zijn van het type r-kop-2, dat voorkomt in de 16de en 17de eeuw. Slechts enkele exemplaren zijn van het type r-kop-4, een kop met een steilere wand dan de r-kop-2. De r-kop-4 is typerend voor de 18de eeuw en komt voor vanaf circa 1700. Deze koppen zijn vaak voorzien van slibversiering, een verschijnsel dat onder de koppen uit de afvalkuil niet voorkomt. Onder de vondsten bevinden zich relatief veel deksels (minimaal 14 stuks). De r-dek-13, een deksel en oor en aan de onderkant platte rand, is het meest voorkomende model. Diverse van deze deksels zijn vrijwel compleet (34-C40, C41 en C42). Enkele kleine deksels zijn voorzien van gaten en zijn van het type r-dek-29, een deksel met knop. Een van deze is vrijwel compleet (34-C43). Mogelijk is dit deksel bestemd voor een kastanjepofkan (zie onder). Ook testen vormen een groep die met een relatief hoog aantal aanwezig is (minimaal 14 exemplaren). Hierbinnen zijn twee subgroepen te onderscheiden: kleine testen met vierkante bak (geglazuurd

en ongeglazuurd) en grote testen met een platte zijde op poten (vrijwel ongeglazuurd). De eerste subgroep valt uiteen in de r-tes-2 en r-tes-12 en de tweede subgroep behoort tot type r-tes-28. Dit laatste model was speciaal gemaakt om makkelijk te kunnen kantelen bij het haardvuur en de gloeiende kooltjes in de bak te schuiven.

Verder zijn diverse modellen steelkommen (acht exemplaren), zeven olielampen, zeven pispotten, vier bekers, drie potten, drie lekschalen en vier miniatures aanwezig. Onder de vondsten bevindt zich slechts één zalfpot en één kan (34-C64). De bekers hebben een weinig voorkomende vorm. Ze staan op een standvlak, hebben een hoge steile wand en twee naast elkaar geplaatste verticale oren. Geen enkel exemplaar is compleet. Opmerkelijk is dat bij een andere opgraving in Enkhuizen een beker met identiek model is gevonden, al heeft deze

wel een ander baksel.⁵⁰ Een pot is noemenswaardig omdat deze op de schouder is voorzien van een tekst in slib. Deze luidt: NIET SONDER GOD 16..9 (34-C54). Helaas is het jaartal incompleet. Waarschijnlijk is dit 1669 of 1689. De twee andere potten zijn grote modellen met twee verticale oren op de rand. Dit model komt zowel in rood- als witbakkend aardewerk regelmatig in Enkhuizen voor, maar is een type dat nog niet in het Deventer-systeem staat. Een compleet exemplaar is gevonden bij een opgraving op het terrein van de voormalige Enkhuizer Banketfabriek in 1994.⁵¹ Verondersteld wordt dat dit model een typisch Enkhuizer product is.⁵² Tot slot is een bovenkant van een kastanjepofkan gevonden. De schouder en hals van deze kan is voorzien van gaten.

Bij het witbakkend aardewerk komt een aantal vormen voor die bij het roodbakkend aardewerk ontbreekt, namelijk: een kandelaar, een ondersteek en een spaarvarken. De andere vormen komen zowel bij het rood- als het witbakkend aardewerk voor: grapes, een kan, kommen, koppen, lekschalen, miniatures, olielampen, pispotten, potten, testen en zalfpotten. Enkele vormen die bij het roodbakkend aardewerk veel aanwezig zijn, zoals de bakpannen, borden en deksels, ontbreken bij het witbakkend aardewerk. Een aparte groep onder het witbakkend aardewerk wordt gevormd door zogenaamd spikkelgoed: een mooi geglazuurde aardewerksoort met spikkels ijzeroxide in het glazuur. Deze wijze van versieren is een imitatie van Duits Hafner-aardewerk en komt in (oost) West-Friesland voor in de tweede helft van de 17de eeuw. Het is vooralsnog onbekend waar deze aardewerksoort is geproduceerd. Vondsten zijn bijvoorbeeld gedaan in Bovenkarspel.⁵³ Het vormenspectrum wijkt af van het gangbare witbakkende aardewerk. Dit geldt ook voor het enige vrijwel complete voorwerp van spikkelgoed in de afvalkuil, namelijk een kop (34-C28, w-kop-53). De kop heeft een zevenkantige bak, een vorm die bij de testen van het gangbare witbakkende aardewerk niet voorkomt. De overige scherven spikkelgoed zijn afkomstig van grapes waarvan de vorm niet kan worden bepaald. Onder het witbakkend aardewerk vormen koppen de grootste categorie (24 exemplaren), gevolgd door grapes (19 exemplaren) en pispotten (10 exemplaren). De andere vormen zijn met kleinere aantallen aanwezig. Hieronder bevindt zich een pot van een model dat bij het roodbakkend aardewerk als typisch voor Enkhuizen is beschreven. Een leuke vondst is een vrijwel compleet spaarvarken (34-C31).

De vormvariatie bij de Nederlandse majolica is veel kleiner dan bij de hiervoor besproken keramieksoorten. Vrijwel alle scherven hebben behoord bij borden (46 exemplaren). Daarnaast is één kan en één mosterdpot aanwezig. De fragmenten van de borden zijn in de meeste gevallen te klein om het type te kunnen bepalen. De m-bor-3 is het dominante type. De beschildering is in de meeste gevallen in blauw uitgevoerd. Onder de vondsten bevindt zich de spiegel van een wapenschotel (34-C21, afb. 95) en de spiegel van een pannenkoekenschotel

94. Scherf van witbakkend aardewerk, vermoedelijk van een test, met de letters MAR. Schaal 1:1.

50 Duijn 2010, 126 (cat.nr. 15).

51 Ibidem, 90-91, 141 (cat.nr. 57 en 58).

52 Ibidem.

53 Bartels 2009.

95. Spiegel van een majolicabord met wapenschild

96. Spiegel van een majolicabord met landschap

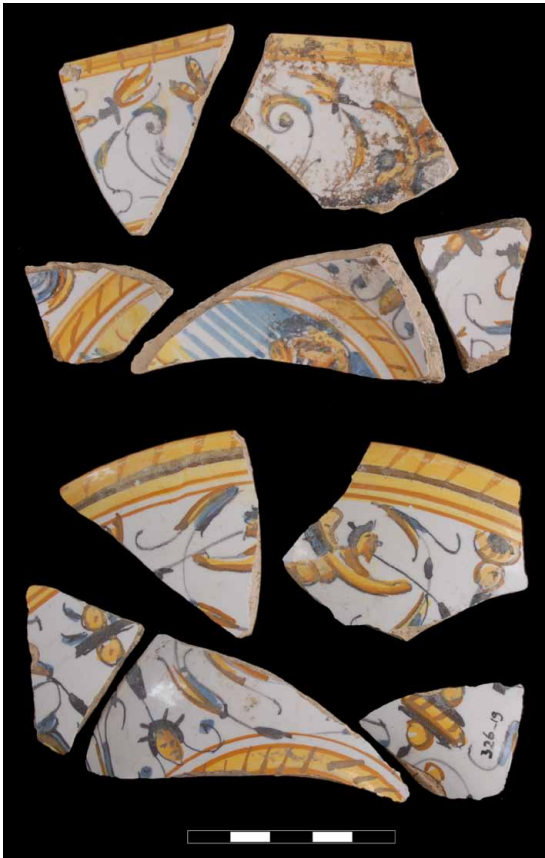
97. Spiegel van een majolicabord met ruiter

met landschap (34-C22, afb. 96). Beide zijn typerend voor de Friese productie vanaf circa 1675. Enkele borden hebben een veelkleurige beschildering, waaronder een ruiter (34-C18, afb. 97). Ook dit is een typisch Fries product. Onder de borden bevinden zich ook volledige witte exemplaren. De mosterdpot is een oud stuk binnen het vondstmateriaal want deze is gemaakt in de eerste helft van de 17de eeuw (34-C19).

Bij de faience is de vormvariatie veel groter dan bij de majolica. Naast borden (61 exemplaren) komen tien kommen, zes koppen, zeven ploischotels, een theepot, een vaas, twee zalfpotten en een zoutvat voor. De meeste borden behoren tot het type f-bor-2. Deze zijn meestal beschilderd met landschappen (34-C03), fruit (34-C02) of spreuken (34-C10), maar ook volledig witte exemplaren komen voor (34-C07). Enkele borden van het type f-bor-1 (34-C111 en C12) en f-bor-8 (34-C08) zijn beschilderd met Chinese motieven. Hetzelfde geldt voor een kom (34-C13) en een ploischotel (34-C15). Bij twee kleine bordjes valt op dat de standring secundair is doorboord om deze aan de muur te kunnen hangen. Kennelijk werden deze voorwerpen van voldoende waarde geacht om als sierobjecten te fungeren.

Een categorie die qua wijze van beschilderen verwant is aan Italiaanse faience, maar een herkomst heeft veel dichterbij huis, is faience waarvan de productie wordt toegeschreven aan het atelier van Verstraeten in Haarlem (afb. 98). Deze Nederlandse faience in compendiario-stijl werd kennelijk bijzonder of mooi genoeg geacht om pas zo'n 50 jaar later te worden weggegooid. Deze faience dateert namelijk uit de periode 1645-1655.⁵⁴ Onder de scherven uit de kuil bevinden zich minimaal twee borden, twee crespina's, een kom en een kop. De kom is aan beide zijden van een beschildering voorzien. Centraal op de bodem heeft een putto met vleugels afgebeeld gestaan, waarvan nog net het hoofd

54 Jaspers 2007, 85.

98. Scherven van faience uit het atelier van Verstraeten in Haarlem, 1645-1655.

Links boven: bord

Rechts boven: geplooid kom

Links midden: kom (binnen- en buitenzijde)

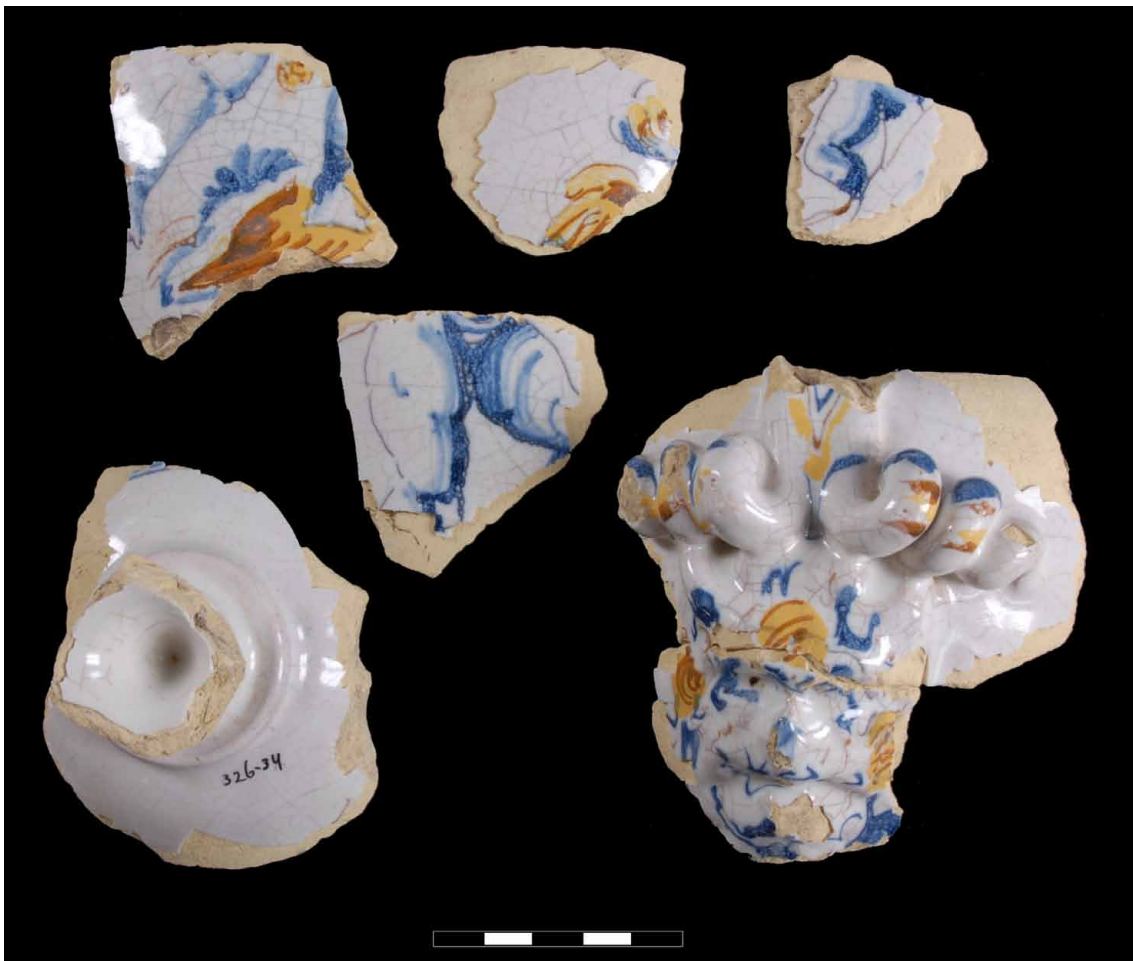
Rechts midden: geplooid kom en bord

Links onder: kop

is te zien. Van de twee crespina's (geplooiden kommen op voet) zijn slechts kleine fragmenten bewaard gebleven. Een compleet exemplaar is eerder in Enkhuizen op het terrein van de voormalige Enkhuizer Banketfabriek gevonden.⁵⁵

Het overige vondstmateriaal is importkeramiek. De Italiaanse faience vormt hierbij de grootste groep. De vondsten kunnen het beste per decorgroep worden besproken. De meeste scherven behoren tot de decorgroep *compendiario* (minimaal negen voorwerpen). Hieronder heeft zich een fraaie vaas met gedecoreerde oren bevonden (34-C79, afb. 99). Op de buik van de vaas stonden putti afgebeeld. Verder zijn onder de scherven twee frutières te herkennen, die zich kenmerken door een opengewerkte rand (afb. 100).

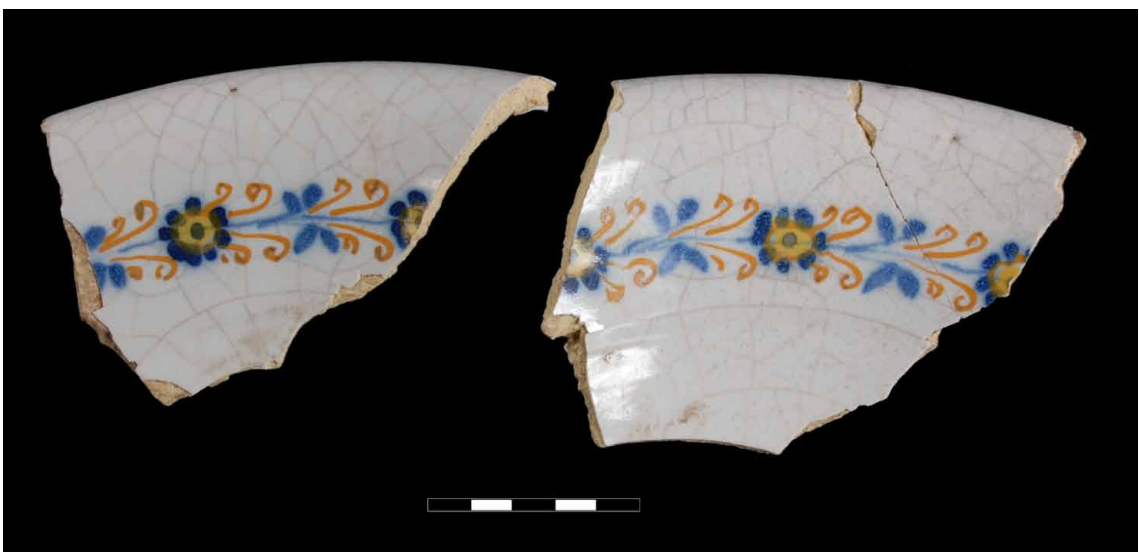
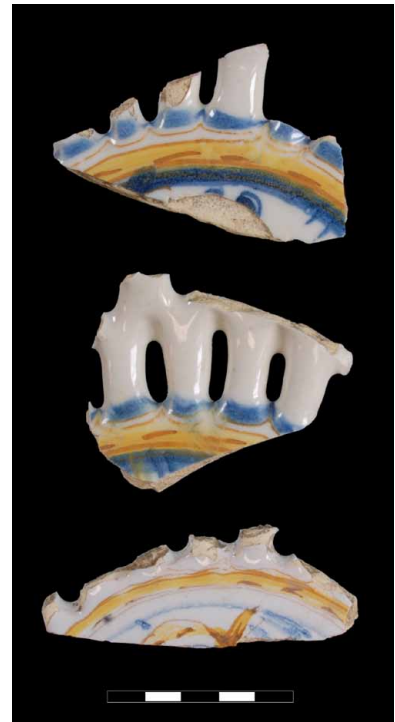
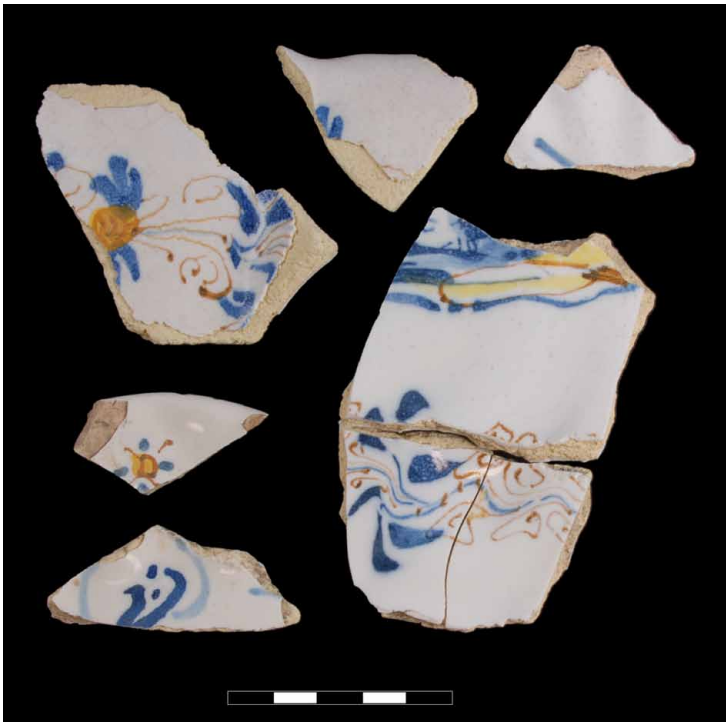
Een bordje valt onder de decorgroep *a raffaellesca* (34-C01, afb. 103). Centraal staat een putto afgebeeld op een donkerblauwe achtergrond met rondom een kabelrand. Rondom de centrale voorstelling zijn grotesken geschilderd en op de achterkant van het bord gestileerde bladeren. De standing is secundair doorboord om het bord aan de wand te kunnen hangen op een dusdanige wijze dat het de voorstelling op het bord recht hing. De standing van het bord is sterk afgesleten, wat wijst op langdurig gebruik. Het bord dateert uit de periode 1575-1625 en is mogelijk gemaakt in Deruta in Italië, hoewel deze toeschrijving niet geheel zeker is.⁵⁶ Een andere scherv is met zekerheid toe te schrijven aan Deruta (34-C81, afb. 102). De scherv is afkomstig van een crespina. Fraai beschilderd is de bodem van een ploischotel in *calligrafico*

99. Scherven van een kan of vaas van Italiaanse faience, *compendiario*, uit Ligurië, 1610-1650.

55 Duijn 2010, 158 (cat.nr. 105).

56 Jaspers 2007, 87 en 235.

100. Scherven van Italiaanse faience, compendiario, 1600-1650.

101. Bodem van een Italiaanse (plooi)schotel in calligrafico naturalistico. De schotel dateert uit 1600-1650. Afgebeeld staan een hond, een leeuw en een haas. Schaal 1:2.

103. Voor- en achterkant van een bord van Italiaanse faience, a raffaellesca, Deruta of Ligurië, 1600-1650. Op de spiegel staat een putto afgebeeld. Op de vlag staan fabeldieren en ornamentele versieringen. De standring van het bordje is secundair doorboord. Schaal 1:2.

101. Scherf van Italiaanse faience in calligrafico naturalistico, 1600-1650. Schaal 1:1.

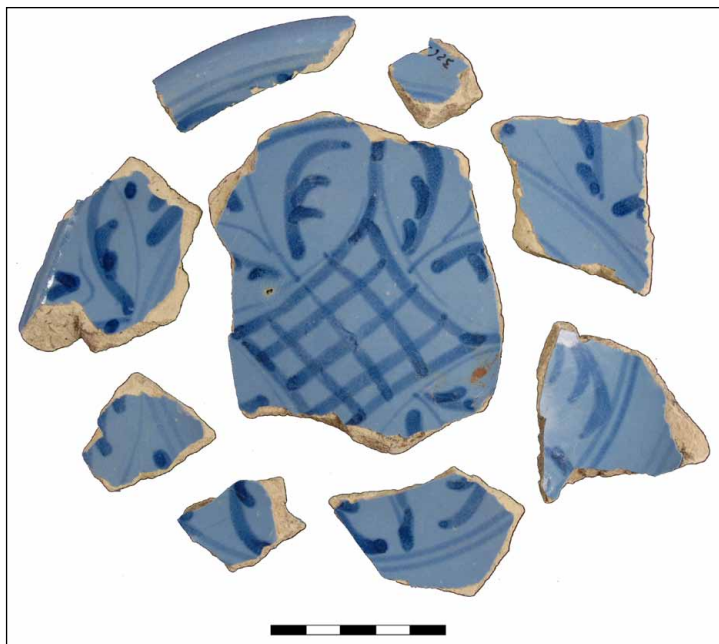

102. Scherf van een geplooid kom van Italiaanse faience, Deruta, 1600-1650. Schaal 1:1.

104. Voor- en achterkant van een scherf van Italiaanse faience, vermoedelijk Ligurië, 1600-1650. Schaal 1:2.

naturalistico (29-C01, afb. 101). Op de spiegel van de schotel is in blauw een scene met dieren geschilderd. Onderaan rent een haas met omgewende kop. Rechts bovenaan is een springende leeuw te zien. Links bovenaan staat een hond. Tussen de dieren zijn plantaardige motieven aangebracht. Een scherf met vrijwel identieke voorstelling is eerder in Enkhuizen gevonden en bevindt zich in de collectie van het Zuiderzeemuseum.⁵⁷ Op de spiegel staan dezelfde drie dieren afgebeeld, maar de leeuw staat midden boven, de haas links onder en de hond rechts onder. Andere parallellen van Italiaanse plooischotels die op deze wijze zijn beschilderd, zijn tot nu toe niet bekend uit Nederlandse bodem. Ook een kan, waarvan drie fragmenten zijn gevonden, is tot deze groep te rekenen (afb. 15-5). De decorgroep *calligrafico naturalistico* is genoemd naar de kalligrafische en naturalistische wijze van schilderen. De weinige uit Nederlandse bodem bekende vondsten van deze decorgroep zijn uit Ligurië of Turijn afkomstig en dateren uit de periode 1600 tot 1650.⁵⁸ Eén scherf is voornamelijk niet goed thuis te brengen (19-C04, afb. 104). De scherf is veelkleurig beschilderd met motieven en een vakkenindeling die aan Chinees porselein ontleend lijken te zijn. Tot slot bevindt zich onder de scherven een fragmentarisch bewaard gebleven bordje in *berrettino* (34-C72, afb. 105). Het behoort tot het Ligurisch blauw.

105. Fragmentarisch bordje van Ligurisch blauw (*berrettino*)

Fransen faience is met zeven voorwerpen aanwezig: vier plooischotels en drie vazen.

Tot deze categorie behoort een vaasje met IHS-monogram in *compendiario*-stijl (34-C02). De scherf is rozerood van kleur. De voet en de rand van het vaasje ontbreken. In de kunsthistorische literatuur wordt dit type vaasje als altaarvaasje aangeduid, bestemd voor het plaatsen van bloemen op een altaar. Mogelijk is het altaarvaasje geproduceerd in Nevers in Frankrijk in de periode 1620 tot 1650. Uit Nevers zijn namelijk vazen met oren met leeuwenkoppen en IHS-monogram op de buik bekend.⁵⁹ Een klein wandscherfje toont aan dat nog een tweede identieke vaas aanwezig is geweest (afb. 111). Een derde wandscherf is afkomstig van een altaarvaas met putto en drie guirlandes (afb. 110). Dit type vaas is met zekerheid in Nevers geproduceerd. Een compleet exemplaar van een dergelijke vaas is gevonden in Graft.⁶⁰ Eveneens met zekerheid uit Nevers afkomstig is de bodem van een plooischotel (19-C05, afb. 106). Op de schotel is in blauw, geel en oranje een wandelende man geschilderd. Een vrijwel identieke schotel is gevonden in Akersloot en wordt toegeschreven aan Nevers.⁶¹ Onlangs is een overzichtswerk van faience uit Nevers verschenen en hierin komt een plooischotel

57 Hijmersma 1977, 14-15. Collectie Zuiderzeemuseum Enkhuizen, in bruikleen bij Archeologie West-Friesland.

58 Jaspers 2007, 62.

59 Rosen 2009, 141.

60 Jaspers 2007b, 10.

61 Jaspers 2007b, 5.

106. Bodem van een ploischotel, gele scherf, Nevers, 1620-1640.

109. Wandscherf van een ploischotel, rode scherf, Nevers of Rouen, 1600-1650.

107. Randscherf van een ploischotel, gele scherf, Nevers of Rouen, 1600-1650.

110. Scherf van een altaarvaas, rode scherf, Nevers of Rouen, 1600-1650.

108. Randscherf van een ploischotel, rode scherf, Nevers of Rouen, 1600-1650.

111. Wandscherf van een vaas met IHS-monogram, Nevers, 1600-1650

voor waarvan de voorstelling sterk doet denken aan de hier besproken schotel.⁶² Deze wordt gedateerd in de periode 1620-1640. Onder de vondsten bevinden zich diverse scherven van andere Franse ploischotels, maar bij die exemplaren ontbreekt de centrale voorstelling (afb. 107-108).

Minimaal zes voorwerpen behoren de Portugese faïence: vier borden en een kan (afb. 114). Alle voorwerpen zijn fragmentarisch overgeleverd. Ze zijn geproduceerd in de periode 1630-1660.

Verder komt uit de afvalkuil een kleine hoeveelheid Chinees porselein (afb. 115). Het enige voorwerp dat volledig reconstrueerbaar is, is een klein pimpeltje uit de periode 1600-1625 (34-C83). Onder de scherven bevindt zich slechts één bord. Dit bord is van kraakporselein uit de periode 1600-1650. De overige scherven hebben behoord tot kommen en koppen die behoren tot het kraakporselein en overgangsporselein.

Typische Kangxi-decoraties ontbreken.

Onder de vondsten bevindt zich tot slot een scherf Jydepot-aardewerk, Weser-aardewerk en een indeterminerbaar baksel. Deze laatste scherf heeft een marmerdecoratie die sterk doet denken aan Italiaans roodbakend aardewerk uit Pisa, maar het baksel is niet rood, maar geel van kleur (afb. 112). De productieplaats is vooralsnog onbekend.

112. Randscherf van een witbakkende keramieksoort met marmerdecoratie

Andere leuke vondsten zijn twee pijpenaarden beeldjes. Het ene beeldje stelt een koning voor, te herkennen aan zijn koninklijke mantel, rijksappel in de linkerhand en zwaard in de rechterhand (19-C01, afb. 113). Het beeldje dateert vermoedelijk uit de late 17de eeuw. Mogelijk is het een afbeelding van stadhouder Willem III die in 1689 ook koning van Engeland, Schotland en Ierland werd. Zeker is dit echter niet want bij de pijpenaarden beeldjes die Willem III voorstellen, wordt hij op een andere wijze uitgebeeld. Uit de kuil komen verder diverse fragmenten van wandtegels, waaronder een aantal complete exemplaren (afb. 117).

113. Voor- en achterkant van een pijpenaarden beeldje. Het beeldje stelt een koning voor met zwaard in de rechterhand en rijksappel in de linkerhand. Schaal 1:1.

114. Pijpenaarden beeldje. Schaal 1:1.

62 Rosen 2009, 139.

115. Scherven van Portugese faience, 1620-1660

Boven: bord, Lissabon

Links midden: scherven diverse borden, Lissabon

Rechts midden: bord, Villa Nova

Links onder: kan, Lissabon

Rechts onder: kan, Italiaanse faience, calligrafico

116. Scherven van Chinees porselein, 1600-1660.

Een grote vondstcategorie wordt gevormd door tabakspijpen. Deze staan in een apart hoofdstuk beschreven. In totaal zijn 257 tabakspijpen geteld. Vrijwel alle exemplaren dateren uit de periode 1680-1690. Enkele exemplaren vallen buiten deze periode, waaronder een tabakspijp die na 1705 is geproduceerd. Mogelijk is deze pijp als ruïst binnen het complex te beschouwen en is deze afkomstig uit een omringend spoor. Enkele pijpen zijn op basis van de merken te dateren in de jaren 90 van de 17de eeuw (één na 1691 en twee na 1692). Op basis hiervan kan de sluitdatum van de afvalkuil met zekerheid na 1692 worden geplaatst.

5.2.2 Glas

Uit de afvalkuil zijn diverse fragmenten glas verzameld. Naast vensterglas is dit gebruiksglas, waaronder roemers, bekers en flessen. De hoeveelheid glas is in verhouding tot de hoeveelheid keramiek zeer klein. Slechts zes fragmenten zijn afkomstig van roemers met braamnoppen.

117. Wandtegels uit de afvalkuil

Vermoedelijk gaat het om slechts twee exemplaren. Tot de flessen behoren 28 glasfragmenten, waaronder de bodems van twee grote bolle wijnflessen, wandscherven van twee knijpflessen en minimaal drie kleine flesjes met loden schroefdoppen. Verder zijn 21 fragmenten afkomstig van bekers, waaronder twee knobbelbekers, twee wafelbekers, een beker met passen en een vetro-a-filibeker. Tot slot is een randfragment van een albarello aanwezig. Dat is een weinig voorkomende vorm. Het glaswerk vormt verder een vrij standaardrepertoire voor de tweede helft van de 17de eeuw.

5.2.3 Metaal

Uit de afvalkuil komen enkele metaalvondsten: drie fragmentarisch bewaard gebleven boekbeslagen (V29), vijf kleine lakenloden (V18, V28 en V34), een fragment van een messing muurhaak (V12), een loodstrip van glas-in-lood (V18), twee loden schroefdoppen (V18 en V34), twee koperen munten (V12) en een tinnen lepel met roosmerk (29-M01, afb. 118). De ene munt is een duit uit Holland uit 1611 en de andere munt is een Fries oord uit de late 16de eeuw. IJzer is vermoedelijk slecht bewaard gebleven, want bij een drietal mesheften ontbreekt het ijzeren lemmet (afb. 119).

118. Tinnen lepel, de bak gemerkt met een roosmerk. Schaal 1:2.

5.2.4 Overig

Een van de aangetroffen heften is van een harde houtsoort (34-H01, afb. 119.3). Het heft is rond van vorm en vertoont aan het uiteinde een gebruikspolijsting. Het heft is voorzien van een messing heftbeschermer. De twee andere heften zijn van been gemaakt (19-B01 en 19-B02, afb. 119.1 en 119.2). Verder is een kleine benen luizenkam gevonden (18-B01, afb. 120). Luizenkammen waren in ieder huishouden aanwezig en worden dan ook regelmatig bij opgravingen gevonden.

Een opvallende vondst uit de afvalkuil is een tropische schelp met een lengte van 9,2 cm (29-B02, afb. 135). De schelp behoort tot de *Cypraea tigris*, een soort afkomstig uit de

119. Drie mesheften. Schaal 1:1.
De bovenste twee heften zijn van been en het onderste heft is van tropisch hout gemaakt. Het houten heft is voorzien van een messing heftbeschermer en vertoont gebruikspolijsting.

Indo-Pacific.⁶³ In het Nederlands wordt deze soort de tijgerkauri of tijger porseleinslak genoemd. Kleine kaurischelpen, met name de soort *Cypraea moneta*, werden door de VOC in grote hoeveelheden naar Nederland mee genomen om die aan de WIC te verkopen. De WIC gebruikte de schelpen vervolgens om slaven in Afrika te kopen.⁶⁴ Op de stranden in Holland spoelen af en toe kaurischelpen aan en het idee is dat deze uit vergane VOC-schepen afkomstig zijn of van over boord gegooid ballast van VOC-schepen. Met name uit Zeeland is een heel aantal meldingen bekend, maar er is ook een vondstmelding uit Enkhuizen.⁶⁵ Daarnaast worden kaurischelpen soms bij opgravingen aangetroffen, zoals bijvoorbeeld in enkele beerputten van de Oostenburgermiddenstraat in Amsterdam en aan de Achterweg in Tiel.⁶⁶ De kaurischelp uit de hier besproken afvalkuil is niet van de soort die als betaalmiddel werd gebruikt, maar is wel via een VOC-schip in Enkhuizer bodem terecht gekomen. Wellicht is de schelp als souvenir meegenomen.

120. Kleine benen luizenkam. Schaal 1:1.

63 Met dank aan Jeroen Goud, curator of mollusca, Nederlands Centrum voor Biodiversiteit Naturalis.
64 Zie: www.strandvondsten.nl/artikelen/kauri's
65 Van Benthem Jutting 1955.
66 IJzereef en Laarman 1986, 121-123. Bartels 1999, 368.

5.2.5 Tabakspijpen

Jan van Oostveen

In de afvalkuil S25/S26 zijn 1036 fragmenten van tabakspijpen gevonden die hebben behoord tot tenminste 257 exemplaren. Daarnaast zijn nog zes tabakspijpen gevonden die met enige zekerheid aan dit vondstcomplex toegeschreven kunnen worden, waarmee het totale aantal op 263 tabakspijpen komt.

	Aantal	MAE
Kopfragmenten	276	257
Steelfragmenten	697	
Versierde steelfragmenten	22	
Mondstukken	41	
Totaal	1036	257

Fig. 9 Aantal fragmenten en MAE tabakspijpen

Datering van de tabakspijpen

De tabakspijpen kunnen op hoofdlijnen (meer dan 90%) in de laatste twee decennia van de 17de eeuw worden gedateerd. Het vroegste exemplaar uit dit vondstcomplex is een zogenaamd dubbelconische model die rond het jaar 1640 geplaatst kan worden. Deze ongeglaseerde pijp is voorzien van een gehele radering rondom de ketelopening.

121. De vroegste tabakspijp uit dit vondstcomplex kan worden gedateerd rondom 1640 (V29)

122. Een Goudse tabakspijp gemerkt met Koning David en als steelversiering een radering (V19). Dit exemplaar kan worden gedateerd in de periode 1685-1700.

De Goudse trechtervormige pijpen kunnen vrij nauwkeurig worden gedateerd. Deze pijpen zijn gemerkt met populaire Goudse merken uit de laatste decennia van de 17de eeuw zoals de melkmeid (na 1647), de prins (1662-1700), Koning David (na 1661) en de gekroonde H (na 1661).

123. Een Goudse tabakspijp gemerkt met De Gerechtigheid, vrouwe Justutia (V29). Dit exemplaar kan worden gedateerd in de periode 1692-1700.

124. Een Goudse tabakspijp gemerkt met de melkmeid (V34). Dit exemplaar kan worden gedateerd in de periode 1685-1700.

125. Een Goudse tabakspijp gemerkt met de Prins (V19). Dit exemplaar kan worden gedateerd in de periode 1685-1700.

126. Een tweetal West-Friese producten. Het bovenste exemplaar is gemerkt met een gekroond initiaalmerk (V34). Dit exemplaar kan rond het midden van de 17de eeuw worden gedateerd. Het rechter exemplaar is ongemerkt en kan rond 1670 worden gedateerd (V34).

Herkomst van de tabakspijpen

De herkomst van de tabakspijpen is over het algemeen niet duidelijk. Tenminste 18 exemplaren zijn in Gouda vervaardigd. Daarnaast zijn er enkele producten die zeker in West-Friesland zijn geproduceerd. Een enkel West-Fries product draagt nog een hielmerk maar helaas zijn de initialen die onder de kroon staan niet te lezen.

Veel tabakspijpen die gedateerd kunnen worden tussen 1670-1700 zijn ongemerkt, zijn ongeglasd en hebben geen radering rondom de ketelopening. Vermoed wordt dat deze eenvoudige en goedkope producten in Noord-Holland zijn geproduceerd. Noord-Hollandse productiecentra van tabakspijpen die in het laatste kwart van de 17de eeuw tabakspijpen hebben geproduceerd zijn Alkmaar, Amsterdam, Enkhuizen, Haarlem en Hoorn.

127. Een van de vele onversierde tabakspijpen die waarschijnlijk in Noord-Holland geproduceerd zijn (V29). Deze exemplaren kunnen in de periode 1670-1700 worden gedateerd.

128. Een Goudse tabakspijp gemerkt met de trompetter (V29). Dit exemplaar kan worden gedateerd in de periode 1680-1700.

Kwaliteit van de tabakspijpen

Meer dan 90% van de aangetroffen tabakspijpen moet tot de goedkope groffe tabakspijpen worden gerekend. Dit percentage is vergelijkbaar met bekende percentages uit Amsterdam voor de periode 1680-1700 .

Vermeldenswaardig is dat bijna alle tabakspijpen kunnen worden gerekend tot de in Gouda gebruikte term van ondermaatse tabakspijpen. Zowel de mogelijk in Noord-Holland als de in Gouda geproduceerde exemplaren zullen een steellengte van circa 15-25 cm hebben gehad. Een enkele keer treffen we een versierd exemplaar aan. Deze exemplaren hebben een gestileerde puntroos als ketelversiering. Dit versieringstype is in vrijwel elk 17de eeuws productiecentrum gemaakt. Ook deze exemplaren waarbij de versiering in de (messing) mal was aangebracht, moeten tot de goedkope groffe tabakspijpen worden gerekend.

129. Een tweetal versierde tabakspijpen uit de tweede helft van de 17de eeuw (V34 en V29)

Als laatste dient een exemplaar te worden vermeld waar restanten van loodglazuur op de kop aanwezig zijn. Dit loodglazuur is het ongewenste resultaat van het gelijktijdig bakken van loodglazuur aardewerk en tabakspijpen in één oven. Blijkbaar was de pijpenpot waarin de tabakspijpen werden gebakken onvoldoende afgedekt waardoor loodglazuur, dat van het aardewerk af droop, op deze tabakspijp kon vallen.

130. Een gerookte tabakspijp met loodglazuurvlek uit het laatste kwart van de 17de eeuw (V29)

131. Een lelie in ruit steelversiering (V29)

Steelversieringen

Slechts één steel met een lelie in ruit versiering komt binnen dit vondstcomplex voor. Dit komt overeen met de lijn der verwachting bij een laat 17de eeuws vondstcomplex.

Voor deze laatste decennia van de 17de eeuw zijn steelversieringen in de vorm van raderingen, raderingen afgezoomd met parelranden, raderingen afgezoomd met tanden en raderingen afgezoomd met kruisbanden normaal. Al deze steelversieringen komen op bescheiden schaal binnen dit vondstcomplex voor.

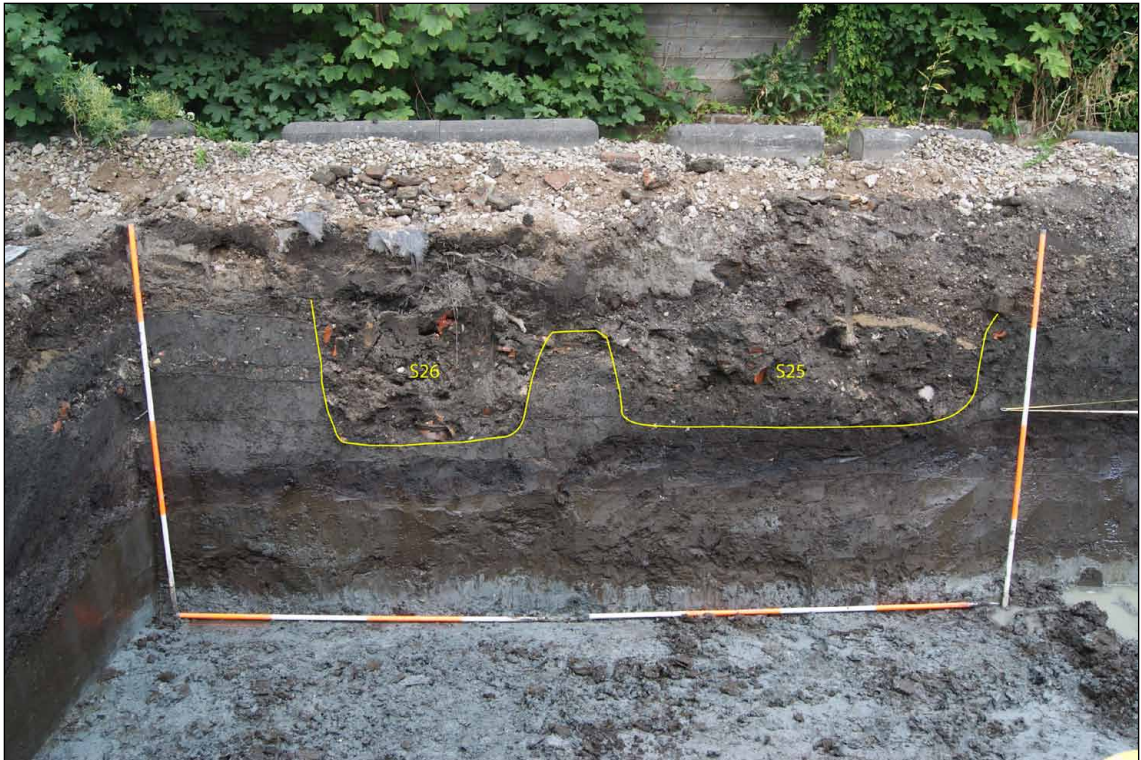
Een minder algemene vondst is een steel die in reliëf versierd is met een bloemmotief. Vermoed wordt dat we hier van doen hebben met een fragment van een zogenaamde wapenpijp die tussen 1670 – circa 1685 is geproduceerd.

133. Een door de gebruiker aangepunte steel (V19)

132. Een rijkelijk met bloemen en bladeren versierde steel (V13)

Eén steel verdient bijzondere aandacht. Het betreft een fragment van een Goudse pijp die versierd is met raderingen afgezoomd met parelranden. Nadat de steel gebroken was, is door de gebruiker een nieuw mondstuk aan deze steel gesneden.

134. Coupe door de afvalkuilen S25/S26, werkput 2.

5.2.6 Conclusie

De hoeveelheid vondstmateriaal uit de afvalkuil is zeer groot, wat vragen oproept over de context. Is het afval afkomstig van één huishouden of van meerdere huishoudens? Welk afval is in de kuil beland? Is dit afkomstig van bewoners ter plekke of is het stortmateriaal van bewoners die elders binnen dit stadsdeel woonden? Deze

135. Tropische kaurischelp. De schelp behoort tot de soort *Cypraea tigris* (tijgerkauri) en komt uit de Indo-Pacific. Schaal 1:1.

vragen zijn lastig te beantwoorden. Verreweg het meeste vondstmateriaal laat zich dateren in de relatief korte periode 1670-1690. Dat de sluitdatum niet lang na 1690 ligt, blijkt uit een aantal gegevens. Nederrijns aardewerk ontbreekt volledig. Gezien de grote hoeveelheid materiaal kan dit geen toeval zijn. De sluitdatum moet liggen voordat deze keramieksoort in Enkhuizen op de markt verscheen. In de archeologische literatuur wordt Nederrijns aardewerk meestal vanaf 1675 geplaatst. Dit is zeer waarschijnlijk voor deze regio te vroeg. Het lijkt er sterk op dat Nederrijns aardewerk in West-Friesland later geïntroduceerd dan in Oost-Nederland. Vermoedelijk heeft dit pas omstreeks 1700 plaatsgevonden, waarna deze aardewerksoort in de eerste helft van de 18de eeuw in grote hoeveelheden in omloop was. Op basis van de grote hoeveelheid tabakspijpen is de sluitdatum van het vondstcomplex na 1692 te plaatsen. Gezien de korte omloopstijd van deze pijpen is het zeer waarschijnlijk dat de sluitdatum in 1692 of niet lang daarna ligt.

Het vondstcomplex is bij uitstek een voorbeeld hoe importkeramiek de archeoloog op het verkeerde been kan zetten. De pagina's in dit rapport met scherven van Italiaanse, Franse en Portugese faïence suggereren een rijke context. Het tegendeel is het geval. De scherven van deze keramieksoorten zijn afkomstig van oude voorwerpen. Opmerkelijk is het nagenoeg ontbreken van Kangxi-porselein, in de kunsthistorische literatuur gedateerd tussen 1662 en 1722. Dat houdt in objecten van deze keramieksoort niet zijn aangeschaft, ondanks dat deze te koop waren ten tijde van het gebruik van het materiaal uit het vondstcomplex. De eigenaars van het materiaal konden het zich kennelijk niet veroorloven nieuw porselein aan te schaffen. Het overgrote deel van de tabakspijpen is van goedkope kwaliteit. Enkele zeer eenvoudige Nederlandse faïence bordjes (34-C07 en C08) hebben een secundair doorboorde standring waaruit blijkt dat deze als decoratie aan de muur hebben gehangen. Dit is een zeer goedkope vorm van decoratie. De buitenlandse stukken dateren uit de eerste helft van de 17de eeuw en fungeerden vermoedelijk net als die bordjes als decoratie. Het waren oude erfstukken of tweedehands verworven stukken. In een rijk huishouden waren deze eind 17de eeuw al lang van de hand gedaan om plaats te maken voor nieuwe modieuzere voorwerpen. Het voorkomen van Italiaanse, Franse en Portugese faïence in een vondstcomplex uit het einde van de 17de eeuw duidt juist op een arm of doorsnee huishouden en zeker niet op een rijke context. De vondsten van importkeramiek geven wel een beeld van de voorwerpen die in de eerste helft van de 17de eeuw in Enkhuizen in omloop waren.

Catalogus van keramiek

1

- 1a ENK-326-34-C90
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 s2-kan-32
- 3 1640-1675
- 4a 15.0 / 22.0
- 4b kan met bolle buik, vloeiende overgang naar hals en geprofileerde rand, op standvlak
- 5a steengoed met oppervlaktebehandeling
- 5b uitwendig zoutglazuur met ijzeroxide
- 5c baardman, medaillon met hart
- 5d
- 6a standvlak
- 6b lintoor
- 6c compleet
- 7 kan, baardmankruik
- 8 Keulen
- 9

2

- 1a ENK-326-34-C35
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 s2-kan-55
- 3 1600-1625
- 4a 10.5 / -
- 4b bolle kan op standvoet
- 5a steengoed met oppervlaktebehandeling
- 5b inwendig zoutglazuur, uitwendig zoutglazuur met kobaltoxide
- 5c bloemenranken
- 5d
- 6a standvoet
- 6b lintoor (ontbreekt)
- 6c fragment
- 7 kan
- 8 Raeren
- 9

3

- 1a ENK-326-34-C57
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-bak-6
- 3 1650-1750
- 4a 25.5 / 7.0
- 4b bakpan met hoge kraagrand
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b inwendig loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a standvlak, iets bol
- 6b massieve steel
- 6c vrijwel compleet
- 7 bakpan
- 8
- 9

4

- 1a ENK-326-34-C38
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-bor-47
- 3 1675-1750
- 4a 29.0 / 5.5
- 4b bord met vloeiende overgang
spiegel-vlag en verdikte
rand, op standlobben
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b bovenzijde loodglazuur
- 5c gemarmerd
- 5d
- 6a drie standlobben
- 6b
- 6c vrijwel compleet
- 7 bord
- 8 Friesland
- 9

5

- 1a ENK-326-34-C36
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-bor-50
- 3 1675-1750
- 4a 35.5 / 6.5
- 4b bord met brede platte vlag
en verdikte rand, op stand-
lobben
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b bovenzijde loodglazuur
- 5c spiegel geel, op vlag S-
vormige slibboogjes
- 5d
- 6a drie standlobben
- 6b
- 6c vrijwel compleet
- 7 bord
- 8 Friesland
- 9

6

- 1a ENK-326-34-C37
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-bor-50
- 3 1675-1750
- 4a 29.0 / 5.0
- 4b bord met brede platte vlag
en verdikte rand, op stand-
lobben
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b bovenzijde loodglazuur
- 5c spiegel geel, op vlag zon-
netjes en strepen
- 5d
- 6a drie standlobben
- 6b
- 6c fragment
- 7 bord
- 8 Friesland
- 9

7

- 1a ENK-326-34-C39
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-bor-50
- 3 1675-1750
- 4a 46.5 / 9.0
- 4b bord met brede platte vlag,
op standlobben
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b inwendig loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a drie standlobben
- 6b
- 6c vrijwel compleet
- 7 bord, zeer groot model
- 8
- 9

8

- 1a ENK-326-34-C42
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-dek-13
- 3 1600-1750
- 4a 22.0 / 3.5
- 4b deksel met oor, binnenzijde
rand plat
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b bovenzijde loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b één oor
- 6c vrijwel compleet
- 7 deksel
- 8
- 9

9

- 1a ENK-326-34-C43
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-dek-29
- 3 1600-1700
- 4a 11.5 / 1.5
- 4b deksel met knop en opstaande rand
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b bovenzijde loodglazuur
- 5c
- 5d vijf luchtgaten
- 6a
- 6b knop
- 6c vrijwel compleet
- 7 deksel
- 8
- 9

10

- 1a ENK-326-34-C56
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-gra-46
- 3 1675-1750
- 4a 32.0 / 15.5
- 4b wijde grape met knip bodem-wand, steile wand en brede kraagrand met dekselgeul
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b inwendig loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a drie poten
- 6b één massieve steel
- 6c vrijwel compleet
- 7 grape
- 8
- 9

11

- 1a ENK-326-34-C47
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-gra-49
- 3 1675-1750
- 4a 17.0 / 13.0
- 4b grape met afgeronde buikknik, steile wand en iets uitstaande rand
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b in- en uitwendig loodglazuur, inwendig bodem loodglazuur en koperoxide
- 5c inwendig bodem groen
- 5d
- 6a drie poten (twee ontbreken)
- 6b één iets toegeknepen worstoor
- 6c vrijwel compleet
- 7 grape
- 8
- 9

12

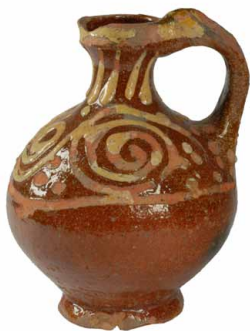
- 1a ENK-326-34-C52
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-gra-49
- 3 1675-1750
- 4a 18.0 / 16.0
- 4b grape met afgeronde buikknik, steile wand en iets uitstaande rand
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b in- en uitwendig loodglazuur,
- 5c inwendig bodem geel
- 5d
- 6a drie poten
- 6b
- 6c vrijwel compleet
- 7 grape
- 8
- 9

13

- 1a ENK-326-34-C51
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-gra-49
- 3 1675-1750
- 4a 12.5 / 12.5
- 4b grape met afgeronde buikknik, steile wand en iets uitstaande rand
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b in- en uitwendig loodglazuur met mangaanoxide, inwendig bodem loodglazuur
- 5c inwendig bodem geel
- 5d
- 6a drie poten
- 6b één toegeknepen worstoor
- 6c vrijwel compleet
- 7 grape
- 8
- 9

14

- 1a ENK-326-34-C53
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-gra-62
- 3 1600-1700
- 4a 21.0 / 18.5
- 4b grape met scherpe buikknik en kraagrand met ribbel
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuur op schouder aan schenkkanten
- 5c
- 5d
- 6a drie poten
- 6b twee toegeknepen worstoren (één oor ontbreekt)
- 6c vrijwel compleet
- 7 grape
- 8
- 9

15

- 1a ENK-326-34-C64
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-kan-72
- 3 1675-1725
- 4a 15.5 / 12.0
- 4b kan met bolle buik, slanke hals en kraagrand, op standring
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b in- en uitwendig loodglazuur,
- 5c slijbversiering op schouder en hals
- 5d
- 6a standring
- 6b één toegeknepen lintoor
- 6c compleet
- 7 kan
- 8 Gouda
- 9

16

- 1a ENK-326-34-C48
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-kop-4
- 3 1675-1725
- 4a 13.0 / 9.0
- 4b kop met buikknik, steile wand en rechte rand, op standring
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b in- en uitwendig loodglazuur
- 5c
- 5d draairibbels op wand
- 6a standring
- 6b één toegeknepen lintoor
- 6c vrijwel compleet
- 7 kop
- 8 Friesland
- 9

17

- 1a ENK-326-34-C46
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-oli-2
- 3 1600-1700
- 4a - / 10.5
- 4b olielamp met schaal met geknikte rand en ophangoor
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b één ophangoog
- 6c vrijwel compleet
- 7 olielamp
- 8
- 9

18

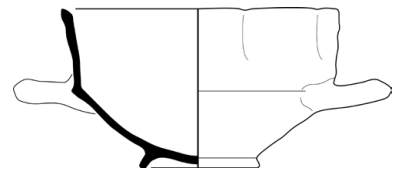
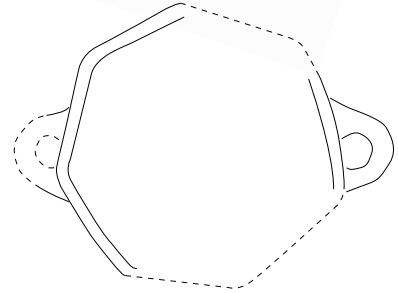
- 1a ENK-326-34-C49
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-pis-48
- 3 1650-1700
- 4a 22.0 / 17.5
- 4b pispot met afgeronde buikk-
knik en platte rand, op
standing
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b in- en uitwendig loodglazuur,
- 5c groef op schouder
- 5d
- 6a standing
- 6b één toegeknepen worstoor
- 6c compleet
- 7 pispot
- 8
- 9

19

- 1a ENK-326-34-C54
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-pot-57
- 3 1689?
- 4a 20.0 / 17.5
- 4b pot met afgeronde buikk-
knik en kraagrand, op standing
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b in- en uitwendig loodglazuur
- 5c slib: NIETS SONDER GOD
16..9
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c vrijwel compleet
- 7 pot
- 8
- 9

20

- 1a ENK-326-34-C50
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 r-tes-12
- 3 1600-1700
- 4a 16.0 / 11.0
- 4b test met vierkante bak en
scherpe buikk-
knik, op stand-
ring
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b ongeglazuurd
- 5c
- 5d
- 6a standing
- 6b één iets toegeknepen
worstoor
- 6c vrijwel compleet
- 7 test
- 8
- 9

21

- 1a ENK-326-34-C34
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 w-kop-14
- 3 1650-1700
- 4a 13.0 / 9.0
- 4b kop met steile wand, op standvlak
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b inwendig loodglazuur met mangaanoxide (bruin), uitwendig loodglazuur met koperoxide (groen)
- 5c
- 5d draairibbels op wand
- 6a standvlak
- 6b horizontaal en toegeknepen verticaal lintoor
- 6c vrijwel compleet
- 7 kop
- 8
- 9

22

- 1a ENK-326-34-C24
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 w-kop-30
- 3 1650-1700
- 4a 9.5 / 4.5
- 4b kop met uitstaande wand en geknikte rand, op standvlak
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b in- en uitwendig loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 6c vrijwel compleet
- 7 kop, miniatuur
- 8
- 9

23

- 1a ENK-326-34-C28
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 w-kop-53
- 3 1650-1700
- 4a 15.0 / 8.5
- 4b zevenkantige kop met scherpe buikknik en rechte rand, op standing
- 5a witbakkend aardewerk, vlekkengeod
- 5b in- en uitwendig loodglazuur met spikkels ijzeroxide
- 5c
- 5d zevenkantig model
- 6a standing
- 6b twee horizontale lintoren
- 6c vrijwel compleet
- 7 kop
- 8
- 9

24

- 1a ENK-326-34-C32
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 w-ond-1
- 3 1600-1700
- 4a 21.0 / 10,5
- 4b ondersteek met scherpe buikknik en platte naar binnen staande rand
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b in- en uitwendig loodglazuur met koperoxide
- 5c
- 5d
- 6a ziel
- 6b holle steel
- 6c groot fragment
- 7 ondersteek
- 8
- 9

25

- 1a ENK-326-34-C30
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 w-oli-2
- 3 1650-1700
- 4a 14.0 / 11.0
- 4b olielamp met ophangoor, bovenste schaal met geknikte rand
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur met koperoxide (uitgezonderd onderzijde onderste schaal)
- 5c
- 5d schenklip
- 6a
- 6b ophangoor
- 6c vrijwel compleet
- 7 olielamp
- 8
- 9

26

- 1a ENK-326-34-C27
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 w-pis-4
- 3 1600-1700
- 4a 19.0 / 11.0
- 4b pispot met buikknik, platte rand, op ziel
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b in- en uitwendig loodglazuur
- 5c
- 5d draairibbels op wand
- 6a ziel
- 6b één worstoor (ontbreekt)
- 6c groot fragment
- 7 pispot
- 8
- 9

1:2

27

- 1a ENK-326-34-C26
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 w-pot-9
- 3 1650-1700
- 4a 8.5 / 6.0
- 4b bolle pot met afgeronde buikknik en afgeronde kraagrand, op standvlak
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b inwendig loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a standvlak
- 6b twee toegeknepen lintoren
- 6c vrijwel compleet
- 7 pot, miniatuur
- 8
- 9

28

- 1a ENK-326-34-C31
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 w-spa-1
- 3 1600-1700
- 4a - / 7.0
- 4b spaarvarken
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b uitwendig loodglazuur met koperoxide
- 5c
- 5d
- 6a vier poten
- 6b
- 6c groot fragment
- 7 spaarvarken
- 8
- 9

29

- 1a ENK-326-34-C23
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 w-zal-3
- 3 1600-1700
- 4a 4.5 / 4.0
- 4b zalfpot met afgeronde buikknik en iets uitstaande rand, op standvlak
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b in- en uitwendig loodglazuur (uitgezonderd onderzijde standvlak)
- 5c
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot
- 8
- 9

30

- 1a ENK-326-34-C17
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 m-bor-3
- 3 1650-1700
- 4a 28.5 / 5.0
- 4b bord met knik spiegel-vlag en platte vlag, op standring
- 5a majolica
- 5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
- 5c blauwe beschildering: bloemen
- 5d
- 6a standring
- 6b
- 6c fragment
- 7 bord
- 8 Friesland
- 9

31

- 1a ENK-326-34-C22
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 m-bor-3
- 3 1650-1700
- 4a 22.0 / 3.5
- 4b bord met knik spiegel-vlag en platte vlag, op standring
- 5a majolica
- 5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
- 5c blauwe beschildering: fruitmand
- 5d
- 6a standring met doorboring
- 6b
- 6c fragment
- 7 bord
- 8 Friesland
- 9

32

- 1a ENK-326-34-C19
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 m-mos-1
- 3 1600-1650
- 4a 8.5 / -
- 4b bolle mosterpot op voet
- 5a majolica
- 5b inwendig loodglazuur, uitwendig tinglazuur
- 5c blauwe beschildering: Chinese motieven
- 5d
- 6a standvoet
- 6b
- 6c groot fragment
- 7 mosterpot
- 8
- 9

33

- 1a ENK-326-34-C12
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-bor-1
- 3 1660-1680
- 4a 38.0 / 5.0
- 4b bord met knik spiegel-vlag, op standring
- 5a faience
- 5b boven- en onderzijde tingla-zuur
- 5c blauwe beschildering: Chinese motieven
- 5d
- 6a standring met dubbele door-boring
- 6b
- 6c fragment
- 7 bord
- 8
- 9

34

- 1a ENK-326-34-C11
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-bor-1
- 3 1650-1700
- 4a 22.0 / 3.0
- 4b bord met knik spiegel-vlag, op standring
- 5a faience
- 5b boven- en onderzijde tingla-zuur
- 5c blauwe beschildering: Chinese motieven
- 5d
- 6a standring
- 6b
- 6c vrijwel compleet
- 7 bord
- 8
- 9

35

- 1a ENK-326-34-C03
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-bor-2
- 3 1650-1700
- 4a 21.0 / 2.5
- 4b bord met knik spiegel-vlag en platte vlag, op standvlak
- 5a faience
- 5b boven- en onderzijde tingla-zuur
- 5c blauwe beschildering: land-schap
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 6c vrijwel compleet
- 7 bord
- 8
- 9

36

- 1a ENK-326-34-C02
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-bor-2
- 3 1650-1700
- 4a 21.0 / 2.5
- 4b bord met knik spiegel-vlag en platte vlag, op standvlak
- 5a faience
- 5b boven- en onderzijde tingla-zuur
- 5c blauwe beschildering: fruit
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 6c fragment
- 7 bord
- 8
- 9

37

- 1a ENK-326-34-C10
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-bor-2
- 3 1650-1700
- 4a 21.0 / 3.0
- 4b bord met knik spiegel-vlag en platte vlag, op standvlak
- 5a faience
- 5b boven- en onderzijde tingla-zuur
- 5c blauwe beschildering: spreuk
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 6c fragment
- 7 bord, spreukenbord
- 8
- 9

38

- 1a ENK-326-34-C07
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-bor-2
- 3 1650-1725
- 4a 21.5 / 2.5
- 4b bord met knik spiegel-vlag en platte vlag, op standvlak
- 5a faience
- 5b boven- en onderzijde tingla-zuur
- 5c
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 6c vrijwel compleet
- 7 bord
- 8
- 9

39

- 1a ENK-326-34-C08
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-bor-8
- 3 1650-1700
- 4a 12.5 / 2.0
- 4b bord met vloeiende overgang
spiegel-vlag en opstaande
rand, op lage standring
- 5a faience
- 5b boven- en onderzijde tingla-
zuur
- 5c blauwe beschildering:
Chinese motieven
- 5d
- 6a standring met secundaire
doorboring
- 6b
- 6c vrijwel compleet
- 7 bord, schotel
- 8
- 9

40

- 1a ENK-326-34-C16
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-bor-8
- 3 1675-1725
- 4a 23.0 / 4.0
- 4b bord met vloeiende overgang
spiegel-vlag en opstaande
rand, op lage standring
- 5a faience
- 5b boven- en onderzijde tingla-
zuur
- 5c blauwe beschildering: fabel-
dier en druiventrossen
- 5d
- 6a standring
- 6b
- 6c fragment
- 7 bord
- 8
- 9

41

- 1a ENK-326-34-C06
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-bor-11
- 3 1675-1725
- 4a 21.0 / 4.5
- 4b bord met vloeiende overgang
spiegel-vlag en uitgebogen
rand, op standring
- 5a faience
- 5b boven- en onderzijde tingla-
zuur
- 5c blauwe beschildering
- 5d
- 6a standring
- 6b
- 6c fragment
- 7 bord
- 8
- 9

42

- 1a ENK-326-34-C07
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-bor-15
- 3 1675-1725
- 4a 12.5 / 2.0
- 4b bord met vloeiende overgang spiegel-vlag en uitgebogen rand, op standring
- 5a faïence
- 5b boven- en onderzijde tingla-zuur
- 5c blauwe beschildering
- 5d
- 6a standring met secundaire doorboring
- 6b
- 6c vrijwel compleet
- 7 bord, schotel
- 8
- 9

43

- 1a ENK-326-34-C14
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-kom-3
- 3 1650-1750
- 4a 14.0 / 4.5
- 4b kom met uitgebogen rand, op standring
- 5a faïence
- 5b boven- en onderzijde tingla-zuur
- 5c
- 5d
- 6a standring met doorboring
- 6b
- 6c groot fragment
- 7 kom
- 8
- 9

44

- 1a ENK-326-34-C13
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-kom-13
- 3 1675-1725
- 4a 21.0 / 5.5
- 4b kom met naar buiten geknikte rand, op standring
- 5a faïence
- 5b boven- en onderzijde tingla-zuur
- 5c blauwe beschildering: Chinese motieven
- 5d
- 6a standring
- 6b
- 6c fragment
- 7 kom, model klapmuts
- 8
- 9

1:2

45

- 1a ENK-326-34-C15
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-kom-17
- 3 1650-1700
- 4a 12.0 / 6.5
- 4b kom met steile wand en uitgebogen rand, op standring
- 5a faience
- 5b in- en uitwendig tinglazuur
- 5c blauwe beschildering; uitwendig: druiventrossen en dieren
- 5d
- 6a standring
- 6b
- 6c vrijwel compleet
- 7 kom
- 8
- 9

46

- 1a ENK-326-34-C09
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-plo-2
- 3 1625-1675
- 4a 21.5
- 4b plooschotel op standring
- 5a faience
- 5b boven- en onderwendig tinglazuur
- 5c blauwe beschildering: Chinese motieven
- 5d
- 6a standring met doorboring
- 6b
- 6c fragment
- 7 plooschotel
- 8
- 9

47

- 1a ENK-326-28-C01
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-zal-3
- 3 1600-1700
- 4a 7.5 / 6.0
- 4b cilindrische zalfpot met ingesnoerde hals en uitstaande rand, op standvlak
- 5a faience
- 5b in- en uitwendig tinglazuur
- 5c
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot, hoog model
- 8
- 9

48

- 1a ENK-326-19-C03
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 f-zal-3
- 3 1600-1700
- 4a 7.5 / 4.5
- 4b cilindrische zalfpot met ingesnoerde hals en uitstaande rand, op standvlak
- 5a faience
- 5b in- en uitwendig tinglazuur
- 5c
- 5d
- 6a standvlak
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot, laag model
- 8
- 9

49

- 1a ENK-326-34-C01
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 fr-vaa-
- 3 1600-1650
- 4a 8.5 / -
- 4b bolle vaas op standvoet
- 5a Franse faience
- 5b in- en uitwendig tinglazuur
- 5c veelkleurige beschildering (blauw, geel en oker): IHS-monogram
- 5d
- 6a standvoet (ontbreekt)
- 6b twee oren (ontbreken)
- 6c fragment
- 7 vaas
- 8 Frankrijk, Nevers
- 9

50

- 1a ENK-326-34-C83
- 1b afvalkuil S25/S26
- 2 p-kop-3
- 3 1600-1650
- 4a 5.0 / 4.0
- 4b hoge steilwandige kop met uitgebogen rand, op standring
- 5a Chinees porselein
- 5b veldspaatglazuur
- 5c blauwe beschildering: band met vlammen
- 5d
- 6a standring
- 6b
- 6c fragment
- 7 kop, pimpeltje
- 8 China, Jingdezhen
- 9

5.3 Vijzeltuin-West (zone 7): afvalaag 1570-1585

Het eerste ophogingspakket ter plekke van werkputten 3 en 4 bevatte veel vondstmateriaal. In de eerste plaats is dit keramiek, maar daarnaast viel met name de grote hoeveelheid leren schoenen op. Verder zijn diverse metaalvondsten gedaan. Voorwerpen van glas en hout zijn weinig aanwezig. Het vondstmateriaal dateert uit de periode 1570-1585.

5.3.1 Keramiek

Uit het ophogingspakket zijn 1030 scherven keramiek verzameld die een minimum aantal van 353 exemplaren vertegenwoordigen.⁶⁷ Dit is 13% van de totale hoeveelheid keramiek die tijdens het onderzoek is verzameld. De grootste groep wordt gevormd door roodbakkerd aardewerk (69% van het MAE), op ruime afstand gevolgd door witbakkerd aardewerk (16%). De overige materiaalcategorieën zijn met kleine percentages aanwezig: steengoed (5,1%), Nederlandse majolica (2,5%), Weser-aardewerk (2,5%), Italiaanse faience (1,7%), Werra-aardewerk (1,1%), Frans witbakkerd aardewerk (1,1%), Iberisch aardewerk (0,8%) en Hafner-aardewerk (0,3%). Het vondstmateriaal dateert uit de periode 1570-1585.

Het steengoed omvat vijftien kannen en een snelle. Diverse kannen zijn gemaakt in Keulen of Frechen en versierd met appliques zoals tekstbanden met acanthusbladeren en medaillons.

Materiaal	Aantal	%	MAE	%
steengoed 2	73	7,1	18	5,1
roodbakkerd	728	70,7	242	68,6
witbakkerd	176	17,1	57	16,1
Frans wit aardewerk	4	0,4	4	1,1
Hafner aardewerk	1	0,1	1	0,3
Werra aardewerk	5	0,5	4	1,1
Weser aardewerk	17	1,7	9	2,5
majolica	14	1,4	9	2,5
Italiaanse faience	9	0,9	6	1,7
Iberisch aardewerk	3	0,3	3	0,8
Totaal	1030	100,0	353	100,0

Fig. 10 Aantal fragmenten, MAE en percentages keramieksoorten afvalaag 1570-1585

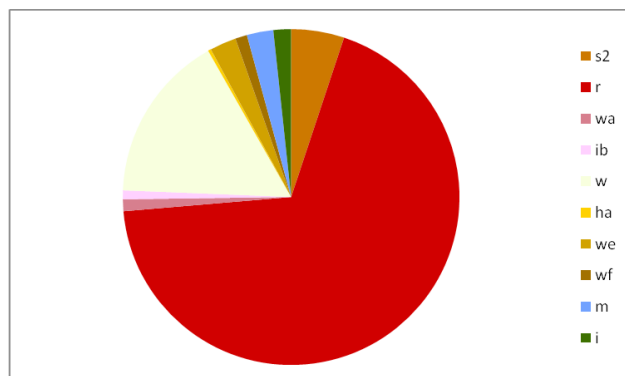

Fig. 11 Verhoudingen keramieksoorten (percentages van MAE) van de afvalaag 1570-1585

Op minstens vijf kannen was tevens een baardmanmasker aanwezig. Van de tekstband op een van de kannen is een vrij groot stuk bewaard gebleven en hierop is te lezen: WAN GOT VILT SO IST. Hierna kwamen oorspronkelijk nog de woorden MEIN SZIL.⁶⁸ Op een andere kan is in plaats van de tekstband een ornamentband aanwezig met aan weerszijde bladeren en een (duivels) kopje. De kannen stonden op een standvoet of standvlak. Uit dezelfde regio komt een fragment van een grote pot of kan met, heel ongebruikelijk, een sterk gestileerd masker op de buik van het object. Uit Raeren is een kan met ribbels op de hals en een standvoet afkomstig (s2-kan-65). Twee witte kannen met standvoeten kunnen aan Siegburg worden toegeschreven. Uit deze plaats is eveneens een fragment van een snelle met het wapen van Willem van Oranje afkomstig (61-C01, afb. 136), een vroeg politiek statement van een inwoner van Enkhuizen.

67 In het kader van een masterscriptie over de archeologie van Enkhuizen is een sample van het vondstmateriaal reeds in 2011 uitgewerkt, namelijk de keramiek uit werkput 4 (V61) met een totaal van 498 scherven en een MAE van 177 exemplaren. Duijn 2011b, 222-226.

68 Unger 2007, 67.

Materiaal	Vorm	Typenr	Totaal	MAE	
steengoed 2	kan	s2-kan-65	2	1	
		s2-kan-	68	14	
	snelle indet	s2-sne-1	1	1	
roodbakkend	bakpan	s2-	2	2	
		r-bak-1	1	1	
		r-bak-4	27	14	
		r-bak-5	28	13	
		r-bak-8	5	5	
		r-bak-17	1	1	
		r-bak-38	1	1	
		r-bak-	16	1	
		bord	r-bor-1	3	3
			r-bor-18	1	1
			r-bor-6	62	35
			r-bor-	10	2
			r-bor-	1	1
		deksel grape	r-dek-	1	1
			r-gra-8	8	2
			r-gra-	2	1
			22/41		
	r-gra-26		5	2	
	r-gra-29		29	18	
	r-gra-31		8	1	
	r-gra-33		3	3	
	r-gra-34		37	13	
	r-gra-41		1	1	
	r-gra-		90	32	
	indet kan	r-	181	13	
		r-kan-53	4	3	
	kom	r-kan-	4	1	
		r-kom-35	1	1	
	kop	r-kom-58	4	1	
		r-kop-2	19	7	
		r-kop-11	1	1	
	lekschaal	r-kop-	7	1	
		r-lek-10	3	2	
		r-lek-8	4	3	
	olielamp	r-lek-	6	0	
		r-oli-2	1	1	
	pispot	r-oli-	1	1	
		r-pis-4	1	1	
		r-pis-5	49	26	
		r-pis-10	3	3	
	pot spaarpot	r-pis-	47	3	
		r-pot-	9	5	
	steelkom	r-spa-	1	1	
		r-stk-5	3	2	
	test	r-tes-2	4	3	
		r-tes-	3	1	
	vuurstolp	r-vst-1	24	7	
		r-vst-	8	3	
		r-zal-3	1	1	
	witbakkend	bakpan	w-bak-3	4	3
			w-bak-5	24	9
		bord grape	w-bor-	6	6
			w-gra-	7	6
indet kan		w-gra-12	2	2	
		w-gra-38	2	1	
		w-	81	5	
kop		w-kan-	1	1	
		w-kan-14	2	2	
		w-kop-1	1	1	
		w-kop-2	5	3	
		w-kop-6	1	1	
		w-kop-7	3	2	
		w-kop-9	1	1	
		w-kop-	6	1	
		w-kop-	1	1	
lekschaal pispot		w-lek-6	1	1	
		w-pis-2	1	1	
pot		w-pis-	2	1	
		w-pot-	6	4	
vuurstolp		w-nieuw	1	1	
		w-vst-1	1	1	
zalfpot		w-vst-	18	4	
	w-zal-2	1	1		

Bij het roodbakkend aardewerk valt de beperktheid in vormen en types op. Met name de bakpannen (MAE=36), borden (MAE=41), grappen (MAE=73) en pispotten (MAE=33) zijn talrijk. De r-bak-4 en r-bak-5 zijn bij de bakpannen dominant met in totaal 27 MAE. De typen hebben een kleine kraag- en manchetrans en zijn aan elkaar verwant. Één van de bakpannen heeft een holle steel. De andere typen bakpannen zijn ieder met maar één exemplaar aanwezig. Vrijwel alle borden zijn van het type r-bor-6 (35 MAE). Enkele borden behoren tot het oudere type r-bor-1 (MAE=3). Negen borden zijn rijk versierd met slib en behoren tot het Noord-Hollands slibaardewerk. Dit type aardewerk is gemaakt tussen omstreeks 1570 en 1650. De scherven zijn te klein om de voorstelling op de spiegel te kunnen bepalen. Op een van de scherven is het getal 80 aanwezig, wat inhoudt dat het bord in 1580 is gemaakt (61-C08, afb. 137.2). Dit is een van de weinige stukken Noord-Hollands slibaardewerk uit de jaren 70 en 80 van de 16de eeuw waarop een jaartal aanwezig is.⁶⁹ Tien andere borden zijn versierd met slibbogen, een versieringswijze die in de tweede helft van de 16de eeuw verdwijnt. Verder hebben enkele borden een groene (MAE=7) of gele (MAE=1) spiegel. De overige borden zijn niet gedecoreerd. Alle grappen zijn inwendig volledig geglazuurd. Uitwendig is vaak alleen op de schouder glazuur aangebracht of zijn over het hele oppervlak plekken glazuur aanwezig. Het glazuur is meestal roodbruin, maar ook donkerbruine en groenbruine glazuurkleuren komen voor. Één grape is inwendig voorzien van glazuur met mangaanoxide. Een andere grape is inwendig deels groen

Fig. 12 Typenlijst keramiek afvalaag 1570-1585 (deel 1)

Frans wit aw	bord	wf-bor-1	2	2
		wf-bor-	2	2
Hafner aw	bord	ha-bor-	1	1
Werra-aw	bord	wa-bor-	3	2
	kom	wa-kom-2	2	2
Weser-aw	bord	we-bor-1	3	2
		we-bor-	6	2
	kom	we-kom-1	1	1
	grape	we-gra-	1	1
	pot	we-pot-	1	1
	indet	we-	5	2
majolica	bord	m-bor-5	3	2
		m-bor-	9	5
	kan	m-kan-	2	2
It. faience	bord	i-bor-3	1	1
	bord	i-bor-	7	4
	indet	i-	1	1
Iberisch aw	kruik	ib-kru-1	1	1
		ib-kru-	2	2
Totaal			1030	353

Fig. 12 Typenlijst keramiek afvallaag 1570-1585 (deel 2)

van de grappen is divers: zowel kleine grappen met één oor, middelgrote grappen met één of twee oren, als grote grappen komen voor. Één grape is zeer groot en heeft een band met duimindrukken onder de kraagrand. Deze grape is onder het type r-gra-34 geplaatst, hoewel het hier eigenlijk iets vanaf wijkt. De kraagrand heeft namelijk een afgeplatte bovenzijde.

Binnen het vondstcomplex valt het grote aantal complete pispotten op. Vrijwel alle pispotten hebben een platte rand, scherpe buikknik en staan op een standring (r-pis-5, MAE=26). Net als bij de grappen zijn de pispotten inwendig volledig geglazuurd en is uitwendig vaak alleen op de schouder glazuur aangebracht. Soms lopen ook strepen glazuur over het oppervlak van de pot, vaak in combinatie met groene vlekken in het glazuur. Drie pispotten lijken sterk op de r-pis-5, maar wijken af omdat inwendig op de knik van rand naar schouder een dekselgeul aanwezig is (r-pis-10). Één pispot is een pot op standring met kraagrand (r-pis-4), een model dat met name kenmerkend is voor het tweede kwart van de 16de eeuw (45-C01, afb. 139.8).

De overige vormen van roodbakkend aardewerk die uit de ophogingslaag afkomstig zijn, zijn een deksel, vier kannen, twee kommen, negen koppen, vijf lekschalen, twee olielampen, vijf potten, een spaarpot, twee steelkommen, vier testen, tien vuurstolpen en een zalfpot. Drie kannen zijn van het type r-kan-53 en hebben een scherpe buikknik en ribbels op de schouder en hals. Één van deze kannen wijkt af omdat de kan geen kraagrand heeft, maar een onverdikte rand. Een van de kommen lijkt op de r-bor-6, maar is dieper en staat op een standring (r-kom-58). De kom is versierd met Noord-Hollands slib. In de rand zijn twee primaire gaten aanwezig, waarschijnlijk om de kom op te kunnen hangen. Bij de koppen valt een model met lage wand en scherpe buikknik op (r-kop-11). Onder de buikknik is een lintoor bevestigd,

geglazuurd, namelijk een exemplaar met manchtrand en bolle buik. Ongeveer de helft van de grappen is duidelijk beroet. De meeste grappen hebben een scherpe buikknik en op de schouder één of twee ribbels. Deze grappen zijn voorzien van een onverdikte uitstaande rand (r-gra-29, MAE=18) of kraagrand (r-gra-34, MAE=13). Een paar grappen hebben een afgeronde buikknik. Ook hoge grappen met rechte rand en een scherpe of afgeronde buikknik (r-gra-41 en -22, MAE=2) komen voor. De grootte

136. Fragment van een snelle (grote bierpul). De snelle is gemaakt in Siegburg in Duitsland omstreeks 1570/1580. Op het fragment staat het wapen van Willem van Oranje. Schaal 1:1.

137. Fragmenten van borden en een vuurstolp van Noord-Hollands slibaardewerk. Schaal 1:2. Op de scherf linksonder staan de cijfers van het jaartal 1580. Gedateerde stukken uit deze periode zijn zeldzaam. De scherf toont aan dat de afvallaag na 1580 is opgeworpen.

wat zeer afwijkend is voor dit soort koppen. De andere koppen zijn van het standaardtype r-kop-2. Van een ongeglazuurde spaarpot is alleen een groot stuk van de bol gevonden. Zeven vuurstolpen zijn volledig rond (r-vst-1), ongeglazuurd en inwendig beroet. Het achtste exemplaar is een vuurstolp met platte achterzijde en behoort tot het Noord-Hollands slibaardewerk.

Van witbakkend aardewerk zijn diverse vormen aanwezig, namelijk twaalf bakpannen, zes borden, negen grappen, drie kannen, negen koppen, een lekschaal, twee pispotten, vier potten, vijf vuurstolpen en een zalfpot. De meeste objecten zijn helemaal of alleen inwendig groen geglaazuurd; geel of bruin glazuur komt nauwelijks voor. De bakpannen hebben kraagranden en toegevouwen stelen (w-bak-3 en -5). Van de borden is alleen de bovenkant groen geglaazuurd. Één bord heeft

138. Een kan en een kom van witbakkend aardewerk. Schaal 1:4.

een golfrand, een ander bord heeft noppen in de vlag. Het is niet bekend of de borden op een standring of standlobben staan. Alle grappen zijn volledig geglaazuurd, waarvan één aan de binnenkant met mangaan. Één grappe is vrij compleet, namelijk een witbakkende variant van de r-gra-29 (w-gra-12). Een complete kan heeft eveneens het model van bovengenoemde

139. Grapes (1, 3 en 4), pispotten (2, 5 en 8) een bord (7) en een zalfpot (6) van roodbakend aardewerk
Schaal 1:4.

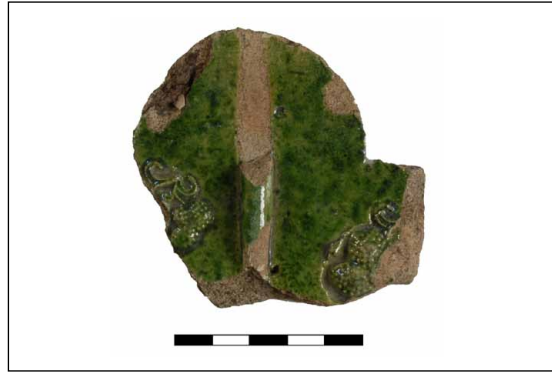
roodbakende kannen met scherpe buikknik, ribbels op de schouder en hals en een kraagrand (afb. 138.1). De kan is helemaal groen geglaazuurd. De potten kunnen vermoedelijk aan Enkhuizer productie worden toegeschreven. Dit type pot heeft een afgeronde buikknik, kraagrand en twee verticale oren op de rand. In Enkhuizen worden deze potten regelmatig gevonden, zowel in rood- als witbakend aardewerk, maar hierbuiten zijn ze, voor zover bij de huidige stand van het onderzoek valt na te gaan, veel minder algemeen.⁷⁰ De koppen zijn alleen inwendig geglaazuurd, waarvan één met geel en de overige met groen glazuur

⁷⁰ Duijn 2010, 90. De potten lijken qua vorm veel op potten die door de Werra-bakkerij van Enkhuizen tussen 1602 en 1613 zijn gemaakt. Gesuggereerd werd daarom dat de potten van rood- en witbakend aardewerk imitaties zijn van de Werra-potten. Aangezien de potten in dit vondstcomplex aanwezig zijn en voor 1602 dateren, is dit echter niet mogelijk. Misschien moet de reddenatie worden omgedraaid en zijn de Werra-potten imitaties van de potten van rood- en witbakend aardewerk.

(afb. 138.2). Bij de vuurstolpen komen zowel ronde als halfronde modellen voor. Op een van de fragmenten van een halfrond model is een applique met druiventrossen zichtbaar (42-C01, afb. 140).

Hafner-aardewerk is met slechts één scherf aanwezig, namelijk het randfragment van een bord met golflijnversiering (afb. 141). Het Frans witbakkend aardewerk bestaat uit vier fragmenten van borden uit Beauvais (afb. 142). Alle stukken zijn voorzien van een enkele sliblaag en drie fragmenten met ingekraste letters op de vlag.

Fraai is een volledig gave olijfoliekruijk van het Iberisch Schiereiland (62-C01, afb. 143). De kruik is vrij klein, heeft een roodoranje baksel met stukjes mica, staat op een standvlak en heeft twee hoge lintoren. Uitwendig is een oranje blos aanwezig. Bijzonder is ook de wijze waarop de kan is gevonden. De graafmachine heeft de kan net gemist, waardoor deze als

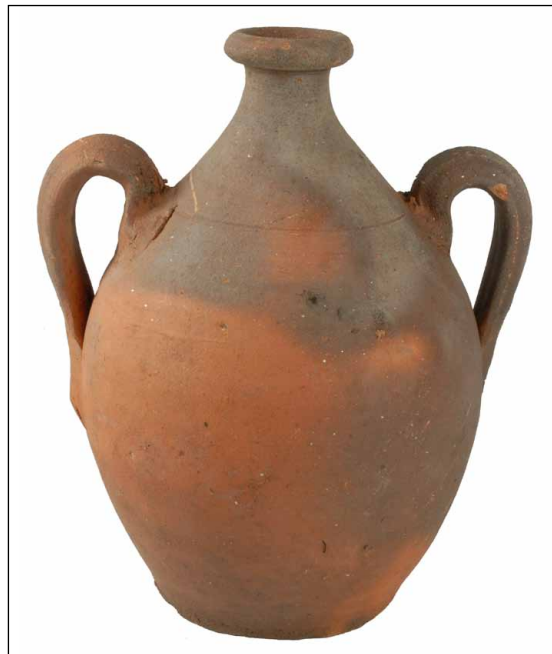
140. De top van het platte achterstuk van een witbakkende vuurstolp met appliques met eikels. Schaal 1:2.

141. Randfragment van een bord van Hafner-aardewerk. Schaal 1:1.

142. Fragmenten witbakkend aardewerk met enkele sliblaag en sgraffito-versiering uit Beauvais in Frankrijk. Schaal 1:2.

143. Kruik van Iberisch aardewerk, vermoedelijk uit Portugal. Hoogte: 19 cm, breedte 13 cm (afbeelding niet op schaal). De kruik was bestemd voor olijfolie en dateert uit de periode 1525-1575.

het ware in het profiel van de werkput zat geplakt. Waarschijnlijk is de kruik geproduceerd in

144. Fragmenten slibaardewerk uit het gebied van de Weser in Duitsland uit afvallaag S61. Schaal 1:2. De afvallaag is kort na 1580 gestort. De fragmenten Weser-aardewerk zijn de oudst aantoonbare vondsten van deze aardewerksoort in Enkhuizen.

145. Fragmenten roodbakend slibaardewerk uit het gebied van de Werra in Duitsland. Schaal 1:2. De afvallaag is kort na 1580 gestort. De fragmenten Werra-aardewerk zijn de oudst aantoonbare vondsten van deze aardewerksoort in Enkhuizen.

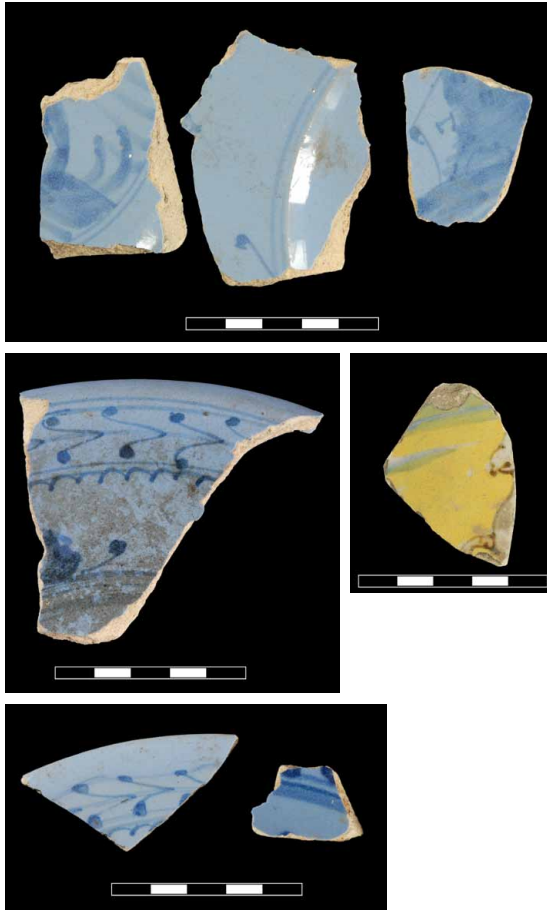
Portugal.⁷¹

Het Werra-aardewerk wordt gevormd door vier objecten, namelijk twee borden en twee kommen (afb. 145). Dit is een zeer klein aantal. Weser-aardewerk vormt een grotere groep dan Werra-aardewerk met een minimum van negen objecten: vier borden, een kom, een grape en een pot (afb. 144). Op één van de twee aanwezige borden is in groen een plantachtig motief geschilderd. De gebruikelijke bibberlijnen zijn aanwezig op een kom. De fragmenten van ten minste twee gesloten vormen zijn gevonden, namelijk een standvoet van een pot en de rand van een pot, grape of beker. Een hoge poot is met zekerheid afkomstig van een grape. Verder valt een buikfragment met een vrij groot lintoor op, omdat de vorm aan de binnenzijde was gedecoreerd. Alleen kommen en borden zijn echter inwendig geglazuurd, terwijl het lintoor bij een gesloten vorm lijkt te horen.

Slechts zeven borden en een kan van Nederlandse majolica zijn uit het stadsafval afkomstig. De fragmenten zijn sterk verkleurd, waardoor decoraties nauwelijks nog zichtbaar zijn. Van

146. Majolica bord, 1525-1575. Scha. Casimiro.

147. Fragmenten berrettino-faience uit Ligurië en een polychroom fragment uit Montelupo. Schaal 1:2. De afvallaag is kort na 1580 gestort. Deze Italiaanse faience is in een periode naar Enkhuizen gekomen dat Enkhuizer schippers nog niet zelf op Italië voeren (na 1590). De scherven vormen de oudst aantoonbare berrettino-faience in Enkhuizen.

dierkoppen. Opvallend is dat in de stortgrond van de werkput een fragment van nog een tweede identiek hengsel, van een iets kleiner model, is gevonden (V25).

Een fraai object is een miniatuur-kandelaar (61-M03, afb. 149). Op de platte voet is een bloemmotief aangebracht. De kaarsenhouder heeft twee gaten voor het uitsteken van het laatste stompje van de kaars. Uit de ophogingslaag komt ook de kaarsenhouder van een groot formaat bronzen kandelaar (42-M01, afb. 148.2). De ronde kaarsenhouder is voorzien van twee ribben. Merkwaardig is dat de kaarsenhouder niet de gebruikelijke twee rechthoekige openingen heeft. Dit komt

een van de borden is een groot fragment gevonden (42-C06, afb. 146). Op het bord is blauwe, gele en paarse beschildering aanwezig.

Ten slotte zijn vijf borden uit Italië gevonden, waarvan vier behorende tot het Berrettino uit Ligurië (afb. 147). Van twee borden is de vlag gevonden, beide voorzien van een 'Ligurisch randje'. Op het derde bord was mogelijk een landschap afgebeeld op de spiegel. Twee fragmenten zijn afkomstig uit Montelupo.

5.3.2 Metaal

Bij de metaalvondsten zijn enkele voorwerpen noemenswaardig. Een gebroken hengsel (42-M02, afb. 148.1) kan hebben behoord bij diverse voorwerpen, zoals een kookpot, lavabo of wijwateremmer. De hoogte van het hengsel en de geringe diameter van het voorwerp waarbij het behoort moet hebben, wijst het meest in de richting van een wijwateremmer.⁷² Bovenin het hengsel is een gat aanwezig voor een ophangoog. Het hengsel is eenvoudig versierd met vermoedelijk gestileerde

148. Boven: bronzen hengsel van een wijwateremmer; onder: kaarsenhouder van een bronzen kandelaar. Schaal 1:2.

72 Ter Kuile 1986, 51.

149. Tinnen miniatuur-kandelaar. Afbeelding niet op schaal.

zelden voor bij kandelaars. Een kandelaar met vergelijkbare kaarsenhouder in de collectie van het Rijksmuseum in Amsterdam wordt gedateerd in de tweede helft van de 16de eeuw.⁷³ Onder de metaalvondsten uit de ophogingslaag bevinden zich verder diverse onderdelen van gordelsluitingen (61-M01, 61-M02, 61-M04, afb. 150). Een gordelsluiting diende niet alleen om een gordel te sluiten, maar fungeerde ook als koppelstuk om voorwerpen als beurzen aan de gordel te kunnen hangen. De metalen onderdelen zijn vaak versierd met bloemmotieven. Op een van de verbindingstukken in een vrouwenhoofdje te zien (61-M02). Tot slot zijn onder andere nog twee tinnen miniatuur-bordjes (V47), een vingerhoed (V43), twee lakenloden met een huismerk (V43, V61), twee loden kogels (V61), een loden netverzwinging (V61), en rond knoopje met oog (V61), drie bedels in

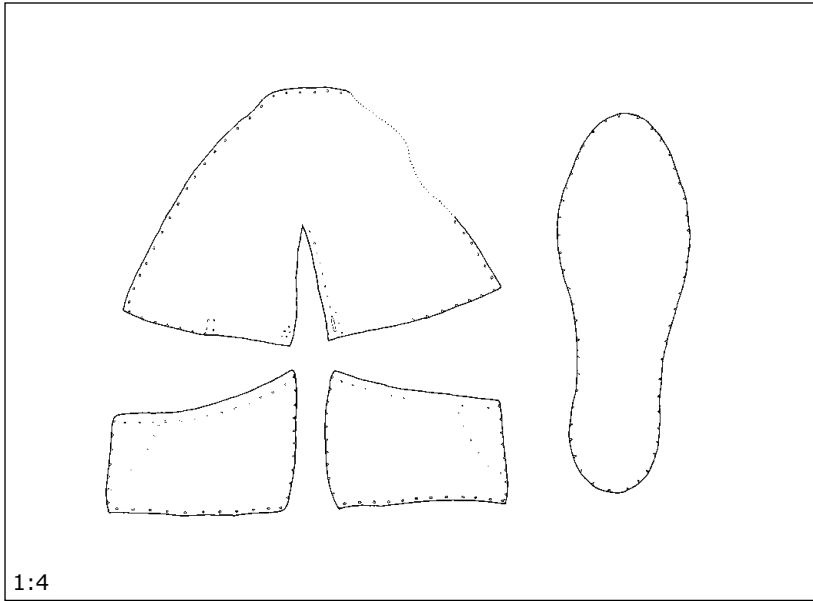
150. Onderdelen van riemsluitingen. Schaal 1:1.

de vorm van belletjes met een oogje (V61) en een klein schijfgewicht met het merk van Enkhuizen (V43) gevonden.

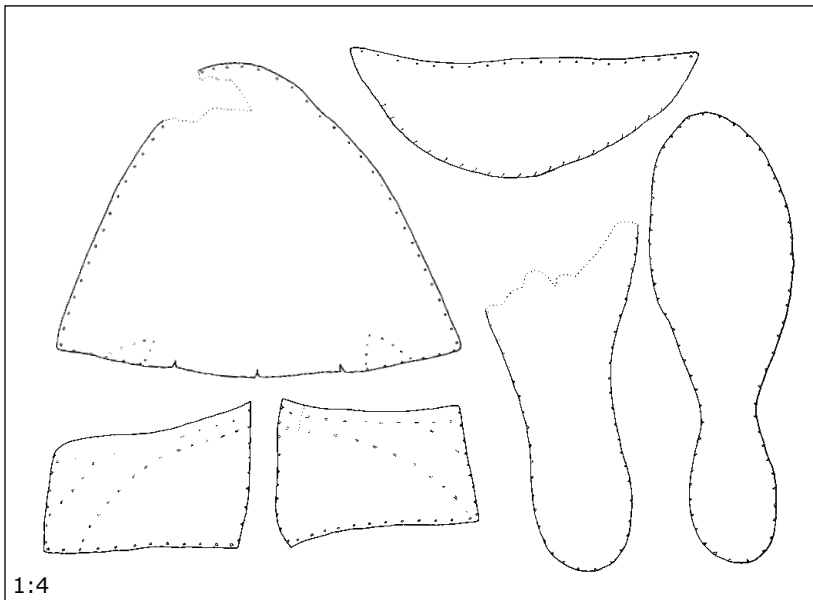
5.3.3 Leer

Naast keramiek en metaal zijn in de afval laag veel fragmenten van leer gevonden, met name afkomstig van schoenen. Vondstnummers V42, V47 en V61 bevatten gezamenlijk fragmenten van ten minste 39 schoenen van de volgende typen: Goubitz 70 (MAE=1), Goubitz 85 (MAE=4), Goubitz 90 (MAE=13), Goubitz 95 (MAE=1), Goubitz 105 (MAE=13), Goubitz 130 (MAE=6)

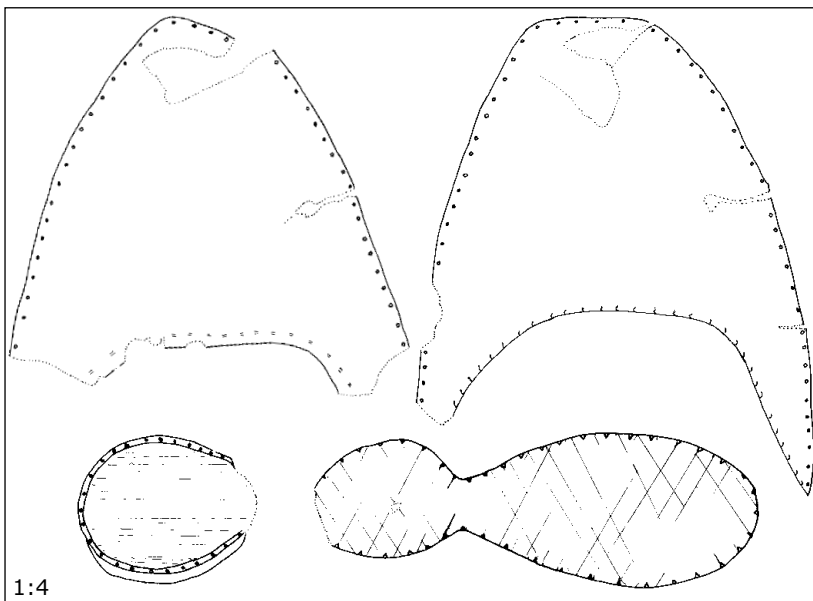
73 Ter Kuile 1986, 110.

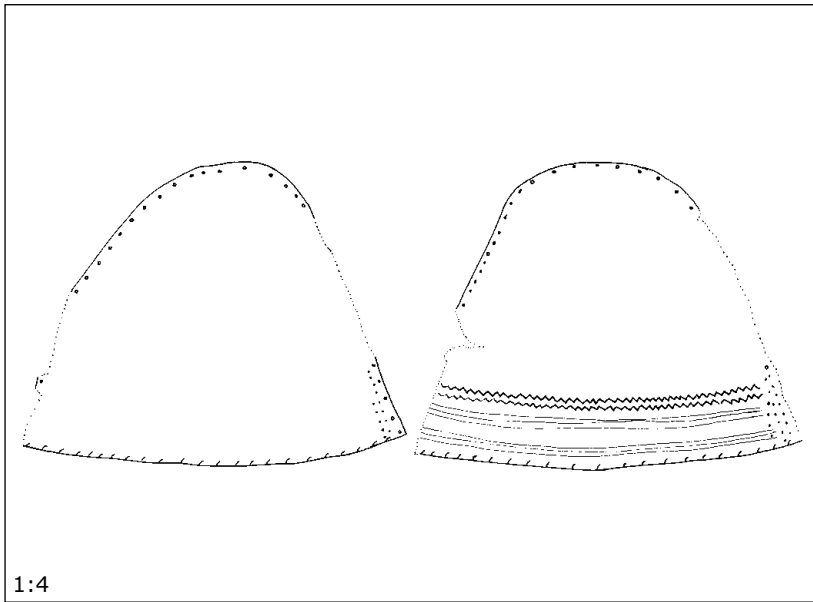
151.1
 ENK-126-42-L14
 ophogingslaag (1570-1585)
 type: Goubitz 85

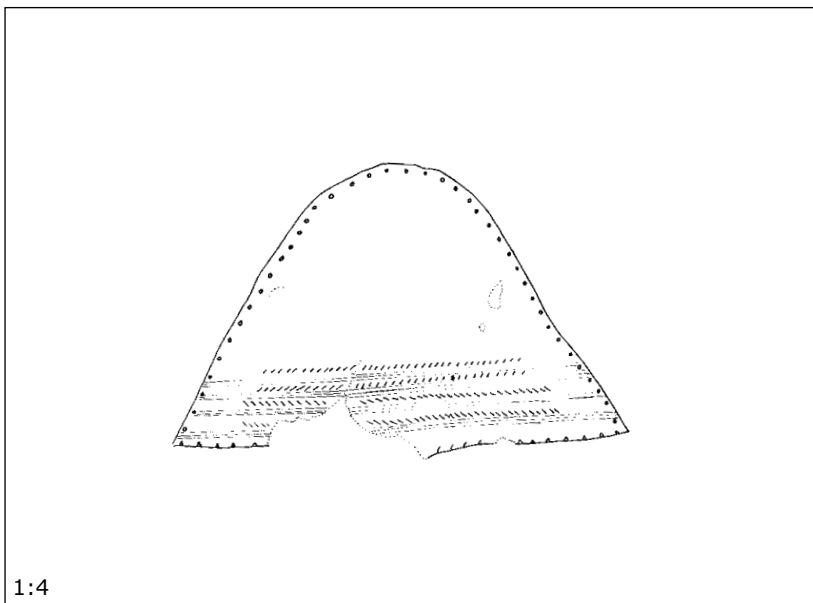
151.2
 ENK-126-61-L16
 ophogingslaag (1570-1585)
 type: Goubitz 90

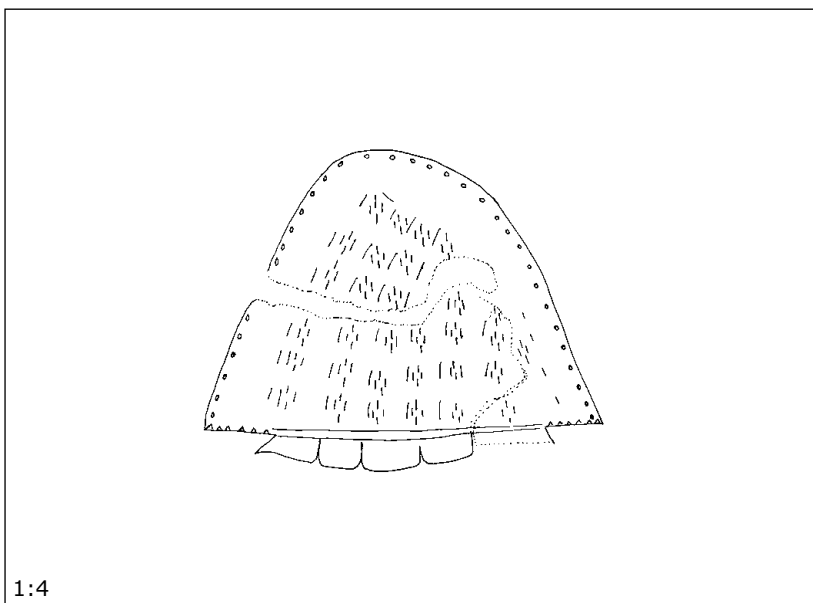
151.3
 ENK-126-61-L10
 ophogingslaag (1570-1585)
 type: Goubitz 105

151.4
 ENK-126-42-L15
 ophogingslaag (1570-1585)
 type: Goubitz 105

151.5
 ENK-126-47-L05
 ophogingslaag (1570-1585)
 type: Goubitz 130?

151.6
 ENK-126-47-L08
 ophogingslaag (1570-1585)
 type: Goubitz 130

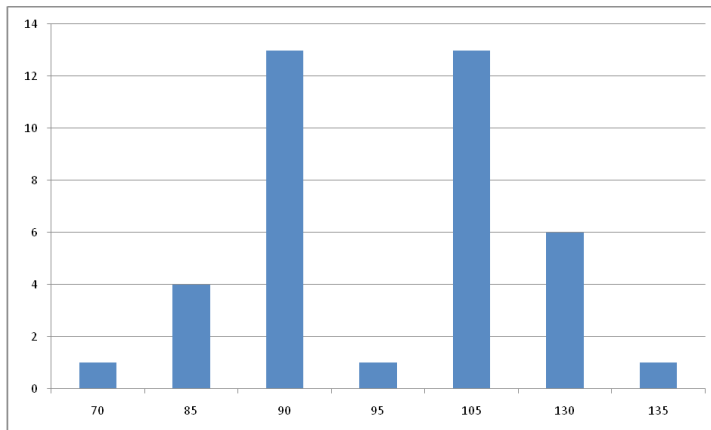

Fig. 13 Typenlijst leer afvallaag 1570-1585

en Goubitz 135 (MAE=1). Ten opzichte van de ophogingslaag aan de oostkant van de Vijzelstraat, die dateert uit het einde van de 15de eeuw (dus een eeuw eerder) en waarin veel schoenen zijn gevonden, valt een aantal zaken op. Allereerst is het aantal schoentypen veel geringer dan een eeuw eerder. Waren er daar nog elf verschillende typen, nu zijn dat er nog maar zeven. Daarnaast

wijkt het beeld van de typen die veel of juist weinig voorkomen geheel af. Schoentypen 65 en 70, die eind 15de eeuw nog dominant waren, zijn vrijwel geheel verdwenen. Schoentypen 90 en 105, die eind 15de eeuw nog nauwelijks voorkwamen, zijn nu de meest voorkomende typen. Type 90 is een instapschoen zonder sluiting (afb. 151.2) en type 105 een muil (afb. 151.3 en 151.4). Een verschil met de muilen van een eeuw eerder is dat ze nu standaard gevoerd zijn. Verder komen meer versieringen voor.⁷⁴ Lijnen, streepjes en zigzagmotieven zijn de meest voorkomende ingesneden versieringen (afb. 151.4, 151.5 en 151.6). Een van de muilen heeft een binnenzool met een ingekerfd ruitpatroon (61-L10). Andere leren voorwerpen dan schoenen komen nauwelijks voor.

5.3.4 Overig

Bij de overige vondsten uit de afvallaag kunnen nog enkele takkenbezems worden genoemd. Deze komen regelmatig in beerputten of afvallagen voor. Een van de bezems is in het veld op de foto gezet. Geen van alle zijn bewaard omdat deze vrijwel niet zijn te conserveren. Bij oprapen vallen ze al uit elkaar. Uit de afvalleeg komen verder enkele houten voorwerpen waaronder twee kommetjes, twee stukken van twee katrollen, een mesheft en enkele bewerkte stukken hout waarvan de functie niet duidelijk is.

5.3.5 Conclusie

De sluitdatum van het complex ligt niet lang na 1580. Dit blijkt uit de aanwezigheid van een scherf van Noord-Hollands slibaardewerk met de cijfers 80 van het jaartal 1580. Onder de vondsten is nog geen Chinees porselein aanwezig, een keramieksoort die in een stadsafvallaag van een decennium later (sluitdatum 1591) uit Enkhuizen wel is gevonden.⁷⁵ Chinees porselein kwam in kleine hoeveelheden al voor de oprichting van de VOC naar Nederland, vermoedelijk via tussenhandel van de Portugezen. Verder is onder de faience uit Italië nog geen *compendiaro* aanwezig. Faience met deze decorstijl komt in de genoemde stadsafvallaag uit 1591 voor het eerst voor, al is dit nog maar één scherfje.⁷⁶ Om deze redenen is de sluitdatum van het complex afgerond op 1585.

De verhoudingen van de verschillende soorten importkeramiek (behalve steengoed) zijn interessant. De totale hoeveelheid importkeramiek vormt 8% van de totale hoeveelheid keramiek. Hierbinnen vormt Weser-aardewerk de grootste groep (33% van het MAE). Samen met

74 Namelijk: 42-L15, 42-L17, 42-L26, 47-L05, 47-L08, 61-L10, 61-L13.

75 Duijn 2011, 64.

76 Ibidem, 63.

het Werra-aardewerk (15%) vormt het Noord-Duitse aardewerk 48% van de importkeramiek. Italiaanse faience (22%) is na Weser-aardewerk de grootste groep importkeramiek. Het gaat uitsluitend om Ligurisch blauwe faience en majolica uit Montelupo. De Italiaanse faience is via tussenhhandel in Enkhuizen terecht gekomen want de Straatvaart ving pas in 1590 aan. Opvallend hoog is het aandeel Frans witbakkend aardewerk (15%). Alle fragmenten zijn afkomstig uit Beauvais en zijn uitgevoerd met enkele sliblaag (gele voorstelling op rode ondergrond). Het is niet duidelijk of dit toeval is of dat de voorwerpen met dubbele sliblaag iets later op de markt verschenen. Daarnaast komt Iberisch aardewerk (11%) en Hafner-aardewerk (4%) voor.

6 Beantwoording onderzoeksvragen

In hoofdstuk 3 is overeenkomstig het Programma van Eisen per zone een aantal onderzoeksvragen geformuleerd. In dit hoofdstuk wordt getracht op iedere vraag een antwoord te geven op basis van de resultaten zoals beschreven in hoofdstuk 4 en 5.

6.2 Vijzeltuin Oost

Zone 1

1 Zijn resten van de Nieuwe Rietdijk of oostwaartse uitbreidingen daarvan aanwezig? Loopt een dijksloot parallel aan de oostkant van de Nieuwe Rietdijk?

Bij de opgraving zijn geen sporen van een dijklichaam aangetroffen. Aangezien deze ook niet aan de andere kant van de Vijzelstraat zijn gevonden, kan de conclusie niet anders zijn dan dat het dijklichaam zich onder de huidige Vijzelstraat bevindt. Dat lijkt logischer dan het is. In de meeste gevallen worden huizen bovenop een dijk gebouwd waardoor de oudste kern van een dijk zich meestal onder de bestaande bebouwing bevindt. Waarom dat hier niet het geval is, is onduidelijk. Als uit de historische bronnen niet bekend zou zijn dat de Vijzelstraat van oorsprong een dijk is geweest, zou op basis van de archeologische resultaten nooit kunnen worden geconcludeerd dat er een dijk heeft gelegen. Dijksloten zijn namelijk ook niet aangetroffen terwijl die wel aan beide kanten van de dijk verwacht mogen worden, zeker omdat het een erg nat gebied was.

Indirect kan mogelijk uit de locatie van de hieronder genoemde houten schotten worden afgeleid waar de dijk ligt. De schotten zijn op een onderlinge afstand van ongeveer acht meter in de bodem geplaatst. Het eerste schot vanaf de Vijzelstraat ligt acht meter uit de rooilijn. Wellicht begint precies op die rooilijn de voet van de dijk (met dijksloot) en is het eerste schot dus acht meter vanaf die voet aangebracht.

2 Wanneer is het terrein in gebruik genomen? Zijn sporen en/of vondsten aanwezig die duiden op agrarische activiteiten?

De ingebruikname van het terrein ten oosten van de Vijzelstraat hangt samen met de aanleg van de Nieuwe Rietdijk (huidige Vijzelstraat). Het terrein behoort tot het gebied tussen de Oude Rietdijk (huidige Van Bleiswijkstraat) en de Nieuwe Rietdijk. De dijk had tot doel het moeras dat hier gelegen moet hebben, af te sluiten en vervolgens in cultuur te brengen. Aangezien geen sporen van de dijk zijn aangetroffen, moet afgegaan worden op de historische bronnen. Zoals in de historische inleiding is uiteengezet, is de Nieuwe Rietdijk waarschijnlijk na 1450 en voor de aanleg van het Spaans Leger in 1489 opgeworpen. Een interessante vermelding is te vinden in de kroniek van Brandt bij het jaar 1489. Hij vertelt dat na de aanleg van het Spaans Leger het moeras binnen deze nieuwe omwalling "metter tijdt gedempt en tot landt gemaekt" werd.⁷⁷ Een vergelijkbare situatie lijkt zich te hebben voorgedaan na de aanleg van de Nieuwe Rietdijk. Het moeras tussen de Oude Rietdijk en de Nieuwe Rietdijk werd vermoedelijk na aanleg van de dijk niet direct in cultuur gebracht. Dat hier inderdaad een moeras of zelfs binnenmeertje met riet heeft gelegen, blijkt uit de archeologische resultaten. De natuurlijke klei lag zeer diep: op -3,10 tot -3,40 NAP. Het gebied is in cultuur gebracht door een dik pakket organische grond op te werpen, met veel riet en huishoudelijk afval in de vorm van dierlijk bot, keramiek, leer

⁷⁷ Brandt 1666, 36.

en metaal. Dit pakket was ongeveer 1,20 tot 1,50 meter dik. De keramiekvondsten wijzen op een datering omstreeks 1500, dus enkele decennia nadat de Nieuwe Rietdijk is opgeworpen. Mogelijk is dit gefaseerd gebeurd want er zijn aanwijzingen dat het vondstmateriaal in werkput 8 iets jonger dateert dan in werkput 6 en 7.

Het gebied is vermoedelijk ontgonnen vanaf de Nieuwe Rietdijk. Om de opgeworpen grond op zijn plek te houden werden houten schotten evenwijdig aan de dijk in de bodem geplaatst. De grond spoelde hierdoor niet weg en het water werd richting de Oude Rietdijk gedreven. De schotten bestonden uit hergebruikte eiken planken (vermoedelijk scheepshout) die op hun plek werden gehouden door paaltjes, die voornamelijk waren gemaakt van de takken van loofbomen. Deze constructies waren goedkoop en snel gemaakt. Drie van deze schotten zijn aangetroffen. Uit de richting waarin ze zijn verzakt, blijkt dat de aanplemping vanaf de Nieuwe Rietdijk is begonnen. De schotten lagen op een onderlinge afstand van elkaar van ongeveer acht meter. Hieruit blijkt dat met enige systematiek te werk is gegaan. De afstand tussen de Oude Rietdijk (Van Bleiswijkstraat) en de Nieuwe Rietdijk (Vijzelstraat) is ter plekke van de aangelegde sleuf ongeveer 50 meter. Dat houdt vermoedelijk in dat vier van deze schotten zijn geplaatst, waarbij de vierde onder de huizen aan de Van Bleiswijkstraat ligt.

Bij de eerste ophoging is gebruik gemaakt van stadsafval. Dit vormt een bijzonder vondstcomplex omdat stadsafvallagen over het algemeen uit de 16de en 17de eeuw dateren. Niet eerder is in Enkhuizen een stadsafvallaag uit de late 15de eeuw systematisch opgegraven. De vondsten geven een beeld van de materiële cultuur van de bewoners van Enkhuizen in die tijd. Uit het afval komen enkele bijzondere metaalvondsten, waaronder insignes en kinderspeelgoed. Verder zijn vooral veel scherven keramiek en leren schoenen gevonden. Importkeramiek uit zuidelijke streken komt nog nauwelijks voor en is uitsluitend afkomstig van het Iberisch schiereiland. Aanwijzingen voor agrarisch gebruik van het terrein voorafgaand aan de eerste bebouwing zijn niet gevonden. Hooguit kan een mestkuil hiermee in verband worden gebracht.

3 Wanneer zijn hier de eerste huizen gebouwd? Wat is de aard van deze bebouwing? Is direct sprake van gesloten bebouwing? Vanaf wanneer werden de huizen uitgevoerd in baksteen? Hoe groot zijn de percelen? Wat is de indeling van de percelen?

Sporen van de eerste huizen zijn nauwelijks aangetroffen. Dit heeft een aantal redenen. De eerste bebouwing was naar alle waarschijnlijkheid houtbouw en dit laat over het algemeen veel minder sporen in de bodem achter dan steenbouw. Verder heeft de latere bebouwing (17de eeuw) sporen van de oudere bebouwing verstoord. Tot slot is in de 19de eeuw grondig afgebroken, wat heeft geresulteerd in een dikke verrommelde bovenlaag, en zijn in de 19de eeuw veel grote kuilen tot op grote diepte gegraven. Deze kuilen hebben veel schade aangericht aan het bodemarchief. Waarom deze zijn gegraven, is niet duidelijk.

Van de eerste bebouwing resteerden slechts enkele vloer- of looppniveaus; minimaal drie aan de kant van de Vijzelstraat. Daarnaast is een vrije haardplaats aangetroffen opgebouwd uit brokken bakstenen en plavuizen, binnen een houten raamwerk en met een bodem van een grape als aspot. Het vondstmateriaal uit de ophogingslagen dateert de eerste bebouwing in de eerste helft van de 16de eeuw. Dit bevestigt het beeld op de kaart van Van Deventer dat in 1560 de oostkant van de Vijzelstraat bebouwd was.

Over de aard van de eerste bebouwing valt weinig te zeggen. Het vermoeden bestaat dat dit ter plekke van de opgraving houtbouw was. De proefsleuf was te smal om meerdere percelen te kunnen onderzoeken. Of direct sprake was van een aaneengesloten bebouwing valt dus op basis van het proefsleuvenonderzoek niet vast te stellen.

De opvolger van het houten huis was een eenvoudig bakstenen huis. Hiervan zijn wel diverse sporen teruggevonden: vlijlagen voor muren, enkele restanten van bakstenen muren, een serie palen die als fundering onder een muur aanwezig zijn geweest en de vloer van een voorraadkelder. Als palen waren de verzaagde spanten van een schip gebruikt waarvan één een kapdatum van 1550/1551 heeft opgeleverd. Een andere paal die met de constructie van het huis in verband staat, heeft een kapdatum na 1583. Het bijbehorende vondstmateriaal wijst op een bouwdatum rond 1630, maar geheel zeker is dit niet. Opvallend is dat aan de noordkant van dit huis geen sporen van een tweede huis zijn aangetroffen. Mogelijk was hier een steegje aanwezig.

4 Zijn op de erven achter de huizen afvalkuilen of water- en beerputten aanwezig? Uit welke periode dateren deze sporen? Geven de vondsten uit de gesloten vondstcomplexen informatie over het consumptiepatroon en de rijkdom van het bijbehorende huishoudens?

Opvallend is dat achter het huis geen afvalkuilen, waterputten of beerputten zijn aangetroffen, terwijl hier wel alle ruimte voor was. Aangezien niet de volledige breedte van een perceel is opgegraven, is het mogelijk dat deze net buiten de grenzen van de proefsleuf liggen. Deze mogelijkheid valt zeker niet uit te sluiten. Een andere mogelijkheid is dat deze er werkelijk niet zijn geweest. De afwezigheid van water- en beerputten is een teken van armoede. De Vijzelstraat ligt buiten de kern van de stad Enkhuizen en uit historische bronnen is duidelijk dat in dergelijke straten het armere deel van de bevolking woonde.

Vondstmateriaal dat met zekerheid aan de bewoners van het huis is te koppelen, ontbreekt daardoor vrijwel volledig. Uitspraken over de datering van de bewoning, het consumptiepatroon van de bewoners en de mate van rijkdom van hen kunnen dus niet op basis van de vondstcomplexen uit water- of beerputten worden gedaan.

Toch valt op basis van het overige vondstmateriaal wel het een en ander over deze thema's te vertellen. Uit enkele afvallagen zijn vondsten verzameld. Wat hierbij direct opvalt, is het zo goed als ontbreken van Italiaanse, Franse en Portugese faience. Deze buitenlandse keramieksoorten worden met grote regelmaat in Enkhuizen gevonden. In hoeverre vondsten van dit materiaal wijzen op rijkdom valt te betwisten, maar zeker is dat ze in de eerste helft van de 17de eeuw tot de duurdere keramieksoorten behoorden. Chinees porselein uit de 17de eeuw ontbreekt eveneens. In de 17de eeuw was Chinees porselein de duurste keramieksoort. In boedelinventarissen komt hierover vaak een aparte categorie voor, terwijl andere keramieksoorten nauwelijks worden genoemd. Chinees porselein is wel in de verspitte bovenlaag aanwezig, maar in de 18de en 19de eeuw kwam porselein algemeen voor. Kortom: de vondsten doen armoedig aan.

5 Zijn sporen en/of vondsten aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten?

Sporen en vondsten die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten ontbreken. Dit is niet uitzonderlijk: slechts bepaalde nijverheidswerkzaamheden laten sporen en vondsten in de bodem achter, zoals pottenbakkerijen, glasblazerijen en smederijen. Het overgrote deel van de werkzaamheden die de mensen in het verleden verrichtten, laten zich moeilijk aan de hand van de archeologische bronnen traceren.

6 Hoe ontwikkelt de zone zich tussen 1666 en 1823 (periode zonder kaartmateriaal)? Komt de economische en demografische neergang van Enkhuizen terug in deze ontwikkeling? Hoe uit zich dit archeologisch? Komt het verval van de stad bijvoorbeeld tot uiting in de huizen of materiële cultuur van de bewoners van deze zone?

Historisch en archeologisch bestaat de neiging het onderzoek te concentreren op de bloeiperiode van Enkhuizen en de daarmee samenhangende groei van de bebouwing. Even interessant is de economische neergang in de 18de en 19de eeuw. Na 1666 zijn geen betrouwbare plattegronden beschikbaar tot de oudste kadastrale kaart van 1823. Aan de Vijzelstraat blijkt in de tussenliggende periode een kaalslag te hebben plaatsgevonden. Archeologisch zijn van deze afbraakfase sporen teruggevonden. De muren van het huis blijken bijna overal tot en met de onderste steen te zijn gesloopt. Hoewel de opbrengsten van deze puinning niet in verhouding tot het werk stonden, werd dit toch gedaan omdat het puin nog een kleine waarde vertegenwoordigde als verhardingsmateriaal voor bijvoorbeeld dijken.⁷⁸ Archeologisch is de afbraak te herkennen aan grote uitbraaksporen. De vondsten wijzen erop dat het huis waarvan de sporen in de proefsleuf zijn gevonden, in het eerste kwart van de 19de eeuw is verdwenen.

6.3 Vijzeltuin West

Zone 3

1 Zijn resten van de Nieuwe Rietdijk aanwezig?

Net als bij de oostkant van de Vijzelstraat het geval was, zijn ook aan de westkant geen sporen van de Nieuwe Rietdijk gevonden. Van een dijksloot was eveneens geen sprake. De conclusies zijn reeds geformuleerd bij vraag 1 van zone 1.

2 Wanneer is het terrein in gebruik genomen? Zijn sporen en/of vondsten aanwezig die duiden op agrarische activiteiten?

Het terrein direct aan de westkant van de Vijzelstraat is in gebruik genomen door een dik pakket grond op te werpen. De proefsleuf was op deze locatie zeer klein waardoor niet veel vondstmateriaal uit dit pakket kon worden verzameld. De weinige vondsten wijzen op een datering omstreeks 1550. Dit is dus een halve eeuw later dan de in gebruik name van het terrein aan de oostkant van de Vijzelstraat. Dit komt goed overeen met het beeld dat uit de kaart van Van Deventer uit 1560 wordt verkregen. Op deze kaart staat namelijk ter plekke van de locatie van de proefsleuf nog geen bebouwing aangegeven. Iets zuidelijker aan de verdwenen Doelstraat staan wel enkele huizen. Mogelijk is gelijktijdig met de bouw van deze huizen de volledige zone langs de Vijzelstraat opgehoogd.

3 Wanneer zijn hier de eerste huizen gebouwd? Wat is de aard van deze bebouwing? Is direct sprake van gesloten bebouwing? Vanaf wanneer werden de huizen uitgevoerd in baksteen? Hoe groot zijn de percelen? Wat is de indeling van de percelen?

Een tweede ophogingslaag hangt samen met de aanvang van de bebouwing op het terrein.

78 Koeman 2002.

Door deze laag is een slietenfundering van een muur geslagen. Het vondstmateriaal dateert de ophoging en de slietenfundering in de tweede helft van de 16de eeuw. Dit komt zeer goed overeen met de in het bureauonderzoek geformuleerde hypothese dat de locatie waar de proefsleuf is aangelegd tussen 1560 en 1577 is bebouwd.

De aard van de bebouwing was waarschijnlijk vanaf aanvang steenbouw. Slieten, dunne aangepunte stammetjes die verticaal in de bodem zijn geslagen, vormen de fundering van een bakstenen muur. De bijbehorende muur was niet meer aanwezig. Vanwege de geringe omvang van de proefsleuf zijn geen andere sporen van dit huis aangetroffen.

In de 18de eeuw is het huis volledig herbouwd. De muur op de slietenfundering werd afgebroken en op dezelfde plek werd een nieuw bakstenen fundament gelegd.

Op basis van de resultaten kunnen geen uitspraken worden gedaan over de omvang van de huizen en de omvang en indeling van de percelen.

4 Zijn op de erven achter de huizen afvalkuilen of water- en beerputten aanwezig? Uit welke periode dateren deze sporen? Geven de vondsten uit de gesloten vondstcomplexen informatie over het consumptiepatroon en de rijkdom van het bijbehorende huishoudens?

Het erf van het huis kon archeologisch niet worden onderzocht. Over de aanwezigheid van water- en beerputten kunnen dus geen uitspraken worden gedaan.

5 Zijn sporen en/of vondsten aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten?

Sporen en vondsten die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten zijn niet aangetroffen. Zie vraag 5 bij zone 1.

6 Hoe ontwikkelt de zone zich tussen 1666 en 1823 (periode zonder kaartmateriaal)? Komt de economische en demografische neergang van Enkhuizen terug in deze ontwikkeling? Hoe uit zich dit archeologisch? Komt het verval van de stad bijvoorbeeld tot uiting in de huizen of materiële cultuur van de bewoners van deze zone?

De hoeveelheid sporen en vondsten is door de geringe omvang van de proefsleuf te klein om iets zinnigs over dit thema te kunnen zeggen. Het enige dat opvalt is dat 18de en 19de eeuws aardewerk bijna niet is gevonden.

Zone 5 (binnenterrein Snouck van Loosenziekenhuis, aan kant Doelenlaantje)

1 Wanneer is dit terrein in gebruik genomen? Zijn sporen of structuren aanwezig die duiden op agrarische activiteiten?

De locatie is in gebruik genomen door een dik ophogingspakket op te werpen. In tegenstelling tot het eerste ophogingspakket aan de oostkant van de Vijzelstraat (zone 1) en ter plekke van de proefsleuf in zone 7 is hier geen gebruik gemaakt van stadsafval. Uit het pakket komt daardoor erg weinig vondstmateriaal. Het weinige materiaal wijst op een datering omstreeks 1500, dus niet lang na de aanleg van het Spaans Leger in 1489.

Sporen van agrarische activiteiten zijn niet gevonden. Wel is de natuurlijke ondergrond onder het eerste ophogingspakket sterk vertrapeld, wat meestal het gevolg is van weiden van vee.

2 Wanneer zijn hier de eerste huizen gebouwd? Wat is de aard van deze bebouwing? Is direct sprake van gesloten bebouwing? Vanaf wanneer werden de huizen uitgevoerd in baksteen? Sporen van huizen zijn, in tegenstelling to wat verwacht werd, hier niet gevonden. Deels kan dit liggen aan de mate waarin de bovenste lagen in recente tijd zijn verstoord. De 17de-eeuwse niveaus bevonden zich vlak onder de verstoorde bovenlaag, die is gevormd na afbraak van het gebouw van het ziekenhuis dat op die locatie tot ver in de 20ste eeuw heeft gestaan. Een andere oorzaak is gelegen is de grootschalige sloop die hier voor 1823 moet hebben plaatsgevonden. Van de 17de-eeuwse bebouwing die op het binnenterrein van het ziekenhuis heeft gestaan, is op de kadastrale kaart van 1823 zo goed als niets meer over. In de proefsleuf zijn echter geen duidelijke uitbraaksporen van muren gevonden. Bij het huis behorende water- en beerputten zijn eveneens niet aangetroffen.

3 Hoe groot zijn de percelen? Wat is de indeling van de percelen?

De diepte van het perceel kan worden afgeleid uit de locatie van de teruggevonden erfgrans van het terrein van de schutters. De oudste erfgrans bestond uit houten palen op een afstand van ongeveer 16 meter uit de rooilijn van het Doelenlaantje. Na een ophoging in de tweede helft van de 16de eeuw werd een muur met steunberen gebouwd. Van deze muur resteerde een klein deel van de bakstenen opbouw en een vlijlaag. Deze bevond zich op een afstand van ongeveer 15 meter uit de rooilijn van het Doelenlaantje. Kennelijk heeft een kleine perceelscorrectie plaatsgevonden. Deze muur staat op de plattegrond van Blaeu uit 1649. De erven van de bebouwing aan de noordkant van het Doelenlaantje strekten zich tot deze muur uit en hadden dus een diepte van circa 15 meter.

4 Zijn op de erven achter de huizen afvalkuilen of water- en beerputten aanwezig? Uit welke periode dateren deze sporen? Geven de vondsten uit de gesloten vondstcomplexen informatie over het consumptiepatroon en de rijkdom van de bijbehorende huishoudens?

Water- en beerputten waren niet aanwezig. Dit kan toeval zijn en dat ze vlak buiten de contouren van de proefsleuf liggen. Een andere mogelijkheid is dat deze nooit aanwezig zijn geweest, wat een teken van armoede is.

Wel zijn twee bij elkaar horende afvalkuilen gevonden. Merkwaardig is dat deze aan weerszijden van de erfgrans met de schutters liggen. Aan welk terrein en dus aan welke gebruikers de afvalkuilen moeten worden gekoppeld, is daardoor onzeker. Het vondstmateriaal is als één complex behandeld. Het overgrote deel van het materiaal dateert uit de periode 1670-1690. Daarnaast bevat het complex Italiaanse, Franse en Portugese faience uit de eerste helft van de 17de eeuw, waaronder enkele fraaie stukken. Het zijn oude erfstukken of tweedehands stukken die ongeveer 50 tot 75 jaar later zijn weggegooid dan dat ze zijn geproduceerd. Het zijn de overblijfselen van de gouden eeuw van Enkhuizen. Ze waren inmiddels afgezak op de sociale ladder want het overige vondstmateriaal wijst op een vrij arme context.

5 Zijn sporen en/of vondsten aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten?

Sporen en vondsten die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten zijn niet gevonden. Zie vraag 5 bij zone 1.

6 Kunnen sporen, structuren of vondsten worden gekoppeld aan het terrein van de Nieuwe Doelen, bijvoorbeeld bijgebouwen, omheiningen, beerputten, munitie en wapens?

Aan het terrein van de Nieuwe Doelen kan de hierboven genoemde muur worden gekoppeld. Deze vormde de omheining van het oefenterrein. Sporen van bijgebouwen, beerputten of andere gebouwde structuren zijn niet aangetroffen. Vondsten die aan de schutters kunnen worden gekoppeld, bijvoorbeeld in de vorm van veel loden kogels, zijn niet gedaan.

7 Hoe ontwikkelt de zone zich tussen 1666 en 1823 (periode zonder kaartmateriaal)? Komt de economische en demografische neergang van Enkhuizen terug in deze ontwikkeling? Hoe uit zich dit archeologisch? Komt het verval van de stad bijvoorbeeld tot uiting in de huizen of materiële cultuur van de bewoners van deze zone?

De afbraakfase heeft binnen zone 5 weinig archeologische sporen in de bodem achtergelaten. Hooguit het ontbreken van sporen kan hiermee in verband worden gebracht, waaruit de grootschaligheid van de sloop in de 18de en 19de eeuw blijkt. Ook het vrijwel ontbreken van vondstmateriaal uit deze periode wijst op weinig activiteiten in dit gebied.

Zone 7 (binnenterrein Snouck van Loosenziekenhuis)

1 Wanneer is dit terrein in gebruik genomen? Zijn sporen of structuren aanwezig die duiden op agrarische activiteiten?

De proefsleuf binnen zone 7 wijst erop dat deze zone het laatst in gebruik is genomen van alle zones waarbinnen proefsleuven zijn aangelegd. Dat betekent echter zeker niet dat dit de minst interessante zone is. In tegendeel. Voor de eerste ophoging is hier gebruik gemaakt van stadsafval. Het materiaal laat zich scherp dateren en de conclusie kan worden getrokken dat het terrein niet lang na 1580 is opgehoogd. Bij de ophoging is gebruik gemaakt van houten paaltjes, in de meeste gevallen gemaakt van takken van loofbomen, voor de zetting en versteviging van de slappe opgebrachte grond.

Het afvalpakket heeft veel (complete) voorwerpen opgeleverd en geeft een interessant beeld van de materiële cultuur van de bewoners van Enkhuizen in een periode dat een grote economische bloeitijd aanving. Onder de vondsten bevindt zich importkeramiek zoals Werra-aardewerk, Werra-aardewerk, Italiaanse faience en Frans witbakkend aardewerk uit Beauvais. Met name de hoeveelheid vondsten van leer moeten worden benadrukt. Op een opgegraven oppervlakte van 24 m² zijn in totaal 311 fragmenten van minimaal 39 schoenen en 14 overige leren objecten gevonden.

Sporen of structuren die duiden op agrarische activiteiten zijn niet aangetroffen.

2 Wanneer zijn hier de eerste huizen gebouwd? Wat is de aard van deze bebouwing? Is direct sprake van gesloten bebouwing? Vanaf wanneer werden de huizen uitgevoerd in baksteen?

Sporen van huizen zijn niet aangetroffen. Op basis van het kaartmateriaal was niet geheel zeker of hier bebouwing heeft gestaan. Op de kaart van Blaeu uit 1649 is dit gedeelte van het terrein, met uitzondering van één gebouwtje, onbebouwd. Op de kaart van Brandt uit 1666 staat een rij huizen aan de noordkant van een verdwenen straat getekend. De precieze locatie van deze straat is niet bekend. In het bureauonderzoek is een reconstructie gemaakt. De bebouwing aan de noordkant van deze straat bevindt zich mogelijk ten zuiden van de proefsleuf.

Niet lang na het eerste ophogingspakket is een tweede ophoging opgeworpen. Op basis van

het vondstmateriaal kan deze ophoging rond 1600 worden gedateerd. Waarschijnlijk hangt dit samen met de bouw van de eerste huizen binnen deze zone. Uit de datering van het vondstmateriaal uit de hieronder besproken askuilen kan eveneens worden geconcludeerd dat de eerste huizen rond 1600 zijn gebouwd.

3 Hoe groot zijn de percelen? Wat is de indeling van de percelen?

Over de omvang en indeling van de percelen kunnen op basis van de proefsleuf geen uitspraken worden gedaan.

4 Zijn op de erven achter de huizen afvalkuilen of water- en beerputten aanwezig? Uit welke periode dateren deze sporen? Geven de vondsten uit de gesloten vondstcomplexen informatie over het consumptiepatroon en de rijkdom van de bijbehorende huishoudens?

Water- en beerputten zijn niet aangetroffen, net als in de andere onderzochte zones het geval is. Opnieuw is ook bij deze locatie niet duidelijk of dat toeval is of dat deze werkelijk niet aanwezig zijn geweest. Wel zijn in dit geval veel askuilen aangetroffen die hebben behoord bij de huizen. De askuilen dateren vanaf het eerste kwart van de 17de eeuw. Uit de afvalkuilen komt importkeramiek zoals Italiaanse faience (met name Ligurische berrettino), Frans witbakkend aardewerk (Beauvais), Chinees porselein en Portugees Merida-aardewerk. Deze laatste vondst is zeer bijzonder want is nog niet eerder in Enkhuizen aangetroffen. De vondsten wijzen mogelijk op welgestelde huishoudens.

5 Zijn sporen en/of aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten?

Sporen en vondsten die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten zijn niet gevonden. Zie vraag 5 bij zone 1.

6 Hoe ontwikkelt de zone zich tussen 1666 en 1823 (periode zonder kaartmateriaal)? Komt de economische en demografische neergang van Enkhuizen terug in deze ontwikkeling? Hoe uit zich dit archeologisch? Komt het verval van de stad bijvoorbeeld tot uiting in de huizen of materiële cultuur van de bewoners van deze zone?

Het vondstmateriaal uit de askuilen dateert met name uit de (eerste helft van de) 17de eeuw. Uit de aslaag boven de kuilen komt ook 18de en 19de eeuwse keramiek, maar niet heel veel. De intensiteit van de bewoning nam kennelijk af. Voor 1823 zijn alle huizen binnen deze zone afgebroken. Op basis van de archeologische resultaten kan deze afbraak niet precies worden gedateerd.

7 Literatuur

- Bartels, M.H., 2009: 'Abraham en Izaäk tussen de scherven en de ontdekking van 'Hafner' aardewerk uit 17e-eeuws Bovenkarspel', *Jaarboek Oud Stede Broec* 2009, 57-59.
- Benthem Jutting, W.S.S. van, 1955: 'Vondsten van tropische kauri's in Nederland', *Basteria* 57, 115-124.
- Besteman, J.C., 1990: 'North Holland AD 400-1200: turning tide or tide turning?', in: J.C. Besteman, J.M. Bos en H.A. Heidinga (eds.), *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht, 91-120.
- Beuningen, H.J.E. van en A.M. Koldewij, 1993: *Heilig en Profaan. 1000 Laatmiddeleeuwse insignes. Rotterdam Papers VIII*, Rotterdam.
- Beuningen, H.J.E., A.M. Koldewij en D. Dicken, 2001: *Heilig en Profaan 2. 1200 Laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties. Rotterdam Papers 12*, Rotterdam.
- Boon, P., 1991: 'Voorland en inlagen. De Westfriese strijd tegen het buitenwater', *West-Frieslands Oud en Nieuw* 58, 78-111.
- Brandt, G. en S. Centen, 1747: *Historie der vermaerde zee- en koop-stadt Enkhuisen, vervaetende haere herkomste, en voortgang. : Mitsgaders verscheide gedenkwaardige geschiedenissen, aldaer voorgevallen. Den tweeden druk met een vervolg vermeerdert*, Hoorn.
- Bruin, J. de, 1997: 'Over Gommerkarspel en een koekoeksjong genaamd Enkhuisen', *Steevast* 1997, 4-19.
- Duijn, D.M. en M.H. Bartels, 2010: *Dijken en doelen. Een archeologisch, historisch en cartografisch bureauonderzoek naar het plangebied 'De Vijzeltuin'*, Enkhuisen, Hoorn.
- Duijn, D.M., 2010: *Het vondstmateriaal van de opgraving op het terrein van de banketfabriek in Enkhuisen*. Ongepubliceerd materiaalpracticum, Hoorn.
- Duijn, D.M., 2011: *Een nieuwbouwwijk uit de Gouden Eeuw. Archeologisch onderzoek aan de Molenweg binnen de Vest van Enkhuisen. West-Friese Archeologische Rapporten 33*, Hoorn.
- Duijn, D.M., 2011b: *Het verhaal van een West-Friese wereldstad. Een onderzoek naar de opkomst, bloei en neergang van Enkhuisen tot 1800 aan de hand van archeologische en historische bronnen. West-Friese Archeologische Rapporten 31*, Hoorn.
- Forsyth, H. and G. Egan, 2005: *Toys, Trifles & Trinkets. Base-metal Miniatures from London 1200 to 1800*, London.
- Gutiérrez, A., 2007: 'Portuguese coarsewares in early modern England reflections on an exceptional pottery assemblage from Southampton', *Post-Medieval Archaeology* 41/1. 64-79.
- Hijmersma, 1977: 'Een verzameling scherven, gevonden in Enkhuisen', *Vormen uit Vuur* 85, 7-18.
- Hurst, J.G., D.S. Neal en H.J.E. van Beuningen, 1986: *Pottery produced and traded in North-West Europe 1350-1650. Rotterdam Papers VI*, Rotterdam.
- IJzereef en Laarman, 1986, in: J.B. Kist, *Van VOC tot Werkspoor*.
- Jaspers, N.L., 2007: *Schoon en werkelijk aangenaam. Italiaanse importkeramiek uit de 16de en 17de eeuw in Nederlandse bodem*. Doctoraalscriptie UvA, Amsterdam.
- Jaspers, N.L., 2007b: 'Met de Franse slag. Franse compendiariofaïence uit Nederlandse bodem (ca. 160-1660)', *Vormen uit Vuur* 2007/4, 2-16.
- Jaspers, N.L., 2009: 'Schoon en werkelijk aangenaam. Italiaanse faïence uit Nederlandse bodem (1550-1700)', *Vormen uit Vuur* 2009/1, 2-31.

Kaneda, A., 2003: 'How to distinguish Japanese porcelain from Chinese porcelain', in: H. Clevis en S. Ostkamp (red.), *Assembled Articles 3*, 5-39.

Koeman, K., 2002: *Van Morshandel tot Puinhandel*.

Koeman, K. en P. Gutter, 2009: 'Krijg toch allemaal de klere' in 19e-eeuws Enkhuizen', *Kroniek van Enkhuizen jaargang 1*, 35.

Lesger, C.M., 1990: *Hoorn als stedelijk knooppunt. Stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd. Hollandse studiën 26*, Hilversum.

Meindersma, K.T., 'Hang- en sluitwerk', J.J. Lenting, H. van Gangelen en H. van Westing, *Schans op de Grens. Bourtanger bodemvondsten 1580-1850*, 81-124.

Pols, M.S., 1885: *Westfriesche stadrechten*, Utrecht.

Rosen, J., 2009: *La faïence de Nevers 1585-1900*, Dijon.

Sarfatij, H., 2007: *Archeologie van een deltastad. Opgravingen in de binnenstad van Dordrecht, Utrecht*.

Schricks, C.P., 2008: *Het buitenklooster Bethlehem aan de Bangert in Blokker. Archeologisch onderzoek naar het laatmiddeleeuwse klooster Bethlehem (1475-1573) in het buitengebied van Hoorn. Deel 2 Het vondstmateriaal. Hoornse Archeologische Rapporten 7*, Hoorn.

Schricks, C.P., 2011: *Een welvarende buitendijkse boerenhoeve in Schellinkhout. Archeologie in West-Friesland 3. Gemeente Drechterland*.

Ter Kuile, O., 1986: *Koper & Brons. Catalogi van de verzameling kunstnijverheid van het Rijksmuseum te Amsterdam Deel 1*.

Unger, I., 2007: *Kölner und Frechener Steinzeug der Renaissance. Die Bestände des Kölnischen Stadtmuseums*.

Venhuis, S., H. van Gangelen en P. Kersloot, 1997: *Hoorn des Overvloeds. De bloeiperiode van het Noord-Hollands slibaardewerk (ca. 1580 – ca. 1650)*.

Vrie, D.M. van de en H.L. Janssen, 'Het archeologisch onderzoek van de middeleeuwse bebouwing op het Sint Janskerkhof', H.W. Boekwilt en H.L. Janssen (red.), *Bouwen & wonen in de schaduw van de Sint Jan*, 48-139.

Vries, P.J. de, 1987: 'De verdediging van Enkhuizen in de middeleeuwen; de Spijtbroektoren', *Steevast 1987*, 4-14.

Vries, P.J. de, 2004: *De plattegronden van Enkhuizen van ganzenveer tot cd-rom*, Enkhuizen.

Veenstra, W., M. Stiemer en S. Geesink, 2000: *Het Snouck van Loosenziekenhuiz 1900-1975*, Enkhuizen.

Wijsenbeek, A., 1996: *Vuur- en bakenloodjes voor een veilige vaarweg op de Zuiderzee (met een beschrijvende catalogus van de loodjes van het Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterArcheologie). Scheepsarcheologie III*.

Willemsen, A., 1998: *Kinder delijt. Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden*, Nijmegen.

Willemsen, R., 1988: *Enkhuizen tijdens de Republiek*.

Zwart, P.A.M., 1986: *Tussen Hen en Vagevuur, historisch-topografisch handboek van Enkhuizen*, Enkhuizen.

Websites

Oud Enkhuizen: www.oudenkhuisen.nl

Westfries Archief: www.westfriesarchief.nl

Westfries Museum: www.westfriesmuseum.nl

WatWasWaar: www.watwaswaar.nl